

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

Анатолій Загнітко Любомира Гнатюк

**КОГНІТИВНО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ
ТА ФУНКЦІЙНО-ПРАГМАТИЧНІ ВИЯВИ
МІЖПЕРСОНАЛЬНИХ ДИСКУРСІВ
У МІЖКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ**

Монографія

Вінниця
ТОВ «ТВОРИ»
2020

УДК 811.161.2'42
3-142

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(протокол № 14 від 26 червня 2020 року)*

Рецензенти:

1. *Іваницька Наталія*, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасних європейських мов Вінницького торгово-економічного інституту Київського національного торгово-економічного університету

2. *Козлова Тетяна*, доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри англійської філології Запорізького національного університету

Загнітко А., Гнатюк Л.

З-142 Когнітивно-концептуальні та функційно-прагматичні вияви міжперсональних дискурсів у міжкультурному просторі. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. 136 с.

ISBN

Монографія спрямована на встановлення закономірних когнітивно-концептуальних детермінацій лінгвальних кодів спілкування від міжкультурних особливостей лінгвопросторів. З'ясування етноспецифіки застосування комунікативних правил спілкування у когнітивно-концептуальному та функційно-прагматичному аспектах, їхнього співвияву у різних лінвопросторах у тотожних / подібних ситуаціях ґрунтується на тому, що національно-культурні чинники окремо взятого лінгвопростору істотно впливають не лише на елементи комунікативного коду, а й на процес комунікації з усіма його складниками: принципами, максимами, правилами спілкування, комунікативними стратегіями й тактиками. Оригінальність опрацювання проблеми мотивована динамічними змінами щодо новітньої концепції міжперсонального спілкування, зокрема у міжкультурному ракурсі, із виявленням комунікативних правил у різних лінгвокомунікативних мовленнєвих середовищах не як помилок чи комунікативних промахів, а як маркерів меж норми, що визначають ефективність міжособистісної інтеракції у міжкультурному аспекті, що має важливе значення для систематизації і пояснення відмінностей у комунікативній поведінці представників різних культур, для підвищення ефективності міжкультурної взаємодії.

Монографія буде цікава для науковців-лінгвістів, викладачів, аспірантів, студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів, етнографів, культурологів, а також усіх, кого цікавлять проблеми міжперсонального спілкування у міжкультурному просторі.

УДК 811.161.2'42

ISBN

© Загнітко А., Гнатюк Л., 2020

© Донецький національний університет
імені Василя Стуса, 2020

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	5
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. КОМУНІКАТИВНІ ЖАНРИ ТА ДИСКУРСИ МІЖПЕРСОНАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ: МІЖКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР	9
1.1. Когнітивно-концептуальні та функційно-прагматичні аспекти ефективної міжперсональної взаємодії в англійськомовному, українськомовному, польськомовному просторах	9
1.2. Поняття дискурсу як комунікативної структури і лінгвокультурного утворення.....	21
1.3. Комунікативний жанр і дискурс як одиниці організації комунікатив- ного коду в міжперсональному міжкультурному спілкуванні. Проблема МЖ у сучасній лінгвістиці. Комунікативний жанр (КЖ) як термін лінгвістичних досліджень з прагматичним й функційно- комунікативним смислом.....	24
РОЗДІЛ 2. МІЖОСОБИСТІСНІ ДИСКУРСИ В МІЖКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ	32
2.1. Дискурсні когнітивно-мовленнєві особливості контекстуальної інформації: українсько-польські паралелі	32
2.2.1. Роль пресупозиції в декодуванні імпліцитного дискурсу: українсько-англійський контрастивний спектр	36
2.2. Когнітивно-концептуальні особливості прагматичних перформативів в українськомовному і польськомовному дискурсах	43
РОЗДІЛ 3. ПРАГМАТИКА МІЖПЕРСОНАЛЬНИХ ДИСКУРСІВ: ОБ'ЄКТИВНИЙ ВИМІР	58
3.1. Побутові дискурси інтерперсонального спілкування і їхня організація в формі комунікативних жанрів (КЖ). Зіставлення етноспецифіки застосування комунікативних правил спілкування в споріднених і неспоріднених мовах: україномовний, польськомовний та англомовний простір	58

3.1.1. КЖ <i>граничної міжособистісної сфери</i> як форма реалізації дискурсу такту в одноструктурних (українській, польській) і різноструктурних (англійській) мовах	59
3.1.2. Дискурс вияву уваги: КЖ <i>симпатії</i> , КЖ <i>співчуття</i> , КЖ <i>схвалення</i> в слов'янських (українській і польській) мовах.	76
3.1.3. Дискурс акцептації – КЖ <i>згоди</i> в українській та польській мовах: спільне і відмінне	89
3.2. Лінгвокультурний аспект комунікативних жанрів побутових дискурсів міжособистісної взаємодії у різних мовленнєвих традиціях (на фактичному матеріалі споріднених української, польської та неспорідненої англійської мов).....	97
3.3. Комунікативно-стратегічні типи мовленнєво-мисленнєвих маніпуляцій: час ведмедика Волдо	101
ПІСЛЯМОВА	114
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	116
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	118
А) НАУКОВІ ПРАЦІ	118
Б) ХУДОЖНІ ДЖЕРЕЛА	125
В) ДОВІДКОВІ ДЖЕРЕЛА	127
ДОДАТКИ	128

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

МА – мовленнєвий акт

КА – комунікативний акт

МЖ – мовленнєвий жанр

КЖ – комунікативний жанр

ТМА – теорія мовленнєвих актів

ТМЖ – теорія мовленнєвих жанрів

ВСТУП

Вияв особливостей організації комунікативного коду в міжособистісному спілкуванні, які підпорядковані, з одного боку, загальним правилам комунікативної поведінки учасників діалогу, їхніми соціальними ролями, психологічними характеристиками, емоційним станом та ін., з іншого, – доволі стійким матрицям мовних та концептуальних картин світу, до яких належать мовці, є необхідністю в сучасних умовах глобалізації й поширення міжнародних контактів у всіх сферах життя. Кожна мова має власний спосіб концептуалізації дійсності. Носії різних мов сприймають світ через призму ключових концептів ціннісної картини світу своїх самотніх мов. Звідси – часткова універсальність, але й самотня національна специфічність кожної конкретної лінгвокультури. Все більш актуальним стає вивчення когнітивно-концептуальних аспектів міжособистісної інтеракції, зокрема в лінгвокультурному ракурсі. Провідні науковці в галузі комунікативної лінгвістики, прагмалінгвістики, лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики Т. Балмер, Є. Бартмінський, Ф. С. Бацевич, П. Браун, А. Вежбицька, І. О. Голубовська, Д. Гордон, Г.-П. Грайс, Т. А. Ван Дейк, О. С. Іссерс, Є. В. Ключев, М. Й. Конюшкевич, Дж. Лакофф, Дж. Ліч, В. М. Манакін, В. Ю. Парашук, М. Сарновський, О. А. Семенюк, Н. І. Формановська, та інші аналізують різноманітні аспекти настановного ситуативно-мовленнєвого взаємовпливу в загальнотипологічному та зіставному вимірах, розглядаючи низку фундаментальних теоретичних проблем теорії мовної комунікації та когнітивної лінгвістики. Водночас актуалізувалися проблеми структурування міжособистісних інтеракцій у різних дискурсах та їхні вияви в конкретних комунікативних жанрах, зокрема в умовах міжкультурної комунікації. Однак, науковці не приділяють достатньої уваги когнітивним виявам етноспецифіки комунікативної поведінки в кожному конкретному випадку. Поза увагою залишився, зокрема, розгляд вербальних і невербальних виявів інтерперсональної комунікації у різносистемних мовах, таких як англійська, українська та польська, у встановленні спільних та відмінних ознак етноспецифіки

функційних виявів комунікативної поведінки в слов'янських та германських мовах для підняття ефективності міжособистісної взаємодії.

Усе це мотивує **актуальність** запропонованого дослідження, а його **практичне застосування** визначається можливістю застосування його результатів у перекладацькій практиці та в низці вишівських курсів із проблем міжкультурної комунікації, когнітивної лінгвістики, комунікативної лінгвістики. **Теоретична значущість** здійсненого аналізу полягає в концептуальному тлумаченні вербальних і невербальних виявів міжперсонального спілкування загалом і перлокутивного впливу на адресата для досягнення оптимального ефекту. Теоретична новизна і емпірична цінність дослідження якраз і полягає в її спрямованості на встановлення закономірних когнітивно-концептуальних детермінацій лінгвальних кодів спілкування від міжкультурних особливостей лінгвопросторів, а також для вияву когнітивно-концептуальних особливостей застосування комунікативних правил. Оскільки подібні проблеми не були предметом окремої уваги вчених, **актуальним постає вивчення етноспецифіки застосування комунікативних правил спілкування в когнітивно-концептуальному та функційно-прагматичному аспектах**, тому що національно-культурні чинники окремо взятого лінгвопростору істотно впливають не лише на елементи комунікативного коду, а й на процес комунікації з усіма його складниками: принципами, максимами, правилами спілкування, комунікативними стратегіями й тактиками.

Виникає потреба передовсім розглянути функційно-прагматичний вияв категорії ввічливості для позначення етнокультурної своєрідності досліджуваного мовленнєвого середовища на фактичному матеріалі різносистемних мов: англійської, української, польської. Зокрема схарактеризувати принцип Поліанни, концепцію збереження обличчя, *positive face* (позитивне обличчя) і *negative face* (негативне обличчя), а також *positive politeness* (позитивну ввічливість) і *negative politeness* (негативну ввічливість). Варто розглянути категорію ввічливості в теорії та практиці міжкультурної комунікації, репрезентуючи стратегії ввічливої поведінки в різних лінгвокультурних просторах не як помилок чи комунікативних промахів, а як маркерів меж норми, що визна-

чають ефективність міжособистісної інтеракції в умовах міжкультурного спілкування. На сторінках запропонованого дослідження реалізовані завдання, спрямовані на вироблення практичних рекомендацій щодо правильної міжособистісної інтеракції, зокрема в спілкуванні між носіями різних культур щодо здатності носіїв різних культур, які спілкуються, до взаємного “адаптування”. Вивчення категорії ввічливості у міжкультурному аспекті має важливе значення для систематизації і пояснення відмінностей у комунікативній поведінці представників різних культур, для підвищення ефективності міжкультурної взаємодії.

РОЗДІЛ 1

КОМУНІКАТИВНІ ЖАНРИ ТА ДИСКУРСИ МІЖПЕРСОНАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ: МІЖКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР

1.1. Когнітивно-концептуальні та функційно-прагматичні аспекти ефективної міжперсональної взаємодії в англійсько- мовному, українськомовному, польськомовному просторах

Національно-культурна специфіка застосування правил комунікативної поведінки пов'язана насамперед із категорією ввічливості. Тому розгляд когнітивно-концептуальних та функційно-прагматичних чинників у міжособистісному спілкуванні виглядав би дещо неповним без аналізу такого аспекту інтеракції, яким є чинник „збереження обличчя”, уведений у науковий обіг Ірвайном Гофманом, оскільки цей чинник, безумовно, має специфічні міжкультурні вияви. Не зайвим є також звернення до принципу (деякі вважають максими) Поліанни, який потенційно може грати певну роль у міжособистісній комунікації носіїв різних етнолінгвокультур. Вищезгадані загальновідомі концепції теорії прагматики ввічливості мають різні вияви у різних лінгвокультурах.

На понятті “обличчя”, уведеному Гофманом, Пенелопа Браун і Стівен Левінсон побудували теорію ввічливості – погляд на ввічливість як “збереження обличчя”: збереження обличчя у ввічливому спілкуванні як необхідної передумови для нормального спілкування. Засновник цієї концепції Гофман наголошував, що навчитися зберігати обличчя – це все одно, що вивчити правила дорожнього руху у сфері соціального спілкування. Вчені Браун і Левінсон доповнили теорію поняттями *positive face* і *negative face*: *позитивне обличчя* – бажання індивіда бути коректно оціненим і прийнятним для соціуму, *негативне обличчя* – бажання суб'єкта спілкування мати свободу дій, недопустимість втручання з боку. На цій підставі інколи говорять про *позитивну* й *негативну* ввічливість, які мають різні форми вияву – перша спрямо-

вана на зближення, друга – на віддалення. У ракурсі міжкультурних виявів потрібно відзначити, що в англійськомовних соціумах комуніканти більшою мірою налаштовані на позитивне (дія принципу Поліанни), що відбито в невиправному оптимізмі американців у концептах: *Keep smiling, Do not worry, Be happy, Good luck* (талан, везіння). А також у більшій налаштованості на позитивне і в британському лінгвопросторі, і в американському середовищі через зм'якшування негативних оцінок, через ефективне застосування стратегії натяку, зокрема в стратегічній іронії першого типу, коли перлокутивний намір відкритий для змін, ілюстрацією чого слугує така ситуація: «Two colleagues are talking about the party which they are going to arrange the next day. One of them **A** is aware that **B** comes usually late everywhere. So he says: **A.** *All right. Everything is great so far but you know someone is always bound to come late.* – **B.** *Oh, let's not offend each other.* – **A.** *Oh, I didn't mean you*» (Ito Akira, Osamu Takizawa, “Why Do People Use Irony? – The Pragmatics of Irony Usage”). (Тут і далі переклад наш).

‘Двоє друзів розмовляють про вечірку, яку збираються організувати завтра. Один з них **A** усвідомлює, що інший **B** зазвичай всюди спізнюється, тому **A** говорить:

A. *Усе гаразд поки що, але ж ти знаєш, що хтось обов'язково запізниться.*

B. *Давай не будемо ображати один одного.*

A. *Я не мав на увазі Тебе*’ (Ito Akira, Osamu Takizawa. Why Do People Use Irony? – The Pragmatics of Irony Usage).

У цьому контексті адресант **A**, іронізуючи, натякає адресатові **B**, що той може запізнитись на вечірку, бо з ним це часто трапляється. Співрозмовник **B** намагається захищатись *Oh, let's not offend each other* (Давай не будемо ображати один одного) і тому адресант **A** відразу ж відступає, ніби він зовсім не мав на оці того, що чітко прочитувалось у підтексті *Oh, I didn't mean you* (Я не мав на увазі Тебе). У цьому й полягає суть стратегічної іронії першого типу: дає змогу оцінювати, не висловлюючись вербально, і таким чином не залишати співрозмовнику можливості прямо відповісти на оцінку. У багатьох випадках прагматична двоїстість сприйняття непрямих ілокуцій стає стратегією ефективного міжособистісного спілкування.

Стратегія натяку в непрямих ілюкціях слугує передовсім реалізації етикетної максими такту. Випадок, описаний відомим науковим публіцистом, ілюструє особливості **імпліцитної реалізації** негативної оцінки в англomовних лінгвокультурних просторах.

Священик, готуючись до проповіді, прочитав написаний виступ своїй дружині. Проповідь виявилася нецікавою й нудною. Священник не був яскравим оратором. Дружина могла б висловити свої критичні зауваги з приводу прочитаної проповіді таким чином:

"Lyman, that is terrible. That'll never do. You'll put people to sleep. It sounds like an encyclopedia. You ought to know better than that after all the years you have been preaching. For heaven's sake, why don't you talk like a human being? Why don't you act naturally? You'll disgrace yourself if you ever read that stuff!" (Carnegie D. How to Win Friends and Influence People).

‘Лаймен, це трагічно! Проповідь нікуди не годиться. Вона нудна. Це не проповідь, а справжня енциклопедія. Тобі потрібно було краще в цьому розібратися, адже ти вже багато років виступаєш з проповіддю. Ради Бога, чому Ти не говориш по-людськи? Чому не ведеш себе в натуральний спосіб? Ти ж скомпромітуєшся, якщо виголосиш такі нісенітници!’ (Carnegie D. How to Win Friends and Influence People).

Однак дружина священника висловлює свою оцінку простим зауваженням: **she merely remarked that it would make an excellent article for the North American Review**, що із проповіді чоловіка могла б вийти чудова стаття до журналу «Норт – Американ ревію». Після такого зауваження священник знищив рукопис проповіді, над якою працював упродовж тривалого часу, і у визначений день успішно виступив, не користуючись жодними нотатками.

Інтенція, яку прагне реалізувати дружина священника, – повідомити неприємні критичні зауваги з приводу невдалого тексту недільної проповіді. Наперед знаючи, якими можуть бути наслідки відкритих критичних зауваг (адресат міг би образитися), адресант формулює свою критичну оцінку у формі іронічного висловлення. У свою чергу, адекватне сприйняття змісту іронічного висловлення адресатом можливе завдяки фоновим (пресупозиційним) знанням комунікантів про

певний референт дійсності (у згаданому науковому журналі друкуються статті енциклопедичного змісту). Як наслідок, адресат сприймає прихований зміст повідомлення й адресант, таким чином, досягає бажаного перлокутивного ефекту, не ризикуючи зіпсувати гарні стосунки зі співкомунікантом. Непрямі ілокуції є комунікативно ефективнішими, ніж прямі, тому що імпліцитні прохання у питальній, умовній формі сприяють реалізації стратегії натяку.

Фактичний матеріал підтверджує, що в англійськомовних соціумах наявна відчутна перевага непрямих ілокуцій, зокрема іронії-ефекту зі стратегічною амбівалентністю.

(1) Роланд настирливо впрошується в асистенки професора Кропера попрацювати у професора в кабінеті з матеріалом для свого літературного дослідження. Коли асистентка Беатріс знаходить потрібний фрагмент, і з виразом незадоволення на обличчі починає читати вголос, Роланд перебиває її: «*Beatrice, could I possibly read that for myself, to make note on it?*» – *'You can't take it out of the office'.* – *'Perhaps I could perch at the corner of your table. Would I be terribly in your way?'* – *'I suppose not, no, – said Beatrice. – You could have that chair if I lifted that heap of books off it'»* (A. S. Wyatt. Possession). *'Беатріс, ну, прошу тебе, дозволь мені самому прочитати цей фрагмент, аби зробити нотатки'.* – *'Але ж ти не можеш винести цього з офісу'.* – *'В такому разі я міг би присісти на крайчику стола. Чи я дуже тобі б перешкоджав?'* – *'Думаю, що ні, – сказала Беатріс, – Можеш взяти те крісло, коли я заберу цю гору книжок з нього'.*

(2) І саме тоді, коли вони готують місце для Роланда, де б він міг присісти, аби попрацювати, несподівано повертається з ланчу професор Кропер: «They were engaged in space clearing when professor Cropper appeared in the doorway. // ***'Miss Nest. How pleasant to see you again. I trust I'm not too early. I could always come back again...'*** // Beatrice was flustered. // *'Oh dear. I was ready, Professor, I was quite ready, only Roland wanted to enquire... wanted to know...»* (A. S. Wyatt. Possession).

(3) Беатріс дуже розхвилювалася.

'Oh dear. I was ready, Professor, I was quite ready, only Roland wanted to enquire... wanted to know'...» (A. S. Wyatt. Possession).

Професор Кропер тактовно, у формі іронії, однак послідовно, не змінюючи свого комунікативного наміру, висловлює своє незадоволення поведінкою секретарки (2). Про те, що це так, засвідчує реакція Беатріс (3): *Беатріс дуже розхвилювалася*, а також вербальна реакція асистентки: *О, Боже! Я підготувалася, професоре, я досить добре підготувалася, тут Роланд тільки хотів довідатись... хотів дізнатись...*

Стратегічна іронія як приховане негативне оцінювання має яскравіші кольори у британців чи американців, а от брутальна насмішка (сарказм) – відкрите негативне оцінювання може супроводжувати міжперсональні інтеракції в українськомовному середовищі, прикладом чого слугує така ситуація:

Персонаж повісті Івана Франка “Перехресні стежки” Валеріан Стальський злосливо глузує зі своєї дружини Регіни: *«Регіна: Слухай, Валеріане, се не може так далі бути. – Стальський: Що таке? – Регіна: Ти знаєш що. Або я твоя жінка, або ні. Стальський: Ну, і що з того? – Регіна: Мусиш відправити Орисю. – Стальський: Мушу? Не бачу того мусу. – Регіна: Я не можу з нею жити в однім помешканні. – Стальський: Ти й не жиєш. Ти жиєш у покою, а вона в кухні. – Регіна: Я не можу стерпіти, щоб вона довше була в кухні. – Стальський: Зле варить? – Регіна: Одної хвили не стерплю, щоб обік мене жила в домі наложниця могого мужа. – Стальський: Ну, ну! Наложниця! Пощо зараз таке погане слово? Хіба вона наложниця? Служниця, та й годі. Кому яке діло до того, яку службу сповняє вона?»* (Іван Франко. Перехресні стежки). Якщо врахувати ширший контекст – текстову площину усієї повісті, то легко простежити наявність інших фрагментів, що також підтверджують моральне знуцання над адресатом, приховане у формі злосливого сарказму. Брутальна насмішка інколи супроводжує також міжперсональні інтеракції польських інтерлокуторів, пор.: Лікар Добранецький для того, щоб позбутись професора Вільчура на дорозі своєї блискучої кар’єри, організовує смертельний випадок одного з пацієнтів професора Вільчура, ганебно звинувачуючи в цьому молоду лікарку-стажистку Луцію: *«W spojrzaniu Dobranieckiego błysnął gniew. // “Ja? Z jakiej racji? Przecież to należy do obowiązków dyżurnego internisty”.* // Jego wyniośle podniesiona głowa i ściągnięte rysy

wyrażały oburzenie. *“Zdawało mi się, – zaczęła doktor Łucja ze łzami w głosie, – odniosłam wrażenie...”* // Dobraniecki: *I cóż z tego? Czy pani zawsze spełnia swoje obowiązki, od których zależy życie pacjenta, tylko wtedy, gdy się pani nic nie zdaje, gdy pani nie odnosi jakichś tam wrażeń?..* // Doktor Łucja przygryzła wargi, by nie wybuchnąć płaczem. W ciszy odezwał się wzburzony głos doktora Kolskiego: *“Spotkałem koleżankę na korytarzu i powiedziała mi, że pan profesor to załatwił... Że pan profesor jest osobistym znajomym Donata...”* // Dobraniecki zmarszczył brwi. // Dobraniecki: *Właśnie, wstąpiłem doń jako do dawnego znajomego, by zamienić kilka zdań. Oczywiście zbadalbym mu serce, gdyby mi mogło przyjść na myśl, że pani tak lekkomyślnie zaniedba wykonywanie swojego obowiązku.* // Po twarzy Łucji spływały łzy. Wargi jej drgały, gdy mówiła» (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. Profesor Wilczur).

Професор Добранецький, як і комунікант Стальський, грубо глузують зі своїх співкомунікантів. Байдуже вдаючи своє не розуміння того, що трапилось на зразок *gdyby mi mogło przyjść na myśl, że pani tak lekkomyślnie zaniedba wykonywanie swojego obowiązku* (якщо б мені спало на думку, що пані так легковажно занедбає виконання своїх обов'язків); *Що таке?, Ну, і що з того?*, суб'єкти спілкування порушують максимум якості. А цинічні питання *Зле варить?, Кому яке діло до того, яку службу сповняє вона?, Czy pani zawsze spełnia swoje obowiązki, od których zależy życie pacjenta, tylko wtedy, gdy się pani nic nie zdaje, gdy pani nie odnosi jakichś tam wrażeń?* (Чи Ви завжди виконуєте свої обов'язки, від яких залежить життя пацієнта, лише тоді, коли Вам нічого не здається, коли нічого не справляє якогось враження?) свідчать про грубе порушення мовцями моральних норм щодо близьких і знайомих людей, і тим самим максими такту. Така мовленнєва поведінка виявляє грубий відступ від елементарних правил міжособистісного спілкування. Кепкування чи злосливе відкрите глузування, в яких нашішка є очевидною, порушують елементарні етикетні норми.

Ендемічність комунікативного оптимізму носія британської й американської лінгвокультур в реалізації принципу Поліанни виявляється в реакції-відповіді на фатичне висловлення *How are you? ‘Як справи?’ – Fine! ‘Прекрасно!’*; у польському чи українському мовленнєвих сере-

довищах відповідь-реакція на фатичне питання: Со слухає? Як справи? звучить менш оптимістично: Jakoś leci! Нічого доброго! Фактичний матеріал засвідчує, що дія принципу Поліанни в слов'янських лінгвокультурах, особливо в українському лінгвопросторі, не є такою виразною як в англійськомовних соціумах. Тому й виникає потреба напрацювання практичних рекомендацій щодо застосування стратегій позитивної налаштованості, аби кожен із нас умів і мав змогу втілити принцип Поліанни в життя.

А от позитивна ввічливість як *обличчя* більшою мірою притаманна українськомовному комуніканту, ілюстрацією чого слугує така ситуація:

Олена: *Чого ви говорите про речі, котрих добре не розумієте? Се ж вам не личить! Будьте таким, яким ви є, і не думайте йти другим під лад.* // Фельс: *Чому ви до мене такі гострі...? Завсігди маєте щось на мені критикувати, а мене се болить.* // Олена: (відповіла м'яким, перепрошувальним голосом) *Я не хочу, щоб над вами хто глумився...* // Фельс: (цілуючи Олені руки) **Ви мій ангел-хоронитель!** (Ольга Кобилянська. Людина).

Адресант (Олена) в реалізації стратегій позитивної ввічливості дотримується максим ввічливості: великодушності та симпатії, оскільки стратегії позитивної ввічливості пов'язані з демонстрацією єдності та солідарності мовця з тим, хто слухає. Вони проявляються у таких тактиках поведінки, як вияв уваги і турботи до співрозмовника, прагнення до взаєморозуміння і злагоди з ним, врахування його бажань і схильностей. Українській лінгвокультурі властивий обмежений комунікативний суверенітет, що зумовлює схильність до щирих розмов на особистісні теми, повідомлення особистісної інформації незнайомим людям, допустимість вторгнення у комунікативний простір іншої людини: відкрите висловлення критичних зауваг, що в українському середовищі оцінюється у межах норми як реалізація стратегій позитивної ввічливості, як-от у такій ситуації:

Меценаса Рафаловича із повісті І. Франка «Перехресні стежки» відвідує декілька впливових осіб того містечка, у якому він дістав посаду адвоката. Простежмо, як співрозмовники Євгенія Рафаловича реалізують стратегії позитивної ввічливості.

«Староста мовив:

– *Тишуся дуже, що наш повіт дістав такого здібного адвоката, але... Пан меценас не візьмуть мені то за зле, коли скажу по щирості... Я чув, що пан меценас мають троха демагогічні амбіції. Прошу не гніватися, говорю, що думаю.*

Пан президент суду мовив:

– *Дуже мені приємно... Щиро рад... Справді, по вашій першій розправі я сказав до прокуратора: «Ну з таким захисником то приємно провадити розправу, ніколи не дасть заснути»... Тільки... даруйте, пане меценас... ви тут у місті чужі, не обзнайомлені з відносинами, а те, що ви найняли помешкання в домі Вагмана... Прошу дарувати! Не хочу, щоб ви підозрівали мене в бажанні образити вас, але по щирості мовлю вам, се може дати причину до різних поголосок... той Вагман – то найтяжча п'явка в нашій повіті, лихвар, чоловік, що не цурається найбруднішого гешефту. Особливо він любить закидати сіті на урядників і адвокатів...*

А латинський пробоц оказався ще ліпше поінформованим. Він мовив:

– *Прошу не гніватися, пане меценас, – ви давно знайомі з паном Стальським?..*

Меценас витріщив очі.

– *Прошу не дивуватися! Ви з ним часто сходитеся, він буває у вас, хвалиться вашою знайомістю. Не знаю, чи ви знаєте докладно сього пана, а навіть навпаки, хочу припустити, що він підлизується вам, хоче втертися у вашу приязнь, щоб визискати вас для якоїсь своєї цілі. Отже, вважаю потрібним остерегти вас перед ним. Се небезпечний чоловік... Але прошу вас, пане меценас, те, як він поводить ся зі своєю жінкою, то таке дике, таке нелюдське, що я не розумію, як чесний чоловік може подати йому руку.*

Доктор Рафалович ще дуже витріщив очі» (Іван Франко. Перехресні стежки).

Учасники спілкування в наведеному фрагменті виявляють зацікавлення приватними справами свого співрозмовника та якоюсь мірою порушують етикетні правила **такту**. Особливо відчутне порушення пра-

вил тактової мовленнєвої поведінки латинським пробощем, котрий, не враховуючи специфіки ситуації (перші відвідини Рафаловича), відкрито й безпосередньо засуджує знайомство меценаса зі Стальським: ... *ви давно знайомі з паном Стальським?, ... вважаю потрібним остерегти вас перед ним. Се небезпечний чоловік..., ...я не розумію, як чесний чоловік може подати йому руку.* Зрозумілою тому є реакція адвоката на застереження пробоща, виражена паралінгвальними невербальними засобами: *Меценас витріщив очі, Доктор Рафалович ще дужче витріщив очі.* І навіть кліше вибачення *Прошу не гніватися, пане меценасе, Прошу не дивуватися!* та ввічливе звертання *Але прошу вас, пане меценас,* не здатні виправити комунікативного промаху пробоща.

У випадку двох інших співрозмовників Євгенія Рафаловича, старости й президента суду, варто відзначити намагання звести до мінімуму можливі моральні втрати слухача не тільки завдяки вибаченням типу *Пан меценас не візьмуть мені то за зле, Прошу не гніватися..., ...даруйте, пане меценас, Прошу дарувати! Не хочу, щоб ви підозрівали мене в бажанні образити вас...,* або виявам симпатії до співрозмовника на зразок *Дуже мені приємно... Щиро рад...,* але й через застосування **КЖ похвали:** *Тишуся дуже, що наш повіт дістав такого здібного адвоката, Ну з таким захитником то приємно провадити розправу.*

Ця ситуація засвідчує, що й в українськомовному просторі трапляються інколи ситуації, коли комунікант промовчує й не висловлює критичних зауваг уголос, подібно як і в інших аналізованих лінгвокультурах вихованій співрозмовник, дотримуючись максими такту, стримується й від добродушного кепкування, і від відкритих зауваг. Етикетні правила навіть у культурах низького контексту, у яких переважають експліцитні форми міжперсональної взаємодії, вимагають максимально пом'якшувати негативні зауваги щодо адресата на зразок *Не можна відмовити цим людям у здібностях, часом навіть талановитості, та все це з'їдено цинізмом, жадобою влади, престижу, становища, слави* (Павло Загребельний. Безслідний Лукас).

Інші приклади фактичного матеріалу також засвідчують цю закономірність.

Адресант прагне образити адресата: *Знаєш, хто ти? Звичайнісінька нахабна посередність! Та таких – сотні!* (Марина Соколян. Ковд-

ра сновиди), а в іншій ситуації мовець дає співрозмовникові дружню пораду: *Не хочу критикувати твою зовнішність, Юра, але тобі довге волосся ну зовсім не пасує* (Любка Дереш. Культ). Цей приклад цікавий ще й тим, що висловлення вибачення, ужите у вступі, налаштовує адресата на сприйняття негативної оцінки, уможливаючи здійснення прагматичної мети адресанта в більш тактовний спосіб, подібно як в такій ситуації: *Пробач мені, але ти просто дурень* (Богдан Сушинський. Білий кінь у сивій долині).

В українськомовному просторі домінує позитивна ввічливість, скерована на посилення позитивного іміджу (візерунку) адресанта через демонстрацію переживання адресанта справами адресата, наголошувани на вияві доброзичливості, симпатії, співчуття, наприклад, в уже аналізованому прикладі – співрозмовники Рафаловича виявляють переживання приватними справами меценаса, чи виражене словами Олени: *Я не хочу, щоб над Вами хто глумився* разом з висловленою попередньо заувагою *Чого говорите про речі, котрих добре не розумієте*, що виявляє небайдужість, переживання справами співкомуніканта Фельса. Потрібно відзначити, однак, що комунікативні табу на особистісні теми в комунікативному жанрі граничної міжособистісної сфери певним чином лакунарні для пересічного українськомовного інтерлокутора.

У польській лінгвокультурі вихований співрозмовник, дотримуючись максими такту, утримується і від добродушного кепкування, і від відкритих зауваг, що ілюструють такі ситуації: «*Połaniecki zaś pomyślał: „Byłabyś pustelnicą pod warunkiem, żeby na drugim brzegu jeziora stało parę tuzinów frantów i przypatrywało się przez lornetki, co pustelnica robi i jak wygląda”*. – **Był zbyt dobrze wychowanym, żeby powiedzieć jej wprost to, co pomyślał, ale powiedział jej coś podobnego i co można było tak zrozumieć**» (Henryk Sienkiewicz. Rodzina Połanieckich). ‘А Поланецький подумав: “Була б ти пустельницею за умови, аби на протилежному березі озера стало декілька десятків адораторів і приглядалося б через біноклі, що пустельниця робить, і як виглядає”. // **Однак, був занадто добре вихований, аби сказати вголос те, що подумав, тому сказав щось подібне, і що можна було приблизно так зрозуміти**’, пор. також: «*Kolski zawahał się przez chwilę. “Ponieważ pan profesor taki nacisk położył na to, bym szczerze wypowiedział swoje zdanie...”* //

водночас невербальні реакції адресата засвідчують його справжній психологічний стан (Chciał się uśmiechnąć... Nie mógł jednak wymusić na sobie tego uśmiechu (Хотів посміхнутись, подаючи Кольському руку. Однак, йому не вдалося показати посмішку). Wilczur bezwładnie opadł na fotel (Вільчур безсильно опустився в кріслі)); Oto znieca, ze strony najmniej spodziewanej ugodził go cios tym boleśniejszy, ze zadany reka, od której spodziewał się największej pomocy (Зовсім несподівано, з найменш очікуваного боку, отримав удар, тим болісніший, бо завданий особою, від якої сподівався найбільшої допомоги).

Носії британської, американської та польської лінгвокультур володіють комунікативним суверенітетом, згідно з яким, з одного боку, превалює концепт *приватність* (*privacy*) щодо особистісних тем у комунікативному жанрі **граничної міжособистісної сфери**, наприклад, у розмовах з незнайомими або малознайомими співкомунікантами, з іншого – вторгнення в особистісну сферу співрозмовника відбувається опосередковано, згідно з чіткими **етикетними правилами стратегій негативної ввічливості**, навіть тоді, коли це розмова двох близьких осіб, що засвідчує відповідний фактичний матеріал.

Роланд – науковець-філолог, із захопленням розповідає своїй дружині Вел про одне з відкриттів. Однак Вел не цікавиться дослідженням чоловіка, даючи зрозуміти, що наукові пошуки Роланда її дратують. Суперечка подружжя, однак, відбувається в досить нейтральній тональності, без заглиблення у предмет розмови. Прийнятні в цьому лінгвокультурному просторі етикетні норми не дозволяють входити надто далеко в приватний дискурс.

«Roland: *I'm sorry, Val, I'm sorry to bore you. It doesn't look exciting.*

Val: *That depends. We all have our little pleasures of different kinds, I suppose.*

Roland: *I can write it. An article. A solid discovery.*

Val: *There is not any job. Look! You have this thing about this dead man. Who had a thing about it? That's OK but not everyone is very bothered about all that... Randolph Henry Ash wrote long ago. Forgive me if I don't care what he wrote» (A. S. Wyatt. Possession).*

‘Роланд: *Прошу вибачення, Вел, перепрошую, що надокучаю тобі. Це не виглядає, як тема розмови, яка б тебе цікавила.*

Вел: *Як подивитись. У всіх нас є свої малі втіхи, так мені здається.*

Роланд: *Я можу написати це. Статтю. Солідне дослідження.*

Вел: *Але ж це не робота. Послухай! У тебе є дослідження про цього померлого чоловіка. Чи хоч хто-небудь писав про це? Добре, усе в порядку, але ж не кожного цікавлять такі речі. Рендольф Генрі Еш творив багато років тому. Прошу вибачення, що я не цікавлюся тим, що він написав' (A. S. Wyatt. Possession).*

В англійськомовних соціумах домінує **негативна ввічливість**, яка підтримує незалежність учасників спілкування, тому поширені фатичні висловлення (розмови ні про що) для підтримання контакту, однак входження надто далеко в особистісну сферу інтерлокутора не є прийнятним, навіть у реляціях близьких собі людей. Як засвідчує фактичний матеріал, **негативна ввічливість** в англійськомовних соціумах виявляється **в стриманості, більшій офіційності в інтимно-особистісних реляціях**, ніж це прийнято в слов'янських лінгвопросторах:

Загалом, стратегії негативної ввічливості пов'язані з наданням свободи дій адресату, із задоволенням його потреби в недоторканності, що передбачає невходження надто далеко в приватну сферу адресата. Стратегії негативної ввічливості це стратегії уникнення, тобто негативна ввічливість полягає в уникненні, а також у пом'якшенні тих ілюктивних актів, які могли б загрожувати негативному обличчю адресата, наприклад, накази, відкриті критичні зауваги чи прямі прохання на адресу співрозмовника.

1.2. Поняття дискурсу як комунікативної структури і лінгвокультурного утворення

Дискурс з моменту своєї появи як інструменту лінгвістично-комунікативних досліджень з кінця 60-х років ХХ століття трактується у межах двох глобальних підходів: формального й функційного. За формального підходу дискурс розглядається як висловлення, а лінгвістичне дослідження умов вироблення тексту визначає його як дискурс [Серио 2001: 550], або як текст: «текст, занурений у життя» з усіма відповідними «формами життя» [Арутюнова 1990: 137]. Однак, сучасні трактування

дискурсу як тексту не обмежуються лише лінгвістичними статичними параметрами, а включають текст у соціальний, культурний і ментальний контексти: «зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними та ін. факторами; текст, що береться у подійному аспекті; мовлення, що розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмів їх створення. Одним своїм боком дискурс звернений до прагматичної ситуації, яка залучається для визначення зв'язності дискурсу, його комунікативної адекватності, для виявлення його імплікацій і пресупозицій, для його інтерпретації. Другим своїм боком дискурс звернений до ментальних процесів учасників комунікації: етнографічних, психологічних і соціокультурних правил і стратегій породження і розуміння мовлення у тих чи інших умовах» [Там само: 136–137]. Іншими вченими дискурс розглядається як спосіб актуалізації тексту в контексті багатьох конститутивних і фонових чинників тощо. У світлі всього цього елементами дискурсу, на думку В. Дем'янкова, є:

- 1) обставини, які супроводжують “події”;
- 2) тло, яке пояснює “події”;
- 3) оцінка учасників “подій”;
- 4) інформація, що співвідносить дискурс із “подіями” (за: [Загнітко 2006:10]).

Дискурс як предмет та інструмент лінгвістичного дослідження є надзвичайно широким і складним. Цим і пояснюється множинність визначень дискурсу в різних лінгвістичних школах і традиціях, однак незалежно від напрямку лінгвістичної школи поняття дискурсу застосовується для дослідження явищ стосовно мовлення. За діяльнісного функційного підходу дискурс вважають результатом вербалізованої мовленнєвої взаємодії, мовленнєво-мисленнєву діяльність, складниками якої є лінгвістичні (засоби мовного коду) й нелінгвістичні (засоби інших семіотичних систем) вияви.

Дискурсний аспект комунікативної взаємодії передбачає включення в процес творення КА та його інтерпретації всіх елементів КА (пресупозицій, оцінок з боку учасників спілкування, імпліцитних інформацій тощо). Лінгвісти окреслюють дискурс як мовлення, невіддільне

від мовця [Бенвенист 1974], як динамічні мовленнєві утворення, зорієнтовані на співрозмовника [Волошинов 1995], мовлення, занурене в життя, що включає також невербальні чинники (паралінгвістичні), як, наприклад, міміку, жести, які, передовсім, виконують емоційно-оцінну функцію впливу на співрозмовника з притаманною їм ілокутивною силою + імплікатури, пресупозиції [Лингвистический 1990: 238]. За функційно-комунікативного підходу, розглядаючи дискурс як тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, дослідники підкреслюють найістотніший чинник – людський чинник. Сформувавши в 60–70-х роках минулого століття ядро свого проблемного поля навколо теорії МА, прагматично налаштована функційно-комунікативна лінгвістика кінця ХХ – початку ХХІ століття окреслила найістотнішим чинником дослідження дискурсу суб’єктивний чинник у Мові, Мовленні й Мовленнєвій діяльності. Ф. С. Бацевич вказує на як мінімум три сфери вияву комунікативного прагматичного смислу (комунікативний прагматичний смисл соціального характеру, комунікативний прагматичний смисл культурного характеру, комунікативний прагматичний смисл духовно-психологічного характеру), маючи опертям основну прагматичну категорію – категорію суб’єктивності, яку, окрім чинників особистостей адресанта, адресата, їхніх зв’язків, виділених класиками прагматичних досліджень (Ч. Моріс, Р. Столнейкер та ін.), дослідник розширює до ширшої категорії – вияву суб’єктивності у Мові, Мовленні й Мовленнєвій діяльності. Ф. С. Бацевич підкреслює, що “суб’єктивний чинник – це не якісь додаткові характеристики одиниць і категорій Мови, Мовлення і Мовленнєвої діяльності (Комунікації, Спілкування), це людський погляд на світ, суб’єктивний спосіб організації мовного коду, який з часом, пройшовши «сито» комунікативних норм, може стати складником інших модусів існування мови. Основою суб’єктивного чинника є когнітивно-психологічні, ширше кажучи – духовні зв’язки людей, які вступили в комунікацію. На нашу думку, підходи, які враховують згадане розуміння суб’єктивного чинника, а також традиційні аспекти розуміння прагматики з позиції «значення як уживання» потрібно уважати взаємодоповнювальними, оскільки значення, вжите суб’єктивно в контексті спілкування, стає носієм індивідуальних комунікативних

смислів, в яких синтезовані семантичні (денотативно-референтні) і суб'єктивні (конотативні) складники [Бацевич 2010: 11]. Одним із перших, хто вивів поняття дискурсу за межі тексту, досліджуючи екстралінгвальні умови, у яких цей текст реалізується, був Т. А. Ван Дейк. На погляд вченого, дискурс – це мовленнєвий потік, мова в її постійному русі, що вбирає все багатоманіття історичної епохи, індивідуальних і соціальних особливостей комуніканта й комунікативної ситуації, в якій відбувається спілкування, і в якому відображені менталітет і культура і національна, й індивідуальна [Дейк 1989].

На думку вчених, специфіку дискурсу визначають його зв'язки з зовнішніми екстралінгвальними умовами певного соціуму і внутрішнім життям конкретного індивіда: «Обмеженням у виробленні дискурсу є все те, що, крім мови, робить той чи той дискурс певним дискурсом, мається на увазі соціально-історична матерія, що формує дискурс» [Серио 2001: 558]. Комунікант *омовлює* дискурс у реальних лінгвокультурних контекстах, тому дискурс співвідноситься з соціальною поведінкою людини та її етнонаціональною ментальністю. Отже, дискурс є лінгвокультурним утворенням, яке розкривається через особливості лінгвокультурних просторів комунікантів.

1.3. Комунікативний жанр і дискурс як одиниці організації комунікативного коду в міжперсональному міжкультурному спілкуванні. Проблема МЖ у сучасній лінгвістиці. Комунікативний жанр (КЖ) як термін лінгвістичних досліджень з прагматичним й функційно-комунікативним змістом

Дискурс у прагматичному й функційно-комунікативному аспекті міжособистісного спілкування потрібно розглядати у широкому розумінні як лінгвокультурне утворення: “комунікативне явище із уведеним у нього соціальним, культурним, психологічним та іншими типами контекстом, являє собою складний синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників” [Бацевич 2003: 102], як комунікативний процес, комунікативну діяльність, інтерактивне явище, що має різні форми вияву (усну, писемну,

паралінгвістичну), у контексті багатьох когнітивних, лінгвальних і екстралінгвальних (соціокультурних, психологічних тощо) чинників, і регулюється стратегіями і тактиками спілкування. Саме прагматично-ситуативний аспект дослідження дискурсу передбачає з'ясування комунікативної зв'язності, вивчення впливу етнографічних, соціокультурних, психологічних умов, тобто розуміння дискурсу як мовлення, зануреного у життя. Лінгвокультурний простір можна розглядати також як основу виділення жанрів дискурсу.

У сучасній лінгвістиці загалом існують три підходи в функційно-комунікативних класифікаціях:

- ґрунтується на класичній теорії МА (ТМА) основоположників Дж. Остіна і Дж. Сьорла, не беручи до уваги МЖ взагалі;
- спирається на теорії МЖ (ТМЖ) М. Бахтіна та його послідовників, ігноруючи теорію МА;
- інтегрує 2 теорії, окреслюючи МЖ як форми дискурсу, а МА як неподільні елементарні складники [А. Вежбицька, М. Сарновський, Н. Арутюнова, Ф. Бацевич, С. Гайда, В. Гольдін, О. Падучева, Т. Шмельова, В. Дементьєв, М. Федосюк та ін.].

Ще Дж. Сьорл, виокремлюючи жанрові типи: вердиктиви (засудження, виправдання та ін.), екзерситиви (накази, вимоги тощо), бехабітиви (вибачення, подяка, побажання та ін.), репрезентативи (констатації, прогнози), одночасно вказував які групи МА формують ці жанрові типи (не вживаючи, очевидно терміна *жанр*).

Британсько-американська теорія МА послідовно розвивалась, не використовуючи терміна *МЖ*. Представники західної лінгвістичної традиції не були знайомі з концепцією М. Бахтіна, проте в їхніх прагматичних класифікаціях є елементи, які зближують їх з поняттям *МЖ*. Навіть не перетинаючись, ці дві теорії, ТМА і ТМЖ, мають багато спільного і, поєднуючись формують потужний прагматичний потенціал комунікативної лінгвістики загалом й міжперсональної комунікації, зокрема. Обидві теорії розглядають висловлення у взаємодії мовця і слухача (у теорії МА чинники адресанта і адресата виявляються в категоріях інтенціональності та перлокутивного ефекту), беруть до уваги контекст і інтенціональну орієнтацію. Як Михайло Бахтін та його послі-

довники, так і класики ТМА вважали мету і функцію, яку виконують МА, головними критеріями класифікацій. Дж. Сьорл, класифікуючи ілокутивні акти, зважає на 12 критеріїв ілокутивної сили, найголовнішими з яких вважає: ілокутивну мету; спрямованість МА від слів до дійсності і навпаки; психологічний стан мовця. М. Бахтін наголошував на важливості урахування співвідношень між мовцем і слухачем в діалозі, очікувань адресата.

Сучасні теоретики МЖ виокремлюють такі параметри МЖ, називаючи їх анкетою або паспортом:

- Комунікативна мета (намір, інтенція).
- Концепція автора (адресанта) передбачає врахування того, ким він є: своїм / чужим; старшим / рівним / підлеглим; авторитетним / неавторитетним; таким, що має / не має повноважень; більш / менш поінформованим; зацікавленим / незацікавленим тощо.
- Концепція адресата враховує аналогічні параметри.
- Подійний зміст небайдужий до таких ознак: віднесеність / невіднесеність до особистісної сфери автора або адресата, часова перспектива події, оцінка події, важливим є кількість подій (епізодів, учинків).
- Чинник комунікативного минулого враховує те, що передує жанру. Розрізняють МЖ ініціативні й реактивні. Породження реактивних МЖ «провокують», наприклад, запитання, адресовані учасникам спілкування, звернення, вимоги, запити тощо; створення ініціативних МЖ може бути викликане, передовсім, позамовними чинниками, залежить від інтенцій мовця тощо.
- Чинник комунікативного майбутнього, який визначає стандарти спілкування, слідування одних МЖ за іншими. До прикладу, за проханням йде згода або відмова, за запитанням – відповідь тощо.
- Параметр мовного втілення – це мовне оформлення МЖ, спосіб, яким МЖ доходить до його адресата; порівняймо, наприклад, стандартизовану процедуру заповнення формуляра і складну творчу працю, яка супроводжує написання роману [Шмелева 1995: 61–63; Бацевич 2005].

Комунікативна мета в обидвох теоріях вважається головним критерієм класифікації, обидві теорії зважають на контекст й функційний аспект спілкування, все це засвідчує однакову природу МА і МЖ.

Заслуга у виформуванні загальнофілологічних основ поняття МЖ належить видатному філологу ХХ ст., російському вченому Михайлові Бахтіну, який у 1952–1953 роках у праці «Проблема речевих жанров» сформулював найважливіші ідеї, що стосуються сутності цього поняття: «людське мовлення в типових ситуаціях втілюється, так би мовити «відливається», в певні готові форми мовленнєвих жанрів, котрі дані нам практично так само, як рідна мова». Типовими для МЖ є: комунікативна ситуація, експресія й експресивна інтонація, обсяг (приблизна довжина мовленнєвого цілого) [Бахтин 1979: 267], концепція адресата і «нададресата» [Там само: 305]. Видатний вчений МЖ характеризує як триєдність тематичного змісту, стилю і композиції висловлень [Там само: 237–238], і приводить приклади МЖ на зразок *повідомлення, оповідання, прохання або питання* тощо. Згодом ці ідеї Михайла Бахтіна розвивали польські, російські та українські дослідники, зокрема А. Вежбицька, М. Сарновський, Н. Арутюнова, Ф. Бацевич, С. Гайда, В. Гольдін, О. Падучева, Т. Шмельова, В. Дементьев, М. Федосюк та ін. Однак, й надалі ТМЖ (теорію мовленнєвих жанрів) ще не можна вважати термінологічно усталеною на відміну від ТМА (теорії мовленнєвих актів), яка вже чітко визначила свою термінологію. Деякі дослідники, говорячи про МЖ, дещо неточно й надалі користуються терміном *МА*. Наприклад, польська дослідниця А. Вежбицька відзначає: «суспільне життя можна уявити як велику сітку актів мови. Сама історія, як видається, ґрунтується на мовленнєвих актах (погрозах, засудженнях, пропозиціях, вимогах, переговорах, умовах тощо). Але й приватне людське життя складається значною мірою з мовленнєвих актів. Від ранку до вечора запитуємо, відповідаємо, сперечаємося, аргументуємо, обіцяємо, хвалимося, сваримо, скаржимося, відмовляємося, когось хвалимо, дякуємо, звіряємось, докоряємо, робимо зауваження тощо. Одночасно, від ранку до вечора намагаємося інтерпретувати те, що нам кажуть інші, тобто зрозуміти, яких мовленнєвих актів уживають. Власне кожен раз, коли хтось починає говорити у нашій присутності, намагаємося класифікувати сказане як той або інший тип мовленнєвого акту» [Wierzbicka 1983: 3]. Досліджуючи гатунки мови, А. Вежбицька, дещо несубтельно мовленнєвими актами називає жан-

рові типи. Крім того, неточність жанрової термінології більшою мірою спричинена тим, що дослідження жанрів приписується сфері літературної теорії в кореляції з літературними функційними стилями. Літературознавчий підхід розглядає МЖ як тематичне, композиційне розгортання функційних стилів на зразок: МЖ наукового стилю є реферат, стаття; МЖ художнього стилю є роман, оповідання, новела, повість і т. д. Тому в вузькому літературознавчому підході в поняття *жанр* вкладається не функційно-комунікативний й прагматичний смисл, а текстово-стилістичний, хоча й у розумінні першозасновника ТМЖ М. Бахтіна, жанри є засобами соціальної взаємодії в комунікації.

Аби уникнути мішанини термінів МЖ як літературного поняття і жанру як лінгвістичного терміна, доцільно в лінгвістичних прагматичних й функційно-комунікативних дослідженнях оперувати терміном *комунікативний жанр (КЖ)*, вкладаючи в нього суто функційно-прагматичний смисл, співвідносячи його з дискурсами, а не з функційними стилями.

Елементарними неподільними складниками дискурсів є мовленнєві акти, які втілюються залежно від типу дискурсу в формі мовленнєвих жанрів (МЖ). Отже, МЖ, об'єднуючи МА на підставі комунікативних смислів, реєстрових, тональних характеристик, комунікативної мети тощо, розгортають дискурси, які за допомогою цих МЖ виформовуються. Оскільки МА зорієнтовані на окреме висловлення, їх не можна вважати єдиними категоріями міжперсонального спілкування. Жанри більшою мірою спрямовані на міжособистісну взаємодію, тому адекватніше вписуються в теорію міжперсонального спілкування.

Багато мовознавців, вказуючи на ієрархічну природу МЖ і МА (МЖ складається із сукупності МА), звертають увагу на те, що МЖ є не просто сумою МА. Між цими явищами існують складні співвідношення в прагматичному й функційно-комунікативному аспектах. Дискурс з моменту своєї появи як інструменту лінгвістично-комунікативних досліджень з кінця 60-х років ХХ століття трактується у межах двох глобальних підходів: формального й функційного. За формального підходу дискурс розглядається як висловлення, а лінгвістичне дослідження умов вироблення тексту визначає його як дискурс [Серио

2001: 550], або як текст: «текст, занурений у життя» з усіма відповідними «формами життя» [Арутюнова 1990: 137]. Однак, сучасні трактування дискурсу як тексту не обмежуються лише лінгвістичними статичними параметрами, а включають текст у соціальний, культурний і ментальний контексти: «зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними та ін. факторами; текст, що береться у подійному аспекті; мовлення, що розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмів їх створення. Одним своїм боком дискурс звернений до прагматичної ситуації, яка залучається для визначення зв'язності дискурсу, його комунікативної адекватності, для виявлення його імплікацій і пресупозицій, для його інтерпретації. Другим своїм боком дискурс звернений до ментальних процесів учасників комунікації: етнографічних, психологічних і соціокультурних правил і стратегій породження і розуміння мовлення у тих чи інших умовах» [Там само: 136–137]. Іншими вченими дискурс розглядається як спосіб актуалізації тексту в контексті багатьох конститутивних і фонових чинників тощо. У світлі всього цього елементами дискурсу, на думку В. Дем'янкова, є:

- 1) обставини, які супроводжують “події”;
- 2) тло, яке пояснює “події”;
- 3) оцінка учасників “подій”;
- 4) інформація, що співвідносить дискурс із “подіями” (за: [Загнітко 2006:10]).

Дискурс як предмет та інструмент лінгвістичного дослідження є надзвичайно широким і складним. Цим і пояснюється множинність визначень дискурсу в різних лінгвістичних школах і традиціях, однак незалежно від напряму лінгвістичної школи поняття дискурсу застосовується для дослідження явищ стосовно мовлення. За діяльнісного функційного підходу дискурс вважають результатом вербалізованої мовленнєвої взаємодії, мовленнєво-мисленнєву діяльність, складниками якої є лінгвістичні (засоби мовного коду) й нелінгвістичні (засоби інших семіотичних систем) вияви.

Дискурсний аспект комунікативної взаємодії передбачає включення в процес творення КА та його інтерпретації всіх елементів КА (пре-

супозицій, оцінок з боку учасників спілкування, імпліцитних інформацій тощо). Лінгвісти окреслюють дискурс як мовлення, невіддільне від мовця [Бенвенист 1974], як динамічні мовленнєві утворення, зорієнтовані на співрозмовника [Волошинов 1995], мовлення, занурене в життя, що включає також невербальні чинники (паралінгвістичні), як, наприклад, міміку, жести, які, передовсім, виконують емоційно-оцінну функцію впливу на співрозмовника з притаманною їм ілокутивною силою + імплікатури, пресупозиції [Лингвистический 1990: 238]. За функційно-комунікативного підходу, розглядаючи дискурс як тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, дослідники підкреслюють найістотніший чинник – людський чинник. Сформувавши в 60-70-х роках минулого століття ядро свого проблемного поля навколо теорії МА, прагматично налаштована функційно-комунікативна лінгвістика кінця ХХ – початку ХХІ століття окреслила найістотнішим чинником дослідження дискурсу суб'єктивний чинник у Мові, Мовленні й Мовленнєвій діяльності. Ф. С. Бацевич вказує на як мінімум три сфери вияву комунікативного прагматичного смислу (комунікативний прагматичний смисл соціального характеру, комунікативний прагматичний смисл культурного характеру, комунікативний прагматичний смисл духовно-психологічного характеру), маючи опертям основну прагматичну категорію – категорію суб'єктивності, яку, окрім чинників особистостей адресанта, адресата, їхніх зв'язків, виділених класиками прагматичних досліджень (Ч. Моріс, Р. Столнейкер та ін.), дослідник розширює до ширшої категорії – вияву суб'єктивності у Мові, Мовленні й Мовленнєвій діяльності. Ф. С. Бацевич підкреслює, що «суб'єктивний чинник – це не якісь додаткові характеристики одиниць і категорій Мови, Мовлення і Мовленнєвої діяльності (Комунікації, Спілкування), це людський погляд на світ, суб'єктивний спосіб організації мовного коду, який з часом, пройшовши “сито” комунікативних норм, може стати складником інших модусів існування мови». Основою суб'єктивного чинника є когнітивно-психологічні, ширше кажучи – духовні зв'язки людей, які вступили в комунікацію. На нашу думку, підходи, які враховують згадане розуміння суб'єктивного чинника, а також традиційні аспекти розуміння прагматики з позиції «значення як уживання» потрібно уважати взаємодоповнювальними, оскільки значення, вжите суб'єктивно

в контексті спілкування, стає носієм індивідуальних комунікативних смислів, в яких синтезовані семантичні (денотативно-референтні) і суб'єктивні (конотативні) складники [Бацевич 2010: 11]. Одним із перших, хто вивів поняття дискурсу за межі тексту, досліджуючи екстралінгвальні умови, у яких цей текст реалізується, був Т. А. Ван Дейк. На погляд вченого, дискурс – це мовленнєвий потік, мова в її постійному русі, що вбирає все багатоманіття історичної епохи, індивідуальних і соціальних особливостей комуніканта й комунікативної ситуації, в якій відбувається спілкування, і в якому відображені менталітет і культура і національна, й індивідуальна [Дейк 1989].

На думку вчених, специфіку дискурсу визначають його зв'язки з зовнішніми екстралінгвальними умовами певного соціуму і внутрішнім життям конкретного індивіда: «Обмеженням у виробленні дискурсу є все те, що, крім мови, робить той чи той дискурс певним дискурсом, мається на увазі соціально-історична матерія, що формує дискурс» [Серио 2001: 558]. Комунікант *омовлює* дискурс у реальних лінгвокультурних контекстах, тому дискурс співвідноситься з соціальною поведінкою людини та її етнонаціональною ментальністю. Отже, дискурс є лінгвокультурним утворенням, яке розкривається через особливості лінгвокультурних просторів комунікантів.

РОЗДІЛ 2

МІЖСОБИСТІСНІ ДИСКУРСИ В МІЖКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

2.1. Дискурсні когнітивно-мовленнєві особливості контекстуальної інформації: українсько-польські паралелі

Важливим елементом дискурсу, як відзначає Дж. Мей, є так звана *передісторія* КА, яка в багатьох випадках постає ключовою в процесі адекватної інтерепретації висловлення [Meu 2001: 218].

Дискурс конкретного контексту пов'язаний з постійним динамічним моделюванням того, що висловлює мовець, і того, як це сказане сприймається слухачем. Відповідні фонові знання, що впливають з дискурсного контексту, дають змогу передбачати справжній зміст висловлення. Ілюстрацією цього є така ситуація.

Персонаж оповідання Є. Гуцала “Сватання у Яблунівці” Грицько з обуренням звертається до Лариси:

Грицько: *Це ти написала? Чи не ти?*

Лариса: *Я.*

Грицько: *Й передала через якогось школяра?*

Лариса: *Передала через школяра. То мій сусід.*

Грицько: *Ха!.. Через школяра!*

Лариса: *Може, ти хотів, щоб я по пошті послала?*

Грицько: *Еге, поштою!*

Лариса: *Почтою довго йшло б (Євген Гуцало. Сватання у Яблунівці).*

На перший погляд, наведений фрагмент тексту не натякає на іронію. Та в контексті дискурсу вимальовується весь іронізм того, що сталося: Лариса передумала виходити заміж за Грицька в переддень їхнього весілля. Завдяки контексту стає зрозуміло також комунікативна поведінка мовця, який зазнав наруги від своєї нареченої: “*А як ти вирвешся з того полум'я, як порятуєшся, коли весь горши, усередині*

палить, жар у мізках? Ішов по вулиці, а здавалось, що всі вже довідались про ту притичину, яка сталася з ним, насміхаються, глузують. Село! Такого ще в них не траплялось, тепер і в двадцять першому столітті переповідатимуть, як він, Грицько Лозовий, женився!” (Євген Гуцало. Сватання у Яблунівці).

Отже, дискурс конкретного контексту сприяє правильній інтерпретації смислової структури висловлення особливо тоді, коли експліцитне значення слів і речень, які звучать, не відповідають буквальному змісту.

Те, що інформація, яка впливає з дискурсного елементу контексту, розглядається учасниками КА в аспекті подій відповідно до їхньої власної інформації про навколишній світ, ілюструє також фрагмент розмови адвоката Рафаловича з офіціалом Стальським (Іван Франко «Перехресні стежки»). У відповідь на багатослівні компліменти Стальського меценас Рафалович застосовує іронію: *“будьте ласкаві, обідайте! я їм за двох і не думаю бути ситим вашими ласкавими компліментами”*. На іронічність натякає друга частина висловлення *бути ситим вашими ласкавими компліментами*. Іронічний ефект створюється порушенням максими доречності: змінюючи тему розмови, меценас демонструє бажання перебувати на певній комунікативній відстані від співрозмовника. Макроконтекст спростовує щедрі компліменти офіціала Стальського типу *Я то знав, що з пана Рафаловича будуть люди; було видно, що то голова неабияка; Такого оборонця наша адвокатура давно не мала* тощо. Пам’ять адвоката Рафаловича відновлює образ його колишнього інструктора Стальського як жорстокої та цинічної людини: *Стальський держав хлопчика остро, не стільки вчив, скільки бив, штуркав і всякими способами карав його; цієї скотини в людській подобі; Євгенію, не знати чому, в тій хвилі причулося жалібно м’явкотання катованого kota*. Мікроконтекст, тобто мінімальне оточення наведеного іронічного висловлення, в якому воно, включаючись у загальний зміст фрагменту, реалізує своє значення + додаткове кодування асоціацій Рафаловича (*жалібно м’явкотання катованого kota*) та конотацій компліментів Стальського як надмірно перебільшених (*голова неабияка; одна з найясніших голов в галицькій*

адвокатури), дозволяють правильно інтерпретувати висловлення офіціала як награні і нещирі. Так, за глибшого аналізу контексту стає зрозумілим, що компліменти Стальського – звичайні лестощі, в яких відсутній щирий зміст. Отже, контекст дискурсу визначає смислову структуру висловлення. Лексичними засобами формування цієї імплікатури дискурсу виступають семантично-асоціативно навантажені та емоційно забарвлені висловлення на зразок *скотина в людській подобі, жалібно м'явкотання катованого kota*, які супроводжуються прагматичними пресупозиціями, як-от: асоціативне навантаження фонових знань з минулого (*Стальський держав хлопчика остро, всякими способами карав його, жалібно м'явкотання катованого kota*), що, хоч не належать винятково до лексичного рівня, все ж сприяє декодуванню прихованих сем.

Контекст ситуації, чому Луція змушена відкрито визнати свої почуття професору Вільчур, інколи в формі іронічній, тим самим уникаючи нав'язування, створює фрагмент їхньої розмови, який одночасно засвідчує також незвичку скромність професора.

«Луція: *Tak, profesorze. Wiem o tym. Trzeba jednak mieć tyle wewnętrznej wartości i równowagi ducha co pan, by sobie wystarczyć, by nie szukać na zewnątrz usprawiedliwień i wyjaśnień, by mieć poczucie własnej prawdy. Widzi pan, to w panu jest właśnie siła, która pociąga, która narzuca innym nie tylko szacunek, ale i tę serdeczną, tę głęboką życzliwość, jaka pana otacza.*

Вільчур: *Niech że pani nie opowiada takich rzeczy, panno Łucjo – powiedział prawie zażenowany. – Jestem najzwyczajszym człowiekiem pod słońcem i Bogu za to dziękuję. Jemioł powiada, że trzeba być niczym, że dopiero wtedy można być szczęśliwym. Ja sądzę, że w tym jest dużo przesady. Trzeba być czymś, lecz czymś niewielkim. Ot, dobrym chirurgiem, dobrym młynarzem, dobrym budowniczym, mieć jakąś swoją małą pozycję we wszechświecie, cenić ją, w miarę możliwości udoskonalać i żyć po prostu, później umrzeć po prostu i zostawić po sobie pamięć dobrze spełnionego obowiązku... To wszystko» (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. Profesor Wilczur).*

‘Луція: *Tak, profesorze. Znaю про це. Потрібно, однак, мати в собі стільки власної гідності і погоди духа як пан, аби бути самодо-*

статнім, аби зовні не шукати оправдань і пояснень, аби мати почуття власної правди. Бачите, то Ваші внутрішні сили притягують, викликають не тільки повагу до Вас, але й глибоку доброзичливість, якою Ви оточені.

Вільчур: *Прошу не розповідати таких речей, панно Луційо, – сказав майже збентежений. – Я є найзвичайнісінькою людиною під сонцем і Богу за це дякую. Ємьол говорить, що треба бути ніким, бо тільки тоді можна бути щасливим. На мою думку, це – перебільшення. Потрібно бути кимсь, але кимсь невеликим. Як-от, добрим хірургом, добрим мельником, добрим будівельником, аби зайняти своє незначне місце у Всесвіті, цінувати його, в міру можливостей удосконалювати свої уміння і жити простим життям, потім померти як проста людина, залишаючи після себе пам'ять добре виконаного обов'язку... І це все' (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. Profesor Wilczur).*

Ця ситуація ілюструє надмірну відкритість інтерлокуторів в інтимно-особистісних справах в польськомовному лінгвокультурному просторі, що не має свого відповідника в українськомовному мовленнєвому середовищі, особливо в аспекті визнання почуття кохання дівчини до чоловіка:

«Луція: *Przecież pan wie, że najbardziej pragnęłabym spędzić z panem nie tylko ten wieczór, ale wszystkie wieczory do końca mego życia.*

Głos tu drgną, gdy ją ofukną:

Професор Вільчур: *Niech pani nie opowiada głupstw!*

Луція: *Do końca życia* (powtórzyła).

Zaśmiał się z przymusem.

Професор Вільчур: *No, jeżeli o mnie chodzi, to nie wiele by pani nawet ryzykowała, bo pewno nie wiele już tych wieczorów do końca życia mi zostało. Ale niech pani o podobnych rzeczach nie mówi. Przecież to śmieszne, mógłby nas jeszcze ktoś podsłuchać i ubawić się szczerze. Mam córkę prawie w pani wieku i mógłbym być pani ojcem.*

Луція: *To przecież nie ma żadnego znaczenia* (zaprotestowała żywo).

Професор Вільчур: *Ma, i to duże.*

Луція: *Dla mnie ma znaczenie tylko to jedno, że pana kocham, że pana uwielbiam, że wprost nie wyobrażam sobie, jak mogłabym żyć z dala o pana...»* (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. Profesor Wilczur).

‘Луція: *Адже Ви знаєте, що найбільш прагнула б провести з Вами не тільки цей вечір, але й всі інші вечори до кінця мого життя.*

Голос професора затремтів, коли її окрикнув:

Професор Вільчур: Нехай пані не розповідає дурниці!

Луція: До кінця життя (повторила).

Засміявся здавлено.

Професор Вільчур: Ну, якщо про мене йдеться, то небагато б пані заризикувала, бо, мабуть, небагато тих вечорів до кінця життя мені й залишилося. Але нехай пані чогось такого навіть не говорить. Адже це смішно, хтось міг би ще нас підслухати і щиро забавитися. Моя дочка – майже ровесниця пані, тому я міг би бути пані батьком.

Луція: Але ж це не має жодного значення (заперечила енергійно).

Професор Вільчур: Має, і то велике.

Луція: Для мене має значення тільки те, що пана кохаю, що пана обожаю, що навіть не уявляю того, як могла б жити здалека від пана...’ (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. Profesor Wilczur).

Таке відкрите визнання почуття дівчини до чоловіка в українськомовному лінгвокультурному просторі відзначається комунікативною лакунарністю.

Отже, непрямі ілюкції, в основі яких є прихований зміст, забезпечують формування оцінного компонента у формі прагматичної імплікатури, уможливають безліч інтерпретацій висловлення, що сприяє більшій ефективності у спілкуванні.

2.2.1. Роль пресупозиції в декодуванні імпліцитного дискурсу: українсько-англійський контрастивний спектр

Непряма ілюкція як носій імпліцитної інформації вимагає від адресата певних мисленневих зусиль. Для адекватної інтерпретації підтекстової інформації необхідне звернення до спільних знань, уявлень про дійсність, життєвого досвіду читача, до пресупозицій.

Пресупозиції (у широкому значенні терміна) пов’язуються з когнітивними «світами» учасників спілкування (знаннями про дійсність взагалі), про внутрішній світ людини, про закони й правила комуніка-

ції, що відіграють важливу роль в організації процесів міжособистісного та інших типів спілкування. Як слушно відзначають учені, пресупозиції – це «спільний фонд знань учасників спілкування про світ, його організацію, місце людини в ньому тощо; це спільний досвід, спільний тезаурус, спільні попередні відомості про явище, подію, стан речей тощо, якими володіють комуніканти» [Падучева 1996, с. 234–236], це «зона перетину когнітивних просторів учасників комунікації, яка актуалізується (звужується або розширюється) у процесі спілкування» [Красних 2001, с. 180]. Маючи складну семантико-прагматичну природу, пресупозиції складають основу нормального (недевіативного) спілкування, формуючи його зв'язність, цілісність, органічність, доречність, природність тощо. Прагматичні пресупозиції – важливий складник комунікативної компетенції комунікантів; вони пов'язують внутрішні світи учасників спілкування, а також особи комунікантів зі змістовим складником процесів міжособистісної інтеракції. В умовах інтерперсональної комунікації потрібно розмежовувати семантичні і прагматичні пресупозиції.

Семантична пресупозиція – це семантичний імпліцитний компонент смислу повідомлення, який повинен бути істинним, аби повідомлення не сприймалось як недоречне. Наприклад, говорячи: *Сонце завжди встає на Заході, презентуємо повідомлення, яке є неістинним з погляду логіки, і стосується семантики (відношення мовних знаків до позамовної дійсності).*

Прагматична пресупозиція містить відсилання до прагматичного чинника, суб'єктивного чинника міжособистісного спілкування, незнання якого не перетворює повідомлення на абсолютно аномальне, а в недоречне, нещире, неуспішне тощо. **Прагматична пресупозиція** зумовлена загальним контекстом дискурсу та орієнтацією в ньому учасників спілкування, і стосується змінних, часом стихійних складників міжособистісного спілкування.

Природа **семантичних пресупозицій**, складаючи основу істинності висловлення, і **прагматичних**, які породжуються суто суб'єктивними чинниками, досить різна.

Семантична пресупозиція ставить правильну інтерпретацію імпліцитної інформації в залежність від обізнаності з позамовними фактами. Серед **семантичних пресупозицій** варто розрізняти **екстра-лінгвістичну пресупозицію**, на декодування якої впливають культурні, історичні, географічні реалії та ін. та **інтертекстуальну пресупозицію**, яка ґрунтована на зв'язку з іншими текстами: цитатами, алюзіями тощо, в загальному на компетенції в сфері філологічних знань. Ілюстрацією цього є приклад, який презентує формування іронічного підтексту за ґрунті обізнаності із творчістю Юрія Винничука: *Дзвінка походила з ідеальної української сім'ї, сім'ї настільки ідеально-української, що вона могла бути хіба що вигаданою Юрком Винничуком* (Любка Дереш. Поклоніння ящірці). Якщо адресат не є обізнаний з творами Юрія Винничука, така інтертекстуальна пресупозиція не дійде до актуалізації у його випадку й іронічний підтекст висловленого не буде правильно зінтерпретований. Ще один приклад **інтертекстуальної пресупозиції**.

Персонаж драматичного твору Олексія Коломійця “Убий лева!” Володя змінює свою думку залишатися на краще оплачуваній роботі, яка йому не лежить до серця. У розмові з дружиною Надійкою він пояснює свою позицію так:

Володя: *Як тобі сказати. Життя не таке довге, щоб перепробувати безліч робіт. Зрозумій, треба прислухатися до себе, до своїх нахилів, бажань.*

Надійка: *До внутрішнього голосу прислухатися! Ти прислухався, і він тобі сказав: кидай інститут і йди санітаром на “швидку”. Обломов теж мрійник, та ще й який!*

Володя: *Зупинись, Надійко.*

Надійка: *Пробач, це так вирвалося.*

Ситуація конфліктна. Володя вибирає вдвічі менше оплачувану роботу. Його дружина Надійка роздратована цим рішенням. Але вона не показує свого незадоволення відкрито, тобто порушує *максиму якості*. Завдяки цьому порушенню їй вдається передати підтекст. Висловлюючи своє роздратування у формі іронії, мовець (Надійка) уникає висунення прямих звинувачень щодо життєвої непрактичності її

чоловіка, і, як наслідок, розмова між подружжям не перероджується у сварку.

З іншого боку, наведена ситуація ілюструє *процес відчитання* адресатом Володею *імпліцитного змісту*, підтексту КА. На перший погляд, реакція адресанта (Надійки) здається неадекватною, якщо сприймати її дослівно. Та в підсвідомості адресата (Володі) проходить процес верифікації сказаного адресантом на підставі хаотичної мішанини контекстуальних припущень різних типів, народжених як особистим досвідом слухача, так і численними пресупозиціями. Особливо важливу роль відіграє спільний фонд знань комунікантів про конкретну ситуацію. У цьому разі прагматична пресупозиція, пов'язана з численними суперечками подружжя з приводу життєвої непрактичності адресата КА (Володі), одночасно доповнюється **семантичною інтертекстуальною пресупозицією**, вираженою алюзією до персонажа однойменного роману Гончарова *Обломов теж мрійник*, й значною мірою впливає на правильне сприйняття КА адресатом. Адресат (Володя) робить припущення про порушення *максими якості* (невідповідність того, що звучить, і того, що має на увазі мовець). Правильно інтерпретуючи непряму ілюкцію адресанта (дружини), адресат (Володя) просить її перестати над ним іронізувати.

У розглянутому прикладі, не знаючи *передісторії* відносин між учасниками КА, слова адресанта КА (Надійки): “до внутрішнього голосу прислухався він тобі сказав: кидай інститут і іди санітаром на “швидку”, можуть здатися неадекватними щодо поданої ситуації. Та знаючи *передісторію* КА (суперечки з приводу життєвої непрактичності адресата КА (Володі) мали місце і раніше), слухач чи читач розуміє, що висловлене й обдумане адресантом, – різні речі, і відчуває в цьому іронію. Про те, що це є саме так, свідчать слова Надійки *Обломов теж мрійник*. Покликання на літературного персонажа з роману Гончарова, підсилюючи іронічний ефект висловлення, одночасно сприяє правильній його інтерпретації. Дискурсний елемент контексту таким чином забезпечує необхідні умови для визначення прихованого прагматичного змісту висловлення. **Інтертекстуальна семантична пресупозиція** зумовлює правильну інтерпретацію повідомлення в такій ситуації:

Майнес: *Та ну тебе, Като. Чого ти так людей не любиш.*

Катакана: *Я? Та я їх обожнюю! І мертвих, і живих, і ненароджених* (Іван Карпа. Перламутрове порно).

Алюзія до твору Тараса Шевченка *І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм...* дає змогу вловити іронічний підтекст висловленого. Однак лише знання поезії Тараса Шевченка дозволяє правильно декодувати висловлення інтерлокутора, надавши йому протилежного смислу.

Ще один приклад ролі **семантичної інтертекстуальної пресупозиції** в адекватній інтерпретації імпліцитної інформації ілюструє розмова між леді Каролайн і лордом Ілінгворфом про американську дівчину Гестер.

Lady Caroline: *These American girls carry off all the good matches. Why can't they stay in their own country? They are always telling this is the Paradise of women.*

Lord Illingworth: *It is, Lady Caroline. That is why, like Eve, the are so extremely anxious to get out of it* (Oscar Wilde. A Woman of No Importance).

‘Леді Каролайн: *Ці американки допроваджують до щасливого закінчення всі удані партії. Чому б їм не залишатись у своїй країні? Вони ж завжди говорять: для жінок – там рай.*

Лорд Ілінгворф: *Так і є, леді Каролайн. Тому вони, подібно як Єва, будь якою ціною намагаються вирватись звідти*’ (Oscar Wilde. A Woman of No Importance).

Алюзія *like Eve* (подібно як Єва), яка відсилає до Біблії, нав’язує до біблійного оповідання про втрачений рай. Незнання біблійних фактів з боку реципієнта перетворювало б висловлення лорда Ілінгворфа *like Eve* на недоречне.

Варто зазначити, що для успішної реалізації та адекватного сприйняття в умовах міжособистісного спілкування прагматичної імплікатури важливе також знання соціальних норм, загально визнаних стереотипів відповідної епохи, які передбачають в умовах міжособистісного спілкування наявність семантичних екстралінгвістичних пресупозицій.

Розглянемо висловлення: *Інші тьоті мріють про квіти і шуби, а я про те, як замочу колись програмного директора радіошансон і*

обкладу його могилку черепами водіїв, що катували людей тим асортиментом у громадському транспорті. Або ні – просто зроблю їм всім братську могилу і вишку з наглядачем поставлю (вони про такі часто співають у своїх зоновських піснях “за життя”). Вишку з наглядачем і автоматом АК зі срібними кулями, – це щоб не порозкопувалися й не повтікали (Іван Карпа. Перламутрове порно).

Адекватне сприйняття проаналізованої **екстралінгвістичної пресупозиції** можливе лише за умови наявності в реципієнта обізнаності із соціальними реаліями прикрого досвіду користування громадським транспортом в Україні.

Інший випадок екстралінгвістичної пресупозиції.

Lord Darlington: *Well, do you think seriously that women who have committed what the world calls a fault should never be forgiven?*

Lady Windermere [standing at table]: *I think they should never be forgiven.*

Lord Darlington: *And men? Do you think that there should be the same laws for men as there are for women?*

Lady Windermere: *Certainly!*

Lord Darlington: *You allow of no exception?*

Lady Windermere: *None!*

Lord Darlington: *Ah, what a fascinating Puritan you are, Lady Windermere!* (Oscar Wilde. Lady Windermere’s fan).

‘Лорд Дарлінтон: *Чи пані дійсно вважає, що жінкам, котрі допустилися, як це прийнято називати, провини, не повинно пробачатись?*

Леді Віндермер, [встаючи з-за столу]: *Вважаю, що їм ніколи не повинно пробачатись вчиненого.*

Лорд Дарлінтон: *А чоловікам? Чи ви вважаєте, що такі ж самі правила стосуються й чоловіків?*

Леді Віндермер: *Звичайно!*

Лорд Дарлінтон: *І жодних винятків?*

Леді Віндермер: *Жодних?*

Lord Darlington: *О, якою чарівною пуританкою ви є, леді Віндермер!* (Oscar Wilde. Lady Windermere’s fan).

Гостра критична оцінка з боку леді Віндермер зумовлена пуританським віровченням британців, що окреслює стриманість в усьому як

неодмінну рису, а будь-яку надмірність гріхом, не акцептуючи жодних компромісів.

Прагматична пресупозиція актуалізується в конкретному контексті завдяки накопиченню текстової інформації. У такому випадку правильне відчитання прихованої інформації можливе лише в межах конкретного дискурсу. Підтвердженням цього слугує описана ситуація.

Сергій, персонаж драматичного твору О. Коломійця “Убий лева”, виходить ненадовго, щоб купити щось повечеряти. Його приятель Володя залишається сам. Коли Сергій через деякий час повертається, то він здивовано-спантеличено спостерігає інтимну сцену: Володя обіймає та цілує Надійку. Знайомлячись із Сергійком, Надійка представляється дружиною Володі. Сергій розгублюється на хвилину, а потім, щоб якимось вийти з незручної ситуації, починає іронізувати: “Дуже приємно! Виходив від холостяка, а повернувся за п’ятнадцять хвилин у сім’ю! Уже й розписався, і весілля відбулося за якихось п’ятнадцять хвилин! Можна внести в книгу рекордів! Таке й гномику не під силу.” (Олексій Коломієць. Убий лева!).

Іронічність ситуації підсилює імпліцитна інформація, пов’язана з **прагматичною пресупозицією**: саме перед приходом Надійки Володя з Сергієм, обговорюючи питання одруження, доходять спільного висновку, що їм ще варто зачекати:

Сергій: *Ти добився квартири – може, надумав одружуватися?*

Володя: *Як і ти – зачекаю* (Олексій Коломієць. Убий лева!).

Раптова зміна Володиного рішення відбувається в момент кількахвилинної відсутності Сергійка, коли в кімнату несподівано заходить Надійка і заявляє: *“Я, Володю, надумала нікуди вже від тебе не їхати, будемо одружуватися. Будемо?”*

Розгублений Володя погоджується: *“Будемо”* (дотримання комунікантом максими згоди).

Важко уявити собі кращий етичний вихід із ситуації, що склалася, ніж той, запропонований інтерлокутором (Сергійком): дотримуючись максими такту, ховає свою спантеличеність у формі іронічних висловлень на зразок *Виходив від холостяка, а повернувся у сім’ю; уже й розписався, і весілля відбулося; Таке й гномику не під силу* тощо.

Цікавою є наявна в межах наведеного КА імпліцитна інформація, виражена висловленням *Take it gnomiku ne pid silu*, пов'язана передусім з прагматичною пресупозицією (ситуативною), прагматичний зміст якої відсилає до попередніх розмов приятелів, Володі і Сергійка. Прагматична пресупозиція висловлення *gnomik* пояснює вживання його в значенні *впливова особа*. Відсутність прагматичної пресупозиції або ігнорування її перетворювало б повідомлення Сергійка *Take it gnomiku ne pid silu* на недоречне.

У межах конкретного дискурсу існують одночасно й доповнюють один одного експліцитний зовнішній план, тобто явно виражений як вербальними, так і невербальними засобами, та інший, у якому наявні певні мовленнєві постулати, імпліцитний глибинний зміст, явно не виражений лінгвальними засобами. Саме імпліцитний контекст, який є одним із видів прагматичної пресупозиції (фонові знання комунікантів про ситуацію спілкування), містить так звану *передісторію* КА, або, іншими словами, *пресупозицію*, «фонові знання комунікантів про попередню ситуацію або знання попередніх текстів» [Лингвистический 1990: 238].

2.2. Когнітивно-концептуальні особливості прагматичних перформативів в українськомовному і польськомовному дискурсах

Висловлення *прошу тебе, дуже вас прошу, я прошу* можна вважати презентацією певних мовленнєвих актів, що зумовлюються певними ілокутивними дієсловами, як-от: *не пиши, не стріляй, вислухай*. Подібні прохальні висловлення можна було б назвати «включеними перформативами», де експліцитний перформатив *прошу*, виражений дієсловом у формі 1 ос. одн. активного стану, входить до складу включеної інфінітивної конструкції *не пиши, не стріляти, вислухать* тощо пояснюють ілокутивну силу висловлення. Вживання ілокутивних дієслів у прохальних висловленнях дає змогу мовцеві здійснювати дію, позначену перформативним дієсловом, безпосередньо у процесі мовленнєвого акту. Наприклад, висловлення “*Сліз в тебе прошу, Втіш*

мене, отче! В тебе сліз благаю слізю, щоб вимити душу од лиха..." (Іван Драч. Лист до калини) презентує ілокутивний акт прохання, здійснений у момент мовлення, виражений експліцитними перформативами, як-от: *сліз в тебе прошу, в тебе сліз благаю*. Такі перформативні МА за своєю комунікативною функцією чітко протиставлені іншій групі висловлень, у яких наявний опис акту, тобто констатація події збоку, третьою особою. Йдеться про констативи, що підлягають критерію істинності / неістинності (*можуть бути правдиві або фальшиві*). Констативи на зразок *Він назвав цей корабель іменем королеви Єлизабет* інформують про певний факт об'єктивної чи такої, яка вважається об'єктивною, дійсності, або констатують його, здійснюючи інформаційно-коментувальну функцію МА. Спонування адресата мовлення виконати якусь дію, що передається ілокутивним актом прохання у формі перформативного висловлення або прямого чи опосередкованого реквестива, спрямоване на досягнення запланованого перлокутивного ефекту, ілюструє така ситуація.

Персонаж повісті Ольги Кобилянської "Апостол черні" Юліян Цезаревич звертається до дівчини:

" – Панно Ево, усміхніться!

Дівчина глянула з переляком на нього.

– Я вас прошу.

Вона похитала поважним заперечливим рухом голови:

– Ні.

– Я вас прошу.

– Я не можу. Ви глузуєте.

– Ні. Цілком поважно прошу вас, як свою сестру. Усміхніться!

Вона усміхнулася мимоволі...

– Дякую, – сказав коротко " (Ольга Кобилянська. Апостол черні).

Наведена ситуація є підтвердженням того, як прагматичні перформативи впливають на реалізацію певного перлокутивного наміру для досягнення запланованого перлокутивного ефекту. Адресант (Юліян Цезаревич) після понурих розмов про прикрий гандж Евиної бабці – алкоголізм, *Усміхніться* тільки лякає дівчину. Тоді адресант висловлює прохання у формі експліцитного перформатива *Я вас прошу*, ви-

мовляючи його двічі. Дівчина відмовляється виконати прохання, побоюючись, що Юліян глузує з неї. Мовець втретє застосовує експліцитний перформатив, доповнюючи його висловленням про свої щирі наміри щодо адресата мовлення, і досягає бажаного перлокутивного ефекту.

Степан, персонаж драматичного твору Лесі Українки “Бояриня”, інформує свою дружину Оксану, що вона має привітати запрошених у гості бояр за московським звичаєм: винести їм на тарелі меду, уклонитися, і старший боярин поцілує її в уста. Оксана не згоджується: “Степане! Що ти кажеш? Мене бояри цілувати мають? Чи се мені почулося?”

Тоді Степанові мати і сестра Ганна просять Оксану погодитися:

Мати: *Вийди, доню, голубонько! І я тебе прошу! Не дай мені старій на очі бачить Степанової згуби.*

Ганна: *Ой сестричко! Якби ти знала, що за лютий дід отой боярин!.. Я тебе благаю! Сестриченько! Не загуби ж ти нас!* (Леся Українка. Бояриня).

І Оксана погоджується. Відзначена ситуація ілюструє як експліцитні перформативи *прошу*, *благаю* та демінутиви *голубонько*, *сестричко*, *сестриченько* сприяють зміні первинного перлокутивного ефекту. Адресат ілокутивного акту прохання (Оксана) під впливом прагматичних перформативів, поєднаних з засобами ввічливості, змінює свою думку і погоджується. Згадані фрагменти ситуацій прохання показують, що інколи адресант за допомогою перформативних висловлень спроможний вплинути на адресата так, щоб він змінив свій первинний намір, а це свідчить про велику прагматичну силу засобів міжособистісного спілкування.

Адресат мовленнєвого акту за певних обставин може вчинити по-різному, й адресант може виявитися неспроможний вплинути на зміну первинного наміру. Ілюстрацією цього є фрагмент з повісті О. Кобилянської “Апостол черні”.

Юліян Цезаревич звертається до о. Захарія з проханням позичити гроші на лікування батька. Душпастир погоджується допомогти, пропонуючи дві можливості: “Він їх або визичить від своєї теці... або візьме з сирітської щадничої сільської каси...”

Юнак, зачувши слово *тещі*, просить отця не звертатись із цією справою до бабуні Орелецької, тому що не бажає, щоб через бабуню про цю позичку довідалась Ева. Ось фрагмент їхньої розмови.

“ – *Отче, коли так, то **прошу** з селянської каси!*

– *На як довго?* – *душпастир говорив спокійно...*

– *За п'ять років,* – *казав рішуче та поважно.*

– *Отже, за п'ять літ,* – *повторив за ним душпастир.*

– *Але... отче... **я дуже просив би** з сирітської каси. Мені миліше буде з вами або з селянами мати до діла, як...*

Отець всміхнувся:

– *Я вам вірю, мій любий, але з цього, як бачу, не може нічого вийти, бо сирітська каса в нас позичає найдовше на два роки.* (Ольга Кобилянська. Апостол черні).

У цій ситуації перлокутивний ефект не відповідає перлокутивному наміру адресанта. Перлокутивний ефект, виражений реченням-відмовою *але з цього, як бачу, не може нічого вийти* та мотивацією *сирітська каса в нас позичає найдовше... до трьох років*, не відповідає перлокутивному наміру, що передається ілокутивним актом прохання у формі експліцитного перформатива *прошу*, умовного речення *я дуже просив би з сирітської каси* та описового речення *мені миліше буде з вами або з селянами мати до діла*. Адресант (Юліян) не досягає поставленої мети, а це означає, що, незважаючи на велику прагматичну силу вербальних засобів інтерперсонального спілкування, у ситуаціях прохання також трапляються випадки, коли їхнє застосування не сприяє зміні перлокутивного ефекту. Негативна відповідь о. Захарія передається висловленням *але з цього, як бачу, не може нічого вийти*. Ефективна комунікація не допускає застосування категоричних форм відмови на зразок *Нізащо, Абсолютно неможливо, Я категорично проти* тощо. Відмова на прохання вимагає значно складніших кліше мовленнєвого етикету, які б передавали співчуття, бажання виконати прохання іншим разом, за інших обставин. Такими пом'якшувальними формулами відмови можуть бути: *На жаль, не можу...; Мені дуже шкода, але...; Шкодную, що не зможу допомогти цього разу; Мені незручно відмовляти, але...; Я радий би допомогти, але...; З задоволенням, але... тощо.*

Проте випадки відмови на ввічливе прохання трапляються значно рідше, ніж згоди виявити послугу. Такі приклади засвідчують, як застосування висловлень-дій, перформативних висловлень сприяє навіть зміні первинного перлокутивного ефекту у формі відмови на такий, що відповідає наміру мовця. І тоді за зроблену послугу потрібно висловити вдячність.

У скарбниці мовленнєвого етикету сучасної української мови для висловлення вдячності переважають перформативи, які об'єднуються навколо слова *дякую*. Найпростішою, незалежною від ситуації й адресата комунікативного акту, є нейтральна формула *Дякую*.

Пор.: “*Дякуємо тобі, Господи великий, за тую красу і за те добро, що зсилаєш його на світ, звеселяючи ним наші негідні очі*” (Богдан Лепкий. Не вбивай); “*Дякуємо за вашу ласку, за запрошення*” (Іван Шаповал. У пошуках скарбів); “*Дякуємо Вам, мамо, за другий скарб – рідну українську мову...*” (Ярослав Гоян. Таємниця Лесикової скрипки); “*Дякую, Ви так багато зробили для мене...*”; “*Дякую, Ви дуже люб'язні...*” (А. Коваль. Ділове спілкування); “*Поїдемо! Го-го! Дякуємо за хліб-сіль*” (Павло Загребельний. Диво) тощо.

Такі приклади показують, що формулу *дякую* можна розширити зверненням до адресата чи мотивацією, за що висловлюється вдячність, наприклад, *за хліб-сіль*. Підсилюють міру вдячності прислівники *дуже, щиро, гарно, гечно* тощо: “*Дуже й дуже дякую*” (Іван Шаповал. У пошуках скарбів).

У польськомовному комунікативному просторі відповідником українського *дякую* є перформатив *dziękuję*, як-от у таких ситуаціях:

« – *Drogi panie – zawołał nie mniej głośno baron do Mraczewskiego – zapakuj wszystkie te garnitury, popielniczki, kabanary i odeślij mi do domu. Macie prześliczny wybór towarów... Serdecznie dziękuję...*

I wybiegł ze sklepu» (Bolesław Prus. *Lalka*).

Ще один приклад.

«(Marysia chwyciła ją za rękę i pocałowała.)

– *Na pewno tak zrobię. Dziękuję pani, dziękuję... Nigdy nie zapomnę...*

– *No to idź, dziecko, z Bogiem. Niech cię Najświętsza Paniienka błogosławi i strzeże*» (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. *Znachor*).

Вдячність можна виявляти, послуговуючись також словом *спасибі* (польське *Bóg zapłać!*).

Порівняйте: “*Спасибі тобі, спасибі, що допоміг*” (Олесь Гончар. Тронка); “*Ось за це спасибі, велике спасибі! Що Іванка згадали – дуже дякую вам*” (Олексій Коломієць. Прошу слова сьогодні); “*Спасибі Вам, Дмитре Івановичу, за Вашу гостинність, за добре й ласкаве слово*”; “*Спасибі Вам, Дмитре Івановичу, дуже дякую за Ваші чутливі, батьківські турботи, за щире допомогу*” (Іван Шаповал. У пошуках скарбів); “*Спасибі, що не погребували моїм високим товариством...*”; “*Спасибі Вам, шановний наш колего, За щире сповідь, що ми тут почули, – ця сповідь йшла від глибини душі*”; “*Спасибі Вам, що Ви є, Учителю! Я вірю кожному слову в цій школі*” (Іван Драч. Слово про вчителя); “*Спасибі за тую турботу милості вашій*” (Богдан Лепкий. Не вбивай); “*Спасибі... Ой, спасибі синочку, візьми за поміч...*” (Олексій Коломієць. Убий лева); “*Спасибі, пані – матко, за хліб, за сіль!*” (Леся Українка. Боярина); “*Спасибі вам... Це, може, тепер єдина пам’ятка, яку залишило нам побузьке козацтво*” (Михайло Стельмах. Дума про тебе).

Як і в ситуаціях зі словом *дякую*, кліше *спасибі* можна розширити зверненням до адресата чи слів, які підкреслюють, за що висловлюється вдячність. Підсилюють величину вдячності прикметники *велике, сердечне, щире спасибі* або вирази, в яких міститься повтор на зразок *спасибі, спасибі* чи *спасибі, дякую* тощо. Потрібно звернути увагу, що, незважаючи на подібність у застосуванні, формули вдячності *дякую* і *спасибі* згідно з функційно-прагматичною класифікацією належать до різних типів речень: *Дякую* – перформатив, *Спасибі* – реквестив.

Деякі вчені до групи перформативних висловлень відносять також кліше *Спасибі*. *Спасибі* не має прямого відповідника експліцитного перформатива. Недієслівна лексема *Спасибі* утворилася від імператива *Спаси біг*, порівн. польське *Bóg zapłać!* і тому згідно з прагматично-функційною класифікацією належить до групи висловлень-реквестивів.

Розглянемо приклади як перформативи слугують ефективній комунікації в ситуації *Вибачення за вчинену провину*.

Джаман Абдураїмов з сином заходять у кімнату. Оленка загрошує гостей:

“Сідайте в моїй хаті. Будь ласка!”

Через хвилину Оленка звертається до Єргаша та його батька:

“Я щаслива з вами познайомитись... Але я маю йти... Ви тим часом до когось іншого посватайтесь” (Олексій Коломієць. Планета сподівань).

Останні слова Оленки примушують Єргаша знітитись від сорому, а його батько остовпів. Оленка помітивши, яке враження її слова справляють на гостей, просить вибачення: *“Пробачте, але ж усе це так...”*

Єргаш, отямившись, звертається до Оленки: *“Я вас розумію і прошу вибачення за себе і за батька. Ходімо, тату”*.

Оленка, усвідомлюючи, як глибоко вона зранила почуття Єргаша, ще раз звертається з вибаченням: *“Перепрошую за мою нечемність. Може ви голодні? Я приготую чай”* (Олексій Коломієць. Планета сподівань). Цей приклад ілюструє як перформативи *перепрошую*, *прошу вибачення*, *пробачте*, що виражають вибачення за вчинену провину, сприяють зародженню нових доброзичливих відносин між суб'єктами спілкування.

Обсяг висловлень, у яких просимо про вибачення, є насправді дуже багатий, а способи прохання про вибачення відрізняються в подібних ситуаціях. Розглянемо на прикладах ситуацій щоденного життя, за що просимо вибачення і яким чином це робим:

« – Czy pan ma jakiś osobisty cel w tym, żeby mnie niepokoić?

– Nie, pani – odrzekł Połaniecki. – W stosunku do pani mam tylko jeden cel, oto oświadczyć, że względem pani niegodnie zawinił – i że panią z całej duszy przeproszam» (Henryk Sienkiewicz. Rodzina Połanieckich).

‘ – Чи пан має якусь приватну вигоду в тому аби мене турбувати?’

– Ні, пані, – відповів Поланецький. – Щодо пані в мене тільки одна мета, а саме оспівдати, що негідно завинив перед панєю – і за це паню всім серцем і душею перепрошую’ (Henryk Sienkiewicz. Rodzina Połanieckich).

Тось перепрошує співрозмовників за те, що мусить негайно покинути їх: *“Вибачайте, панове... Я згадав... У мене одна справа.*

Я забув... Я мушу йти... Прошу вибачить мене" (Володимир Винниченко. Брехня); у вчителя просять вибачення за те, що втручаються у розмову: *"Даруйте, що вас так перебиваю... Даруйте, прошу вас, продовжуйте"* (Іван Драч. Дума про вчителя); полковник Шрам просить вибачення за те, що не відразу впізнав знайомого: *"Ну, вибачай, братику..."* (Богдан Лепкий. Не вбивай); голова сільської ради Василь Сулима просить вибачення у Килини за підвищений тон: *"Ну, вибач, коли підвищив голос..."* (Євген Гуцало. Дівчата на виданні); Володя просить вибачення за відвідини без попередження: *"Пробачте"* (Олексій Коломієць. Убий лева!).

Перед втручанням у чийсь приватні справи люди теж просять вибачення. Про це свідчить така ситуація. Вчитель Ткалич звертається до Килини з пропозицією вийти за нього заміж: *"Ви мені вибачайте, я не збираюсь образити вас, але хотів поговорити з вами, порозумітись... Якби ви не заперечували... Щоб ваша дитина мала батька, то я... Щоб дитина мала батька, то я міг би... розписатися з вами... Все було б так, як у людей"*. Килина не приймає пропозиції вчителя. І вчитель Ткалич, відчуваючи вину за те, що втрутився у її особисте життя, просить пробачення: *"Я не хочу вас образити, я вам щиро кажу... Даруйте, коли образив... Ще раз даруйте"* (Євген Гуцало. Дівчата на виданні).

В епістолярії вибачення просять за короткого листа: *"Даруй, що й тим разом не можу тобі писати довгого листа..."* або *"Даруй, моя любочко, що мушу швидше, ніж думав, кінчити сей лист..."* (Іван Франко. Вибрані листи).

Вибачення за вчинену важку провину ілюструє така ситуація. Арсен Тугай – персонаж повісті Євгена Гуцала "Дівчата на виданні", дивлячись у землю, звертається до Килини: *"Ти вибач... Так сталося... Я зовсім не думав, що вона піде, але вона пішла до тебе. Вона без мого дозволу, без мого відома... Я не хотів... Мені було прикро... Я перед тобою завинив, кругом винуватий... Я був жорстокий і дружина моя... Тепер хочу сказати, щоб чинила, як хочеш"*. У цьому епізоді яскраво відображені внутрішні переживання Арсена, почуття глибокої провини і каяття за вчинене. І Килина прощає йому:

“Щасливо тобі, Арсене, – побажала щиро. – Щасливо тобі, – повторила” (Євген Гуцало. Дівчата на виданні).

Існує ще один цікавий прагматичний аспект застосування кліше вибачення, пов’язаний з переоцінюванням у зв’язку зі зміною значення. Так, перформатив *Перепрошую* в одній ситуації виражає почуття вини з боку суб’єкта спілкування зразка *Перепрошую, що потурбував*, в іншій, у якій наявна вказівка на зміну оцінки, таке кліше може означати щось зовсім інше, наприклад ввічливе попередження про те, що адресант збирається потурбувати адресата, як-от: *Перепрошую, дозвольте пройти*.

Отже, висловлення вибачення можуть вживатися, з одного боку, як ввічливе попередження про що-небудь у зверненні до кого-небудь або приверненні уваги; з іншого, як вибачення за вчинену провину. Скажімо, якщо ми хочемо привернути увагу випадкового перехожого, щоб дізнатися, як пройти до театру, ми вживаємо одну із наведених формул вибачення: *Перепрошую, чи не підказали б ви мені, як пройти до театру?* та ін.

У цьому разі кліше перформатив *перепрошую* означає вибачення адресанта за те, що він збирається потурбувати адресата. У такій ситуації є вказівка на іншу оцінку дій мовця у порівнянні з ситуацією, коли потрібно перепросити за вже здійснену провину, як-от: *Перепрошую, що штовхнув вас ненароком*. Загалом люди просять вибачення у найрізноманітніших ситуаціях спілкування, вживаючи як прямі, так і непрямі вербальні засоби для зняття із себе відповідальності за вчинену провину, виходу з неприємної ситуації, наприклад: *Вибачте, Перепрошую, Даруйте, Прошу вибачення, Прошу пробачити, Прошу пробачення, Простіть, Вибачайте, Пробачте, Дозвольте мені вибачитись перед вами* (перформативні висловлення), *Я не можу не вибачитись перед вами, Я не можу не просити у вас пробачення, То була помилка, Це сталося випадково, Я ненароком, Не міг тому зарадити, Не мав такого наміру, Сталося непорозуміння, Мені прикро, що так сталося* (експресиви) тощо. У значенні вибачення вживаються реквести *прости, простіть* при зверненні до кого-небудь як ввічливе попередження про що-небудь або як вибачення за щось сказане чи зроб-

лене. Хоч і рідко, але вживаються також перформативи *даруйте, даруй* у значенні вибачати, прощати.

Вибачення можна передати й описово: *Я не можу не просити у вас пробачення, Я не можу не вибачатись перед вами* тощо, які згідно з функційно-прагматичною класифікацією слід розглядати як висловлення-експресиви, тому що в них виявляється емоційне ставлення мовця до предмета мовлення.

Вибачення можна передати висловленнями з дієсловами, що виражають стан: *Я дуже жалкую, Мені дуже шкода, Прикро мені*, які також належать до прагматичних висловлень-експресивів.

Найефективнішими в групі формул вибачення є висловлення-перформативи, що визначають безпосередню дію вибачення за вчинену провину, а не повідомлення про неї.

Так, висловлення *Прошу вибачення за себе і за батька* чи *Перепрошую за мою нечемність* не сповіщають про щось, а входять у контекст реальних подій, спричинюючи певні наслідки. Вимовляючи згадані висловлення вибачення за певних обставин (у ситуації вибачення), мовець безпосередньо здійснює дію, а не просто називає як у випадку, наприклад, описового речення *Антоніна Петрівна попросила вибачення, що запізнилась*. Дієслово *попросила* вжито в минулому часі, що не відповідає граматичному критерію перформативності. Це дає змогу стверджувати, що відзначене висловлення, хоча й містить значення вибачення, не є перформативом на відміну від перформативних висловлень *Прошу вибачення, Перепрошую* (з дієсловами, вжитими в 1 особі однини теперішнього часу за умови істинності та щирості намірів мовця).

Інколи трапляються випадки, коли, промовляючи висловлення, адресант тим самим виконує якусь дію, але граматичний критерій не дає змоги кваліфікувати таке висловлення як перформативне. Розглянемо групу висловлень, спрямованих на спонукання адресата виконати якусь дію, що містять вибачення типу: *Вибач! Вибачте! Даруйте! Пробачте! Простіть!*, у яких вибачення поєднуються з проханням. Згідно з граматичними ознаками – це директиви, змістом яких є пряме спонукання адресата виконати якусь дію. Та на прагматичному рівні

в ситуації, коли, вимовляючи такі висловлення, адресант тим самим просить про вибачення адресата, тобто здійснює дію, ці висловлення – перформативи. Отже, трапляються випадки невідповідності граматичного критерію перформативності (перформативне дієслово в 1 особі однини теперішнього часу дійсного способу активного стану, що знаходиться на початку речення). Не кожне висловлення мусить відповідати стандартній граматичній формі експліцитного перформатива. Вирішальним критерієм перформативності є наявність ілокутивного дієслова в теперішньому часі, вимовляючи яке, мовець здійснює ілокутивний акт. Ілокутивних дієслів є небагато. Так, наприклад, у ситуації, в якій мовець хоче отримати прощення вчиненої провини, кліше вибачення містять у собі ілокутивні дієслова зі значенням перепрошення типу аналізованих. Ілокутивне дієслово має ілокутивну силу, тобто вимовляючи таке дієслово, здійснюємо дію для отримання бажаного прагматичного результату (перлокутивного ефекту). Крім того, іншим чинником перформативності висловлень постає їхня еквівалентність дії, вчинку. Виконувана дія є очевидною і не вимагає обґрунтування. Ще одним важливим чинником є щирість з боку мовця. Якщо висловлення *перепрошую* є успішним перформативом, то це передбачає, що, вимовляючи *перепрошую*, мовець щиро кається. Характерною рисою перформативного висловлення є можливість заміни його відповідним експліцитним перформативом. Наприклад, перформативам *Вибачте або Перепрошую* (польське *Wybaczycie pani / pan* або *Przepraszam*) відповідає експліцитний перформатив *Я прошу вибачення, Даруйте – Прошу дарувати мені мою провину* (польське *Darujcie pani / pan*) тощо.

‘Dama z wolna podniosła się z krzesła i zbliżyła się do kantorka, za którym siedział Wokulski.

– *Czy mogę spytać* – rzekła drżącym głosem – *ile panu winien jest ten pan, który dopiero co wyszedł?*...

– *Rachunki tego pana ze mną, szanowna pani, gdyby je miał, należą tylko do niego i do mnie* – odpowiedział Wokulski, kłaniając się.

– *Panie* – ciągnęła dalej rozdrażniona dama – *jestem Krzeszowska, a ten pan jest moim mężem. Długi jego obchodzą mnie, ponieważ on zagarnął mój majątek, o który w tej chwili toczy się między nami proces...*

– **Daruje pani** – przerwał Wokulski – *ale stosunki między małżonkami do mnie nie należą.*

W kilka minut po jej odejściu wbiegł do sklepu baron.

– **Najmocniej przepraszam** – rzekł, usiłując utrzymać binokle na nosie – *ale jako stały gość pański ośmielę się w zaufaniu zapytać: co mówiła dama, która wyszła przed chwilą?...* **Bardzo przepraszam** za moją śmiałość, *ale w zaufaniu...*

– *Nic nie mówiła, co by kwalifikowało się do powtórzenia* – odparł Wokulski.

Baron uklonił się’ (Bolesław Prus. Lalka).

‘Дама повільно піднялася з крісла і наблизилися до письмового стола, за котрим сидів Вокульський.

– *Чи можу довідатись* – запитала тремтячим голосом – *скільки пану винен той ото пан, котрий власне вийшов?...*

– *Рахунки того пана зі мною, шановна пані, коли б навіть їх мав, – це справа тільки моя і його,* – відповів Вокульський, кланяючись.

– *Пане,* – продовжувала далі роздратована дама, – *я – Крешовська, а той пан є моїм чоловіком. Його борги цікавлять мене тому, що він загарбав мій маєток, щодо якого тепер точиться судова справа...*

– **Даруйте, пані,** – перервав її Вокульський, – *але сімейні відносини мене не цікавлять.*

Кілька хвилин після того як пані вийшла в магазин вбіг барон.

– **Дуже й дуже перепрошую,** – сказав, намагаючись втримати окуляри на носі, – *але як сталий пана клієнт осмілюся запитати в тасмниці, що говорила дама, котра хвилину тому вийшла з магазину?...* **Дуже перепрошую** за мою сміливість, *але в тасмниці...*

– *Нічого не говорила такого, що б я повинен повторити панові,* – відрізав Вокульський.

Барон вклонився’ (Bolesław Prus. Lalka).

Ще один приклад.

«Niebawem w sali ukazał się Marusiewicz. Już był zmieszany, a zmieszał się jeszcze bardziej, poznawszy, że Wokulski wita go z wyraźną niechęcią.

– **Przepraszam... może przeszkadzam...** może ważne zajęcia...

– Nie mam w tej chwili żadnego zajęcia – odpowiedział pochmurnie Wokulski i lekko zarumienił się.

– Chwileczkę tylko zabiorę szanownemu panu.

– Słucham – rzekł Wokulski. Usiadł z impetem na fotelu i wskazał gościowi drugi» (Bolesław Prus. *Lalka*).

'Незабаром в залі появився Марусевич. Вже був збентежений, і збентежився ще більше, зрозумівши, що Вокульський вітає його з неприхованою неприязню.

– *Перепрошую... не перешкоджаю... може важливі справи...*

– *Не маю в цій хвили жодної справи – відповів похмуро Вокульський і легко почервонів.*

– *Я в шановного пана заберу тільки хвилину.*

– *Слухаю, – сказав Вокульський. – Всіся рішуче в крісло-фотель і запропонував гостеві інше' (Bolesław Prus. *Lalka*).*

У відповідь на прохання *вибачити провину* застосовуються висловлення-експресиви, що є репліками-відповіддю на вибачення за вчинену провину. У репліках-експресивах адресат мовлення виражає своє емоційне ставлення до того, що сталося. Вибачаючи вчинену провину, вважає, наприклад, її дрібницею, не вартою великої уваги, тобто знімає відповідальність з когось за вчинене кимсь зло, вимовляючи кліше ввічливості *Дрібниця, Все в порядку, Не хвилюйтесь, Нічого не сталося* тощо. На відміну від *перформативів* репліки-експресиви виражають відношення, а не дію. В експресивах описуємо відношення комунікантів щодо чогось. Наприклад, вчитель Ткалич *перепрошує* Килину за те, що недоречно втрутився в її особисте життя. Килина вибачає йому, вживаючи речення *Не беріть близько до серця*. Репліки-експресиви можуть мати форму нестандартних висловлень *Щасливо тобі, Арсене... Щасливо тобі* у відповідь на вибачення за важку провину, або в ситуації *перепрошення* за заподіяну комусь ненавмисне шкоду адресант своє відношення виражає висловленням *За те спасибі, що признався*.

Немає також *одностайності* щодо нормативності кліше *Спасибі*, яка найчастіше зустрічається в східних регіонах України, на противагу кліше *Дякую*, що переважає в західних регіонах. Все ж більшість

вчених вважають правомірним вживання етикетної формули *Спасибі*, яка є здавна в активному ужитку українців як скорочений варіант висловлення *спаси Біг*, порівн.: *Bóg zapłać* (польське). Лінгвісти відзначають, що на семантичному рівні *Спасибі* є абсолютним синонімом *Дякую*, *дякуємо* і використовується в однакових ситуаціях з тією ж метою (за: [Богдан 1998: 285]).

В окремих регіонах України поширені кліше *Перепрошую!* або *Перепрошаю!*

Пор.: *Перепрошаю, панно Ганно,
Що не забув Вас в бурі літ* (Євген Маланюк. Поезії).

Наведені кліше запозичені з польської мови, утворилися способом калькування на зразок *przepraszam*. Деякі мовознавці пропонують не вживати таких виразів, пояснюючи це тим, що вони запозичені: “...це слово ніяк не хоче уступити місця чисто українському народному: вибач, вибачай, вибачте, вибачайте (будь ласка), прошу в вас вибачення” [Сімович 1984: 41–42]. Навряд чи варто заперечувати доцільність використання цієї поширеної формули ввічливості лише тому, що це – запозичення. На прагматичному рівні ці висловлення ввічливості – експліцитні перформативи.

В умовах міжперсонального спілкування відбувається одночасне застосування як експліцитних перформативів, так і імпліцитних мовленнєвих форм у функції перформатива, ілюстрацією чого слугує така ситуація.

«Станіслав Перфецький просить в отця Антонія дозволу висповідатися:

Станіслав: ***Я хотів би висповідатися, отче Антонію... Перепрошую, отче Антонію, чи не могли б ви порушити тайну моєї сповіді?... я хотів би, щоб ви її порушили!***

Отець Антонію: *Уперше чую щось подібне, сину мій.*

Станіслав: *Повірте, отче Антонію, це дуже важливо. І я дозволю вам за якийсь час розповісти всім, кому вважаєте за потрібне, те, що я тут скажу.*

Отець Антонію: *Ти дозволяєш? Як смієш ти дозволяти чи не дозволяти щось таке, до чого не маєш права? Чи знаєш ти, що коли*

діється одна з великих Божих таїн, то ми, раби і слуги Господні, не повинні до неї втручатися зі своєю затаятою самоволею?

Станіслав: *У такому разі, отче Антонію, я прошу не вважати це сповіддю в церковно-канонічному сенсі. Я прошу вас лише про розмову.*

Отець Антонію: *Але в такому разі, ... це буде тільки розмова двох звичайних людей. І не більше»* (Юрій Андрухович. Перверзія).

Перформативність, безперечно, чекає ще на глибинні дослідження, зокрема в сфері імпліцитних перформативів на зразок імпліцитних питань, імпліцитних прохань, де не діють правила класичного вияву експліцитних перформативів.

РОЗДІЛ 3

ПРАГМАТИКА МІЖПЕРСОНАЛЬНИХ ДИСКУРСІВ: ОБ'ЄКТИВНИЙ ВИМІР

3.1. Побутові дискурси інтерперсонального спілкування і їхня організація в формі комунікативних жанрів (КЖ). Зіставлення етноспецифіки застосування комунікативних правил спілкування в споріднених і неспоріднених мовах: україномовний, польськомовний та англomовний простір

Комунікативні жанри (КЖ) – типові способи побудови дискурсів міжперсональної інтеракції, які складаються з кількох (іноді значної кількості) мовленнєвих актів, ілюктивна сила котрих підпорядкована певній стратегії й тактиці адресанта, і які побудовані на зразок фреймових сіток соціокультурномовної поведінки учасників спілкування, що засвоюються і удосконалюються у процесах соціалізації особистості. Ще першозасновник теорії МЖ Михайло Бахтін відзначав: «Мовленнєві жанри [у нашому розумінні *комунікативні жанри* – Л. Г.] організують наше мовлення практично так, як його організують граматичні форми (синтаксичні). Ми навчаємося відливати наше мовлення в жанрові форми, й, чуючи чуже мовлення, ми вже з перших слів вгадуємо його жанр, передбачаємо певний об'єм, певну композиційну побудову, передбачаємо кінець, тобто від початку ми маємо відчуття мовленнєвого цілого» [Бахтін 1986: 271].

З позицій комунікативної лінгвістики КЖ постає як категорія, що перебуває між дискурсом і мовленнєвим актом, і пов'язується із тактиками втілення дискурсивних стратегій.

У лінгвістичній літературі існує чимало спроб типології МЖ. Дослідник М. Федосюк розрізняє *елементарні* МЖ (повідомлення, похвала, привітання, прохання тощо) та *комплексні* МЖ, які виформовуються з елементарних. МЖ можуть бути *монологічними* (заспокоєння, переконання, умовляння) і *діалогічними* (бесіда, дискусія, суперечка, сварка) та інші. За параметром комунікативного наміру МЖ поділяють на:

- а) *інформаційні* (повідомлення, підтвердження, запит, заперечення інформації, згода з думкою або заперечення її);
- б) *оцінні* (похвала, огуда, схвалення, докір);
- в) *етикетні* (привітання, вибачення, призначення на посаду, прощання, оголошення війни тощо);
- г) *імперативні* (наказ, прохання, заборона, порада, рекомендація, інструкція, розпорядження, обіцянка, зобов'язання тощо) [Шмелева 1995: 61–63; Бацевич 2005].

Такий лінгвоструктурний підхід до МЖ як форм дискурсів не відтворює докладно прагматичних й функційно-комунікативних особливостей, тому в міжособистісній комунікації, в побутових дискурсах, зокрема до типології дискурсів потрібно застосувати прагматичний та функційно-комунікативний критерій, який би виокремив зокрема характерні особливості побутових дискурсів ефективного міжособистісного спілкування. Таким критерієм слугують етикетні максими (такту, великодушності, вияву уваги, згоди, похвали тощо), дотримання яких сприяє ефективності міжособистісного спілкування, а недотримання допроваджує до комунікативних невдач. Для чіткості типологію форм побутових дискурсів доцільно провести, користуючись терміном *комунікативний жанр* (КЖ), а не *мовленнєвий жанр* (МЖ), аби з одного боку, уникнути сплутування термінів, з іншого, термін *комунікативний жанр* (КЖ) більш відповідає інтерактивній природі побудови дискурсів міжперсонального спілкування, ніж термін *мовленнєвий жанр* (МЖ).

3.1.1. КЖ граничної міжособистісної сфери як форма реалізації дискурсу такту в одноструктурних (українській, польській) і різноструктурних (англійській) мовах

У комунікативній взаємодії надзвичайно важливим є володіння почуттям міри, що передає вияв такту. Психологи відзначають, що “звертання ввічливе чи брутальне, сухе чи лагідне формує і відношення, потребу чи страх перед спілкуванням” [Мясищев 1983: 115]. Основу **дискурсу такту** становить етикетна максима такту. Заявлена максима спонукає адресанта враховувати не тільки зміст слів, але й фор-

му, враховувати як індивідуальні властивості співрозмовника, так і специфіку ситуації. Ілюстрацією цього є такий випадок.

Володя Клименко, персонаж повісті Олексія Коломійця “Убий лева!”, заходить без попередження відвідати своїх друзів Надійку і Сергія, але застає лише їхню дочку Катю. Він одразу ж просить вибачення за несподівані відвідини без попередження. На запрошення Каті: *Посидьте, я вам зараз вечерю приготую* – Володя ввічливо відмовляється: *“Дякую, я не голодний.”*

Максима такту спонукає інтерлокутора в ситуації, що склалася, відмовитися від почастунку.

КЖ граничної міжособистісної сфери передбачає також уникнення потенційно небезпечних тем, які можуть виявитися неприємними для співрозмовника, тому рекомендує розмежування в складі кожного КА двох сфер: сферу загальних мовленнєвих дій, яка є нейтральною щодо комунікантів, і особистісну, сферу приватних зацікавлень співрозмовників. У зв’язку з цим у **КЖ граничної міжособистісної сфери** передбачається неможливість відкритого втручання у внутрішні справи партнера спілкування, наприклад, у його особисте життя чи індивідуальні уподобання. З цим пов’язане в **КЖ граничної міжособистісної сфери** уникання потенційно небезпечних тем, урахування чинника дистанції, і не тільки окресленого соціальною ієрархією, як от: керівник – підлеглий, а щодо будь-якого партнера спілкування. Наприклад, недоречно сказати комусь щось типу *На жаль, я тобі не зможу допомогти*, якщо комунікативна мета співкомуніканта експліцитно не виражена.

КЖ граничної міжособистісної сфери уможливорює оприлюднювати комунікативний намір співкомуніканта лише тоді, коли він сам його відкрито виявив. В іншому випадку намір адресанта може залишатися прихованим і мовець до кінця розмови має право його не виявляти.

Розглянемо приклади.

Герой повісті Євгена Гуцала “Дівчата на виданні” вчитель Ткалич звертається до Килини:

“– Я хотів сказати вам, Килино Олексіївно, – зрештою зважився учитель, і знову забракло йому відваги й слів. Узяв до рук порожній

бідончик, зняв кришечку, зазирнув усередину, наче там шукав і відвагу свою, й слова.

Її пройняла цікавість – чого це він мучиться? Бо ж неспроста прийшов.

– Мені ваша сусідка, Пистина Макарівна, говорила... Та й од інших людей доводилось чути... Ні, ні я не прислухаюсь до балачок, то вже якось вийшло само... – Він покусував нижню губу, наче надприродним зусиллям примушував себе говорити.

– Одним словом, **мені відомо про ваше становище**. Ми з Тугаєм більше не друзі, мене до глибини душі образила його поведінка...

Ви мені вибачайте, **я не збираюсь образити вас...** Ви, Кирино Олексіївно, справжня людина, ви, звичайно, маєте повне право на особисте щастя... Тільки прошу вас зрозуміти мої наміри правильно. Якби ви не заперечували... **Щоб ваша дитина мала батька, то я міг би розписатися з вами... Все було б так, як у людей.**

Вона слухала його плутану мову, й поволі оторопіння минало, і вже не гнівалась, не сердилась. Повернулись до неї спокій і самовладання. Зрештою навіть усміхнулась. Вчитель, виговорившись, умовк.

– Йдіть уже, – обізвалась Килина...

– Не беріть близько до серця, – мовила йому навздогін, бо все-таки наче відчувала провину за собою” (Євген Гуцало. Дівчата на виданні).

Ще один приклад порушення меж міжперсональної сфери ілюструє ситуація розмови пана Вокульського з шляхтянкою Ізабелою:

Ізабела: *Czy mówię z panem Wokulskim?*

Вокульський (powstał z krzesła i odparł obojętnie): *Jestem do usług.*

Ізабела: *Wszakże to pan kupił nasz serwis i srebra?* – mówiła zdławionym głosem.

Вокульський: *Ja, pani.*

Teraz panna Izabela zawahała się. Po chwili jednak słaby rumieniec wrócił jej na twarz. Ciągnęła dalej:

Ізабела: *Zapewne pan sprzeda te przedmioty?*

Вокульський: *W tym celu je kupilem* (rumieniec panny Izabeli wzmochnął się).

Ізабела: *Pan spodziewa się dużo zyskać?*

Вокульський: *Dlatego, ażeby zyskać, kupilem.*

Pomimo tak szorstkich odpowiedzi panna Izabela odetchnęła.

Ізабела: *A gdyby mój ojciec, namyśliwszy się, chciał odkupić te przedmioty, za jaką cenę odstąpiłby je pan teraz?*

Вокульський: *Za jaką kupilem. Rozumie się z doliczeniem procentu w stosunku... sześć... do ośmiu od sta rocznie...*

Ізабела: *I wyrzekłby się pan spodziewanego zysku?... Dlaczegoż z to?..*

Вокульський: *Dlatego, proszę pani, że handel opiera się nie na zyskach spodziewanych, ale na ciągłym obrocie gotówki.*

Ізабела: *Żegnam pana i... dziękuję za wyjaśnienia.*

Wokulski ukłonił się i znowu usiadł do swej księgi (Bolesław Prus. Lalka).

‘Ізабела: *Чи розмовляю з паном Вокульським?*

Вокульський (встав з крісла і відповів байдуже): *Слухаю.*

Ізабела: *Це Ви, пане, купили наш сервіс і срібло? – говорила здавленим голосом.*

Вокульський: *Я, пані.*

Тепер панна Ізабела завагалася. Через хвилину, однак, слабкий рум'янець повернувся на її обличчя. Продовжувала думку:

Ізабела: *Пан, мабуть, продасть ті речі?*

Вокульський: *Для того їх купив (рум'янець на обличчі пані Ізабелі насилівся).*

Ізабела: *Пан сподівається багато на них заробити?*

Вокульський: *Для того аби заробити їх купив.*

Незважаючи на такі шорсткі відповіді, панна Ізабела зітхнула з полегшенням.

Ізабела: *Якщо б мій батько, надумавшись, хотів би відкупити ті речі, за яку ціну відступив би їх пан тепер?*

Вокульський: *За ту ж ціну, що купив. Зрозуміло, що з дорахуванням процентів відповідно... шість... до восьми від сотні за рік...*

Ізабела: *І відмовився б пан від сподіваного заробітку?.. З якого приводу?..*

Вокульський: *Для того, шановна пані, що бізнес опирається не на сподіваних заробітках, а на обороті готівки.*

Ізабела: *Прощавайте, пане, і... дякую за вияснення.*

Вокульський вклонився і знову всівся за свої рахунки (Bolesław Prus. Lalka).

Також у ситуації розмови вчителя Ткалича з Килиною (**Додаток 1**) з Килининого язика зриваються нетактовні висловлення, які входять занадто далеко у приватну сферу співрозмовника: *А чого це ви не женитесь, Валентине Дмитровичу?... Чого не женитесь, питаю... Чи вам дівчата в нашому селі не подобаються; Женилися б і не ходили по їдальнях та буфетах.* Наведені ситуації ілюструють певною мірою порушення дозволених меж міжособистісної сфери внаслідок відкритого втручання в приватні справи співкомунікантів, що призводить до внутрішнього дискомфорту учасників КА, до неприємних ситуацій, у яких ніяковіють як адресант, так і адресат, про що свідчать як висловлення: *Йдіть уже; Чому ж, подобаються. Дівчата у вас гарні; Що правда, то правда; Dlatego, ażeby zyskać, kupilem;* тощо, так і невербальна реакція адресатів: *зрештою зважився учитель, і знову забракло йому відваги й слів; Він покусував нижню губу, наче надприродним зусиллям примушував себе говорити; Килина оторопіло слухала його плутану мову; вчитель... поглянув на неї переполоханими очима, в яких билось непорозуміння; відповів вчитель, низько опускаючи голову над столом і червоніючи, заливаючись ніжною, полум'яною барвою; пробувонів Валентин Дмитрович, ніяковіючи від цієї розмови, słaby rumieniec wrócił jej na twarz; Rumieniec panny Izabeli wzmościł się* тощо, а це, своєю чергою, спонукає одного зі співрозмовників вживати пояснення своєї поведінки, застосовуючи висловлення на зразок *Ви мені вибачайте, я не збираюсь образити вас, ...прошу вас зрозуміти мої наміри правильно* *Dlatego, proszę pani, że handel opiera się nie na zyskach spodziewanych, ale na ciągłym obrocie gotówki; Żegnaj pana i... dziękuję za wyjaśnienia* тощо.

Етикетні правила дискурсу такту змушують учасників КА навіть у випадках відхилення невідповідних пропозицій реагувати великодушно, надаючи співрозмовникові максимально вигідного статусу, застосовуючи висловлення на зразок: *Не беріть близько до серця* (Килина); *Дівчата у вас гарні; Що правда, то правда* (вчитель). Дослі-

дження дотримання максими такту в **КЖ** граничної міжособистісної сфери на матеріалі української і польської мов дало змогу виявити більшу стриманість у висловленні зауваг, які стосуються особистісно-інтимного дискурсу у польськомовному комунікативному просторі порівнянно з українськомовним комунікативним простором, що засвідчує також такий фактичний матеріал.

«Naturalnie wszelkie perswazje nie mogą odnieść żadnego skutku. Co do tego nie ma złudzeń. Pozostawało wtedy tylko odsunięcie jej w jakiś skuteczny sposób od Wilczura. Ale w jaki?... Na to długo nie mógł znaleźć odpowiedzi. Gdyby był z profesorem w tak bliskich zażytych stosunkach, by móc sobie pozwolić na otwartą i szczerą z nim rozmowę, miałby pewne szanse przeprowadzenia swego planu. Kolski nie wątpił, że temu rozumnemu człowiekowi trafiłby łatwo do przekonania. Niestety, sama sprawa była zbyt intymna, zbyt osobista, by móc ją poruszyć, a w dodatku narażałby Kolskiego na to, że Łucja, dowiedziawszy się o jego interwencji, w ogóle zerwała by z nim wszelkie stosunki» (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. Profesor Wilczur).

‘Зрозуміло, жодні персвазії (переконування) не можуть бути успішні. В цьому навряд чи варто сумніватися. Залишається тільки відсунути її від Вільчуря в якийсь ефективний спосіб. Але в якій спосіб?... На це питання довго не міг знайти відповіді. Якби був з професором в близьких товариських реляціях, мабуть, відважився б на відкриту і щиру розмову, тоді була б шанса здійснити заплановане. Кольський не сумнівався, що з цим розумним чоловіком вдалося б по-розумітися. На жаль, сама справа була настільки інтимна, що важко було її порушити, крім того, якби Луція довідалася про його втручання в її приватні справи, могла б зірвати з ним взагалі’ (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. Profesor Wilczur).

Висловлення неприємних зауваг або відмови в інтимно-особистісному дискурсі, вимагає в різних лінгвокультурних просторах, у польському лінгвокультурному середовищі зокрема, максимального пом’якшення неприємних висловлень через застосування засобів *КЖ симпатії і співчуття* прикладом чого слугують такі ситуації.

«Spojrzała mu wprost w oczy.

– **Panie Janku. Chcę, by pan mnie zrozumiał. Żywię dla pana dużo sympatii i dużo życzliwości, ale wiem, że to jest bardzo mało w porównaniu z tym, co mogę, co musiałbym żywić dla człowieka, z którym pragnęła-bym się połączyć. Nie jestem dzieckiem, mam już 26 lat. Powinien pan wiedzieć, że umiem na życie, na ludzi, na siebie patrzeć trzeźwo. Uważam pana za najmilszego z moich kolegów i jeżeli, jak pan to słusznie zauważył, tak długo starałam się nie dopuścić do tej rozmowy, to jedynie z tej przyczyny, że wcale nie chcę stracić pańskiej przyjaźni, którą bardzo cenię. Skoro pan jednak zmusił mnie do tego, obowiązkiem moim jest zapewnić pana, że nie kocham go, że nie kocham i nigdy nie pokocham.**

Kolski stał blady, z jakimś beznadziejnym uśmiechem na wargach. Żal ścisnął serce Lucji.

– **Naprawdę przykro mi, panie Janku** – wzięła go za rękę – **ale sam pan przyzna, że lepiej postępuje, mówiąc to wszystko panu szczerze, niż gdybym zwodziła pana jakimiś obietnicami, których nie mogę i nigdy nie będę mogła dotrzymać.**

– **Więc nie zostawi mi pani nawet cienia nadziei?** – zapytał cicho.

– **Nawet cienia, panie Janku. I niech pan o to nie żywi do mnie żalu»** (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. Profesor Wilczur).

‘Глянула йому просто в очі.

– **Пане Янку. Прошу мене зрозуміти. Дуже симпатизую пану і доброзичливо ставлюся до пана, але знаю, що то замало в порівнянні з тим, що можу, що мусила б відчувати до людини, з якою прагнула б пов’язати свою долю. Я не є дитиною, мені вже 26 років. Мусить пан зрозуміти, що вмю життя, людей і себе особисто тверезо оцінити. Вважаю пана наймилішим з усіх моїх колегів і власне тому, як пан слушно зауважив, так довго намагалася не допустити до цієї розмови, власне з цього приводу, аби не втратити приязнь пана, яку так високо ціню. Однак, якщо пан вже змусив мене до цієї розмови, моїм обов’язком є освідчити, що не кохаю пана, не кохаю і ніколи не покохаю.**

Кольський зблід і стояв з якоюсь безнадійною посмішкою на обличчі. Жаль стиснув серце Луції.

– **Дуже мені прикro, пане Янку,** – взяла його за руку, – **але сам пан признає, що правильно чиню, говорячи щирю правду, аніж обма-**

нювала б пана якимись обіцянками, яких не можу, і ніколи не змогла б, дотримати.

– Не залишає мені пані жодної надії? – запитав тихо.

– Жодної, пане Янку. І прошу не мати до мене жалю' (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. *Profesor Wilczur*).

Ще один приклад.

«Domyśliła się, do czego Nikorowicz zmierza, i powiedziała:

– W Kowalewie są aż dwie panie. Nie słyszałam też, by pan Jurkowski zamierzał się żenić. Nie wspominał mi o tym.

– Ach, tak? – zdziwił się Nikorowicz. – Więc jeszcze nie oświadczył się pani?

Ponieważ zmarszczył brwi, pośpieszył dodać:

– **Bardzo przepraszam za wtrącenie się do nie swoje sprawy. Pani laskawie mi wybaczy, ale sądziłem, że Wicek stara się o pani rękę.**

– To pomyłka – powiedziała z naciskiem. – Mogę zapewnić pana, że nie ma w tym żdźbła prawdy» (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. *Profesor Wilczur*).

Догадалася, про що йдеться Нікоровичу, і сказала:

– В Ковалево є аж дві пані. Не чула теж аби пан Юрковський збирався одружуватися. Нічого мені про це не говорив.

– Ах, так? – здивувався Нікорович, то він ще не освідчився пані?

Через те, що поморщив брови, поквапився додати:

– **Дуже перепрошую, що втручаюсь не в свої справи. Вибачте, пані, будь-ласка, але я думаю, що Віцек старається аби освідчитися пані.**

– Це недорозуміння – відповіла переконливо. – Можу запевнити пана, що не має в цьому ані троху правду' (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. *Profesor Wilczur*).

Інша ситуація.

«Chciała mi oszczędzić odmowy i dlatego potrząsnęła głową.

– Absurd polega tu na tym, że zarówno pan, jak i ja doskonale wiemy, że nie jesteśmy przeznaczeni dla siebie.

– Ja wcale tak nie sądzę – odrzekł, marszcząc brwi.

– **Bardzo mi przykro, że muszę to panu powiedzieć. Wcale nie wziął pan pod uwagę moich uczuć i zamiarów. Nie wierze w to, bym mogła być**

dla pana odpowiednia żoną. To jedno. A po wtóre, nie mogłabym nią zostać i dlatego, że nie jestem wolna. Że mam pewne zobowiązania...

– A nie może się pani ich pozbyć?

– Nie chce się pozbyć tych zobowiązań.

Opuścił głowę.

– To znaczy, że pani kogoś kocha?

– Tak – odpowiedziała krótko.

Milczał przez dobrą minutę, a później powiedział, usiłując się uśmiechnąć...

– **Bardzo przepraszam. Nigdy bym się nie ośmielił się narzucać... gdyby nie przeświadczenie, że pani jest wolna. Najmocniej przepraszam»** (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. Profesor Wilczur).

‘Хотіла його оберегти від відмови і тому потрясла головою.

– Абсурд полягає тут в тому, що як і пан, так і я, прекрасно знаємо, що не судилося нам бути разом.

– Я зовсім так не думаю, – відповів, поморщивши брови.

– **Дуже мені прикро, що змушена пану це сказати.** Зовсім не взяв пан до уваги моїх почуттів і намірів. Не вірю, що могла б бути відповідною дружиною для пана. Це одне. А, по-друге, не могла б нею бути ще й для того, що не є вільна, бо маю певні зобов'язання...

– Не може пані їх позбутися?

– Не хочу позбуватися тих зобов'язань.

Похилив голову.

– Чи це означає, що пані когось кохає?

– Так, – відповіла коротко.

Хвилину мовчав, потім сказав, намагаючись посміхатись...

– **Дуже перепрошую. Ніколи б не насмілювся нав'язуватись, якби не переконання, що пані є вільна. Дуже й дуже перепрошую»** (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. Profesor Wilczur).

Британська стриманість у розмовах на особистісно-інтимні теми зумовлена пуританським віровченням, що рекомендує не заходити надто далеко в розмовах на приватні теми, дотримуючись дистанції в інтимному дискурсі. Носії британської, американської та польської лінгвокультур володіють комунікативним суверенітетом, згідно з яким,

з одного боку, превалює концепт *приватність* (*privacy*) щодо особистісних тем у **КЖ меж міжособистісної сфери**, наприклад, у розмовах із незнайомими або малознайомими співкомунікантами, з іншого – вторгнення в особистісну сферу співрозмовника відбувається опосередковано згідно з чіткими **етикетними правилами дискурсу такту**, щоб не порушити комунікативної максими такту.

Комунікативні табу на особистісні теми в **КЖ меж міжособистісної сфери** певним чином лакунарні для пересічного українськомовного інтерлокутора. Українській лінгвокультурі властивий обмежений комунікативний суверенітет, що зумовлює схильність до щирих розмов на особистісні теми, повідомлення особистісної інформації незнайомим людям, наприклад, у публічних місцях (транспорті, місцях відпочинку), допустимість вторгнення у комунікативний простір іншої людини: відкрите висловлення зауваг. Така комунікативна поведінка в інших лінгвокультурах, у британській чи польській зокрема, є грубим порушенням етикетних правил у дискурсі вияву уваги, однак в українському мовленнєвому середовищі оцінюється в межах норми.

У британському і американському комунікативному просторі подібно як в польськомовному середовищі не є прийнятним входження надто далеко в теми приватного дискурсу. У британському та американському лінгвокультурних просторах максима такту не дозволяє висловити категоричну відмову чи заувагу, як це прийнято у слов'янських мовах, ілюстрацією є така комунікативна ситуація (1). Роланд відвідує свою знайому, асистентку професора Кропера, з окресленою метою: отримати інформацію для літературного дослідження. Після слів вибачення з приводу відвідин без попередження, Роланд звертається до Беатріс з проханням:

«*Am I disturbing you, Beatrice?*»

Beatrice smiled automatically.

'No, not particularly. I was just thinking.'

'I wondered if you could help. Do you happen to know if Ellen Ash says anything anywhere about Cristabel LaMotte?'

'I don't remember anything.' Beatrice sat smiling. *'I don't think so, no'* (A. S. Byatt. *Possession*).

‘Чи я тобі перешкодив у чомусь, Беатріс?’

Беатріс посміхнулася автоматично.

‘Хотів би запитати, чи змогла б мені допомогти? Ти випадково не в курсі, чи Хелен Еш згадувала що-небудь, коли-небудь про Кріста-бел ЛяМоте?’

‘Я нічого такого не пригадую’. Беатріс сіла, посміхаючись (A. S. Wyatt. Possession).

Беатріс нічого про це не знає і не виявляє великого ентузіазму аби допомогти. Однак, дотримуючись максими такту, не відмовляє. Роланд запитує:

‘Is there any way of checking?’

I could look at my card index.’

‘I’d be very grateful.’

‘What sort of thing are we looking for?’

‘Just anything really. I came across some evidence that Ash was interested in LaMotte. I just wondered.’

‘I could look at my card index. Professor Cropper is coming at lunchtime.’

‘How long is he here this time?’

‘I don’t know. He didn’t say.’

‘Could I see yor cards index, Beatrice?’

‘Oh, I don’t know, it’s all a bit of a muddle, I have my own system, you know, Roland, for recording things, I think I’d better look myself, I can better understand my own hieroglyphics’.

‘Do you think I could see what she said? It might be – he rejected ‘important’ – it might be of interest to me. I’ve never read Melusina. There seems to be a revival of interest in it’.

‘Beatrice – could I just cast my eyes over what Mrs Ash said?’

I’ll just see. Beatrice rose from her table (A. S. Wyatt. Possession).

‘Чи це можна якось перевірити?’

‘Я могла б подивитись в каталозі.’

‘Буду безмежно вдячний!’

‘Якої інформації ми шукатимемо?’

‘Так, насправді, будь-чого. Я випадково натрапив на згадку про те, що Еш цікавився ЛяМоте. Це мене здивувало.’

‘Могла б пошукати у своєму каталозі. Професор Кропер іде на ланч.’

‘Скільки часу йому займе ланч?’

‘Не знаю, він не сказав, коли повернеться.’

‘Дозволь мені, будь-ласка, подивитись твій каталог, Беатріс!’

‘Сама не знаю, мій каталог трохи заплутаний. Як тобі відомо, Роланд, в мене своя власна система реєстрації книжкових позицій. Думаю, буде краще, якщо я сама пошукаю, тому що я краще розберусь у власних ієрогліфах’.

‘Дозволь мені, будь-ласка, подивитись, що сказала Хелен Еш! Це могло б бути, – він відкинув слово ‘важливим’ – це могло б бути цікавим для мене. Я не читав «Мелюзіни»’.

‘Беатріс, ну, прошу тебе, дозволь мені тільки глянути, що сказала місіс Еш’.

‘Зараз подивлюся, – Беатріс встала з-за столу’ (A. S. Byatt. Possession).

Беатріс без великого задоволення в голосі все-таки погоджується пошукати в каталозі, однак категорично відмовляє Роландові дозволу зробити це без неї. Про вагання Беатріс, чи вона хотіла б виконувати прохання Роланда, засвідчує негативна конструкція **Сама не знаю**, а відсутність бажання реалізувати замір Роланда ілюструють репліки **мій каталог трохи заплутаний, у мене своя власна система реєстрації книжкових позицій**. Кульмінаційним КА, який окреслює незмінний комунікативний намір Беатріс, є етикетне висловлення **буде краще, якщо я сама пошукаю, тому що я краще розберусь у власних ієрогліфах**, застосоване у ситуації негативної відповіді адресатові для помякшення відмови для реалізації максими такту.

Пор. також:

(2) Beatrice: *Can I speak to you for a moment, ma'am?* (Чи можу з Вами порозмовляти хвилинку?)

Madam Tuppence: *I'm in rather a hurry, because I have to go out to a coffee morning. But, if you can tell quickly (Я децю кваплюся в гості на чашку кави. Але, якщо ви швидко скажете, в чому справа)* (Agatha Christie. Postern of Fate).

Реакція-відповідь з боку адресата показує, що останній, тільки дотримуючись максими такту, не відмовляє адресантові, і про це свідчить не тільки висловлення *якщо ви швидко скажете, в чому справа*, але й мотивація *я децю кваплюся в гості на чашку кави*.

Засоби **КЖ граничної міжособистісної сфери** мають велику прагматичну силу й здатні вплинути навіть на зміну первинного перлокутивного результату, що підтверджує такий фактичний матеріал.

(3) Роланд і Мод Бейлі вмовляють сера Джорджа дозволити їм подивитись кімнату Крістабел ЛяМоте. Сер Джордж не погоджується:

“You wouldn’t see much,” said Sir George. “You’d need a torch. No electricity, in that part of the house. Only on the ground floor corridors.”

“It would be marvelous just to have a look. We should be very grateful.” (A. S. Wyatt. Possession)

“Ви там багато не побачите, – відповів сер Джордж. – Вам потрібний ліхтарик. В тій частині будинку немає світла. Тільки в коридорах на першому поверсі.”

“Було б чудово тільки поглянути. Ми були б безмежно вдячні” (A. S. Wyatt. Possession).

Мотивуючи тим, що вони й так нічого не побачать, сер Джордж відмовляє Роланду і Мод. Однак, використовуючи висловлення **КЖ граничної міжособистісної сфери**, етикетного тактовного прохання зокрема, типу *It would be marvelous just to have a look* (*Було б чудово тільки поглянути*) чи *We should be very grateful* (*Ми були б безмежно вдячні*) молоді люди досягають запланованого результату.

“Well,” said Sir George,

“Why not? Since it’s all in the family.

Follow me.” (A. S. Wyatt. Possession).

“Добре, – погоджується сер Джордж, – Чому би й ні? В кінці кінців все залишається й так в родині” (A. S. Wyatt. Possession).

Наведений фрагмент(4) засвідчує як етикетні висловлення такту впливають на зміну первинного перлокутивного ефекту.

Загалом у всіх проаналізованих лінгвокультурних просторах у **КЖ граничної міжособистісної сфери** великодушність мовця виявляється в ненав’язуванні партнерові власної комунікативної стратегії,

що виключає можливість домінування в процесі КА. З іншого боку, адресант КА уникає будь-яких форм мовленнєвої поведінки, які могли б поставити учасника комунікації в незручне становище або пов'язати його обіцянкою. Наприклад, *замість ми чекаємо тебе завтра о 17.00* вихований співрозмовник застосує непрямий мовленнєвий акт на зразок *якщо тобі зручно, заглянь до нас завтра надвечір*. Повідомлення зазвичай формулюються у формі опосередкованих ілокуцій, оскільки вони не тільки виявляються найпридатнішими для ненав'язливого втілення інтенцій адресанта, але й, з іншого боку, є найбезпечнішими в разі потреби відхилення невідповідних пропозицій.

3.1.1.1. Когнітивно-концептуальні особливості реалізації КЖ граничної міжособистісної сфери в українському і польському лінгвопросторах (перформатив чи експресив).

Роль суб'єктивної модальності у реалізації максими такту

Очевидним є те, що перформативи знаходяться у сфері реалізації дискурсу такту, тому висловлення-дії складають численну групу в структурі *КЖ граничної міжособистісної сфери*. Звернімось до перформативних висловлень ввічливості й простежмо, в яких мовленнєвих формах реалізується ідея висловлення, еквівалентного вчинку.

Безперечно, перший рівень – це реалізація перформативної функції етикетних кліше у класичній формі, з притаманними цій групі ознаками, так званої експліцитної перформативності: збіг дії з моментом мовлення (будь-яке висловлення обмежене прагматичними координатами *я-ти-тут-тепер*); дієслово вживається у формі 1 особи однини або множини теперішнього часу дійсного способу, активного стану на зразок *Поздоровляю! Перепрошую!*; можливість уведення до складу перформативного висловлення лексем на зразок *Я (дійсним) поздоровляю вас з нагородою тощо*.

Прагматична сутність перформативності полягає, передовсім, у зміні дійсності. Наприклад, етикетні формули дискурсу такту на зразок *Добрий ранок* або *Доброго ранку*, *Добрий день* або *Доброго дня* удень, а ввечері *Добрий вечір* або *Доброго вечора*, *Моє вітання*, *Моє шанування* тощо, які мають прямі відповідники експліцитних перфор-

мативів у їхньому класичному вияві на зразок *Бажаю вам доброго ранку (дня, вечора), Поздоровляю, Вітаю, Висловлюю своє шанування* тощо, слугують тільки створенню приязної атмосфери у спілкуванні, нормального тла для обміну інформацією, що відповідає основній вимозі перформативності: не просто комунікують про зміни в реальній дійсності, але, входячи безпосередньо в конкретну ситуацію, змінюють цю дійсність, або, іншими словами, творять нову дійсність за безпосередньою участю мовленнєвих актів. Значущість конвенційних, автоматично висловлюваних перформативних висловлень дискурсу такту стає очевидною особливо тоді, коли їх бракує в процесі комунікації. Наприклад, якщо при зустрічі мовець не скаже очікуваного *Добрий день чи Доброго дня*, або слухач не відповість на привітання, це може призвести до зародження неприязних стосунків між комунікантами. І, навпаки, обмін найпростішими формулами привітань, поздоровлень, прощання, перепрошення, висловленнями вдячності, створює приязну атмосферу, що, безперечно, є ознакою перформативності. Перформативні висловлення подібного зразка не повідомляють про якісь факти дійсності, а також не інформують про психологічний стан суб'єктів спілкування. В іншому випадку вони не виступали б у функції перформативів. Адже кліше *Добрий день* є еквівалентне побажання *Бажаю вам доброго дня*. З іншого боку, якщо адресант висловлює *Добрий день як щоденне* привітання, то він не вкладає якогось особливого змісту, як це має місце у випадку інших мовленнєвих актів, наприклад, експресивів, у яких мовець окреслює свій психологічний стан щодо певного змісту. Якщо б прийняти формули щоденного привітання за експресиви, то це б означало, що може його висловлювати тільки на адресу комуніканта, до якого він засвідчує приязні почуття. Проте, незважаючи на тісний зв'язок між формулою привітання *Добрий день* та висловленням *Бажаю вам доброго дня* (по аналогії *До побачення* виводиться з речення *Бажаю Вас побачити знову*), наведені кліше, зазвичай, не виражають якигось особливих симпатій до співрозмовника, тобто емоційних почуттів. Вітаємося чи прощаємося, а також говоримо *Дякую* чи *Перепрошую*, адресуючи їх до людей, які нам у більшості випадків байдужі, тому ці висловлення не інформують

про почуття суб'єктів спілкування, а тільки створюють *приятну атмосферу*, яка сприяє вирішенню комунікативних завдань, з одного боку; а іншого, породжує нормальні міжособистісні стосунки між співкомунікантами. В цьому й полягає контактовстановлювальна функція кліше ввічливості, і тому в конкретних ситуаціях спілкування такі висловлення перформативи.

Особливості прагматичних перформативів виявляються теж у групі імпліцитних кліше ввічливості зі змістом дії на зразок імпліцитного прохання у формі питального речення типу *І не вибачите мені?! (порівн. польське Czy Pani / Pan mi wybaczy?!)*, або висловлення, утворені дієсловом умовного способу, як-от: *Хотіла б подякувати Вам (порівн. польське Chciała bym podziękować)*, *Хотіла б вибачитись перед Вами (порівн. польське Chciała bym Pana/Panią przeprosić)* тощо. Такі висловлення не просто вміщують зміст бажання виконати дію вибачення чи подяки, а виконують перформативну функцію дії в умовах *тут і тепер*. Поза межами етикетних стереотипів такі умовні речення не виконують перформативної функції.

Пор.: – *Хотіла б відпочити.*

– *Ну і відпочивай.*

З ряду імпліцитних етикетних кліше, що виконують перформативну функцію, з яскраво вираженими рисами перформативної конструкції виступає кліше *З ким маю приємність*, яке використовуємо в етикетній ситуації, коли зустрічаємось з незнайомою особою. Нелогічним постає очікування від співрозмовника виявлення почуття до людини, яку зустрічають уперше. Отже, мовленнєва формула *З ким маю приємність?* (порівн. польське *Czy tam przyjemność z Panią Kowalską?*) не повідомляє про почуття інтерлокутора (експресив), а слугує виключно створенню *приятної атмосфери*, *тому виконує* функцію перформатива. Розглянуті перформативи у формі імпліцитних стереотипних формул слугують реалізації ідеї перформативності етикетних кліше.

Заслугують на увагу також стереотипні кліше з дієсловами, що виражають стан, наприклад, *у ситуації, коли слід попросити вибачення за вчинену провину, вживаємо кліше-висловлення типу Мені прикро, що так сталося, Прикро мені, Шкода тощо. Виникає питання, чи*

можна ці висловлення вважати еквівалентними *Перепрошую, Вибачте, тобто чи ці висловлення можуть розглядатися як перформативи?! Перепрошую – це експліцитний перформатив, який здійснює певну дію вибачення. Модальні кліше Мені прикро, що так сталося, Прикро мені чи Шкода виражають стан почуттів мовця. Це означає, що згадані висловлення не можуть бути перформативами, бо, як відомо, перформативи не є ані правдиві, ані фальшиві, а вказують виразно, яку саме дію виконуємо, коли виголошуємо висловлення. Висловлення, що виражають психологічний стан учасника КА типу Мені прикро, що так сталося, Прикро мені, Шкода тощо згідно з функційно-прагматичною типологією є експресивами. Розглянемо приклади.*

« – *Tak mi strasznie przykro, że puszczam pana samego – mówiła doń Łucja – ale przecież nie mogę zostawić tych wszystkich chorych bez opieki»* (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. Profesor Wilczur).

Ще один приклад.

« – *Jak tu przyjemnie, prawda? – zapytała.*

– *O tak – powiedział bez przekonania.*

– *Orkiestra może nie jest najlepsza pod wzgldem muzycznym, ale do tańca przecież sam rytm wystarczy. I niektórzy z tych panów naprawdę świetnie tańczą.*

Wilczur nic nie odpowiedział і teraz przyjrzała му сіę здивована.

– *Pan, zdaj się, z czegoś jest niezadowolony ?*

– *Ja? Ależ bynajmniej.*

– *Pan się nudzi?*

– *Cóż znów...*

– *O, bardzo mi przykro. Namówiłem pana na ten bal, kochany profesorze. Jaka ze mnie egoistka...»* (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. Profesor Wilczur).

‘Вільчур нічого не відповів і вона поглянула на нього здивовано.

– *Пан, здається, чимсь незадоволений? Пану тут нудно?*

– *Я? Зовсім ні.*

– *Щось знову...*

– *О, мені дуже прикро.* Намовила пана на цю забаву, коханий професоре. Яка я егоїстка...’ (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. Profesor Wilczur).

У сучасній лінгвістиці ще немає однозначності щодо сутності й природи категорії модальності: існує безліч різноманітних підходів щодо трактування цього семантико-прагматичного явища. Деякі вчені слушно пропонують не розмежовувати «суб'єктивну модальність» та «об'єктивну модальність», тому що будь-який тип модальності як вираження відношення адресанта до оцінюваного ним явища, завжди суб'єктивний. Оскільки ставлення адресанта до когось (чогось), це передовсім суб'єктивний чинник, суб'єктивно-оцінна модальність, поза всяким сумнівом, потрапляє в поле дослідницьких зацікавлень лінгвістичної прагматики. Суб'єктивно-оцінна модальність, яка включає ставлення адресанта до дійсності, однозначно включає теж комунікативні наміри мовця, які втілюються в різноманітних МА, тобто стає складником їхньої ілюкативної функції.

Ще далеко не вирішена проблема модальності у структурі перформативних висловлень, а також потребує розв'язання питання визначення ілюкативної сили етикетних висловлень: у різних КЖ міжперсонального спілкування ті ж самі висловлення виконують різні функції і належать до інших функційно-прагматичних типів висловлень.

3.1.2. Дискурс вияву уваги: КЖ симпатії, КЖ співчуття, КЖ схвалення в слов'янських (українській і польській) мовах

Основа дискурсу вияву уваги становить комунікативна максима великодушності. Великодушність адресанта є настільки важливою у ввічливому спілкуванні, що деякі лінгвісти виокремлюють цю чи не найважливішу рису тактової мовленнєвої поведінки як окрему комунікативну максиму – максиму великодушності (щедрості), сутність якої вбачають у “зменшенні вигоди для себе і одночасному збільшенні вигоди для співрозмовника” [Leech 1983: 132]. **КЖ симпатії** і **КЖ співчуття**, слугують реалізації дискурсу вияву уваги (доброзичливості) й часто виступають необхідною передумовою ефективного спілкування, все ж вважаємо за доцільне розмежувати їх, хоча б на тій підставі, що не завжди симпатія супроводжувана співчуттям.

Комунікативна роль **КЖ симпатії** полягає передусім у створенні доброзичливої атмосфери через максимальне виявлення симпатії чи

прихильності до партнера спілкування для створення приязної атмосфери в міжперсональній перспективній комунікації, як-от у такій ситуації:

«Marysia zatrzymała się w progu, krzyknęła i byłaby upadła, gdyby w porę nie porwał jej w ramiona. Obsypywał pocałunkami jej usta, oczy, pod dotykiem jego rąk tajał śnieg na płaszczu.

Z wolna odzyskiwała przytomność.

– Kochanie moje jedyne – szeptał. – Szczęście moje... Nareszcie cię mam przy sobie żywą i zdrową, i moją... Wszystko się spiętrzyło przeciw nam, ale teraz już nic nas nie rozłączy, nic nie rozdzieli... Pewno myślałaś o mnie, że jestem zły, że zapomniałem cię... Ale to nieprawda! Przysięgam ci, że to nieprawda! Powiedz, że mi wierzysz!» (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. Znachor).

‘Марися зупинилася на порозі, крикнула і, мабуть, впала б, якщо б саме в цю мить він не вхопив її в обійми. Обцілював її уста, очі, від дотику його рук таяв сніг на пальто.

Вона поволі приходила до тями.

– Кохана моя, єдина, – шептав. – Щастя ти моє... Нарешті ти поряд зі мною, жива і здорова, і моя... Усе відбувалося не на нашу користь, однак тепер вже ніщо не в змозі нас розлучити, розділити... Мабуть, тобі здавалося, що я непорядний, що забув про тебе... Але це неправда! Присягаюсь, що це неправда! Скажи, що віриш мені!’ (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. Znachor).

У ситуації **КЖ симпатії** мають місце конкретніші покликання на речі, які можуть викликати задоволення з боку адресата, як-от: *То була надзвичайно добра новина про те, що Юрій захистився замість То була надзвичайно добра новина про Юрія.* Американський принцип “Усміхайся завжди” є підставою **КЖ симпатії**, що й ілюструють такі ситуації (Додаток 2 і 3). Мовні засоби реалізації КЖ симпатії в цих ситуаціях становить передовсім використання прикметників, прислівників, іменників, які виражають високий ступінь якості, міри типу: *Doskonałe, pysznie wyglądają; szanowny pan ma tak normalną nogę, że niepodobna mylić się co do numeru,* аби ословити оцінку достоїнств адресата чи переваг того, про що говориться у кожній конкретній ситуації.

ції. Безсумнівним розмаїттям вияву симпатії вирізняються демінутиви на зразок *kaloszyków, z rączek* тощо. Крім того, позитивній атмосфері інтеракції сприяють численні етикетні висловлення типу *Szanowny pan pozwoli, Szanowny pan raczy zająć miejsce na taborecie. Bardzo prosimy. Szanowny pan życzy. Pani, są rzeczy, których się nigdy nie zapomina.*

Дотримання принципу “Усміхайся” інколи вступає у протиріччя з критерієм щирості. Але це протиріччя не є обов’язковим, тому що доброзичливість, симпатія, не мусять супроводжуватися нещирістю.

З другого боку, вияв симпатії щодо думок та зацікавлень співрозмовника, навіть якщо доброзичливість з боку партнера спілкування є нещирою, все ж сприяє реалізації комунікативних завдань через створення атмосфери прихильності й часто виступає необхідною передумовою успішного спілкування. Водночас неприхильність перешкоджає досягненню поставленої комунікативної мети, оскільки довго підтримувати недоброзичливий КА практично неможливо. Ілюстрацією цього є розмова Олени і Фельса. Недоброзичливі слова адресанта (Олени) *Чого ви говорите про речі, котрих добре не розумієте?* або *Чого мене слухаєте? Не робіть цього, наколи вам неприємно!* викликають зрозумілу реакцію адресата (Фельса), висловлену реплікою *Чому ви до мене такі гострі?* Ситуація конфліктна, що не сприяє успішності КА. Тоді мовець (Олена) застосовує **КЖ симпатії**, і попереджує вибух сварки: акцент зміщується із самого конфлікту на його причину. Адресант (Олена) пояснює свою мовленнєву поведінку доброзичливими інтенціями на адресу співрозмовника *Я не хочу, щоб над вами хто глумився.* Отже, конфлікту уникнено, що лексично виражається висловленням адресата (Фельса) *Ви мій ангел-хоронитель!* І хоча пресупозиції (презумпції) ситуації, що склалася (Олена продовжує з холодною зверхністю трактувати Фельса), натякають на відсутність щирості з боку мовця (Олени), все ж КА не завершується невдачею. Отже, оцінка атмосфери КА й оцінка його практичних результатів можуть не збігатися. **КЖ симпатії** оберігає міжособистісну комунікацію від назрівання конфліктів. Навіть у випадку неминучої невдачі в досягненні запланованого результату існує можливість зведення до

мінімуму дискомфорту, незручностей адресата. Саме тоді в дію приводиться **КЖ співчуття**.

Ілюстрацією **КЖ співчуття** може служити тривіальна форма ввічливої відмови на прохання адресанта типу *Дякуємо за участь в конкурсі. Прикро нам, що цього разу нам доведеться вам відмовити. Все ж маємо надію на нашу співпрацю в майбутньому.*

Такого зразка мовленнєва модель відома як *підсолоджена правда* згідно з настановою *краще підсолоджена правда, ніж гірка*. Саме такими міркуваннями керується Килина з повісті Є. Гуцала “Дівчата на виданні”, застосовуючи максимум співчуття на адресу свого співрозмовника (вчителя Ткалича), лексично вираженою висловленням *Йдіть уже... Не беріть близько до серця*.

КЖ співчуття передбачає пом'якшення покликання на болючі, ганебні, бентежні, скандальні події, факти або речі. На лексичному рівні доброю формою реалізації наведеної максими є евфемізми для уникнення покликання на неприємні для адресата речі, як-от: *Мені прикро з приводу вашого батька* замість *Мені прикро з приводу смерті вашого батька* або *Мені прикро з приводу Вашого чоловіка* замість *Мені прикро з приводу вашого розлучення* тощо. Зведення до мінімуму незручностей з боку адресата досягається також такими лексичними засобами, як прислівники *не зовсім, трохи, не досить*, пор.: *Не зовсім відповідальна, трохи за молода, не досить освічена* тощо. Уникнення відкритого покликання на неприємні речі можливе також шляхом використання граматичних форм, що опосередковано передають зміст дискомфортних для адресата висловлень: *Ви попали під скорочення* замість *Вас звільнено*.

Існує ще один важливий аспект **дискурсу вияву уваги**. Деякі лінгвісти помилково вважають, що вияв уваги повинен бути присутній тільки в умовах щоденної комунікації і що в умовах кооперативного ділового чи наукового спілкування немає потреби дбати про доброзичливість атмосфери КА. Такий підхід до формальних КА не сприяє успішності в комунікації.

Застосування **дискурсу вияву увагу** полягає в *максимальному вивіщуванні* образу співрозмовника через застосування проаналізова-

них **КЖ симпатії** і **КЖ співчуття** для створення приязної атмосфери, в якій заплановані прагматичні результати зазвичай досягаються.

В основі реалізації комунікативних тактик **схвалення** та **компліменту** як форм втілення **КЖ симпатії** є етикетна максима похвали *Нічого не сталося, Не беріть близько до серця* у відповідь на самокритику співкомуніканта типу *Як я міг про це не подумати!* Але позитивність як принцип оцінювання не означає, що адресант повинен тільки хвалити адресата і не дозволяти собі його критикувати. Тут ідеться про максиму позитивної налаштованості в комунікації, вимогою якої є вивіщення мовленнєвої репутації співрозмовника через обмеження несхвалення, з одного боку, і, з іншого боку, максимального схвалення його поведінки на скільки це дозволяє конкретна ситуація.

Відмінність у комунікативній меті похвали і компліменту призводить до відмінностей у перлюкутивних ефектах. Так, передумовою успішності комунікативної тактики похвали вважається прийняття позитивної оцінки і висловлення за неї вдячності, показником невдачі – її відхилення. У випадку тактики компліментарності, навіть відхилення компліменту, не означає неуспішності в реалізації комунікативної тактики, як це засвідчує фактичний матеріал у таких ситуаціях:

«Бабуся: *І словечка не знайду, щоб тобі подякувати... То це ти й ліки придумав? Благословенна ти людина... Синочку, я б перехрестилася до тебе, як до Бога. Ти поміг маленькому. Заснуло, і дихає легше, і в грудях не так хрипить... Ніхто, – скільки було лікарів, – а ти допоміг. Голубе ти мій, щастя, благ тобі...» (Олексій Коломієць. Убий лева!).*

Інша ситуація.

«*Dyżurny lekarz przyjął go wieścią potyślną:*

– *Dobraniecki żyje, panie profesorze. Doprawdy nie wiem, jakie mam panu profesorowi składać gratulacje. Od piętnastu lat praktykuję, a jeszcze przy takiej operacji nie byłem. Pan jest cudotwórcą, panie profesorze.*

Wilczur machną ręką.

– *Niech pan da spokój, panie kolego. Wielokrotne doświadczenia i trochę wrodzonych zdolności. Ani jedno, ani drugie nie jest moja zasługa. Niech mi pan lepiej powie, jaki jest stan chorego.*

– *Ach, pani profesorze... Gdy w nocy zawiadomiono mnie o tym, myślałam, że oszaleję ze szczęścia. I wtedy dopiero rozumiałam, jak wielką pan ma duszę. Pan jest aniołem!*

Wilczur potrząsną głową.

– *Nie. Ale jestem człowiekiem»* (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. Profesor Wilczur).

‘Черговий лікар привітав його втішною вісткою:

– *Добрәнецький живий, пане професоре. Справді, й не знаю, які вітання Вам складати. Протягом мого п’ятнадцятирічного досвіду праці такої операції ще не бачив. Ви – чудотворець!*

Вільчур махнув рукою.

– *Прошу перестати, колего. Багаторічний досвід і трохи вроджених здібностей. Ані перше, ані друге не є моєю заслугою. Прошу краще сказати, як пацієнт чується.*

– *Пане професоре... Коли вночі мені сказали про це, мені здавалося я збожеволію від щастя. І тоді я зрозумів, який Ви великодушний. Ви – ангел!*

– *Ні. Я просто людина’* (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. Profesor Wilczur).

Як Володя, так і професор Вільчур відхиляють похвалу на свою адресу, мотивуючи тим, що (у випадку Володі) винахід не є чимось зовсім новим: *Власне, це було уже давно відомо в народній медицині, а у випадку професора Вільчура, що Wielokrotne doświadczenia i trochę wrodzonych zdolności. Ani jedno, ani drugie nie jest moja zasługa.* Отже, оцінка атмосфери КА й оцінка його практичних результатів (перлокутивних ефектів) можуть не збігатися. Водночас цей фактичний матеріал засвідчує застосування адресатами максими скромності.

Максима скромності тісно пов’язана з максимою похвали й орієнтована на зведення до мінімуму схвалення мовцем самого себе і відхилення похвал на власну адресу. Проте все це не означає, що учасник КА має дотримуватись “зведення до максимуму заниженої самооцінки, несхвалення мовцем самого себе” [Leech 1983: 136], щось на зразок *Я огидна жаба і не заслуговую на ваше прощення. Я падаю до ваших ніг, як це пропонують деякі сучасні лінгвісти.* Наведені вислов-

лення скеровані на самоприниження, що абсолютно не означає, в нашому розумінні, дотримання максими скромності. Йдеться про міру самооцінки співкомуніканта, яка не повинна бути ані завищеною, ані заниженою. Похвала самого себе є, звичайно, неввічливою, тому й негативна ввічливість застосовується для уникнення самосхвалення. Проте виявлення її не має призводити до самоприниження. Адресатові КА потрібно відхиляти похвалу з почуттям власної гідності й робити це в тактовній формі, щоб не образити адресанта, як це відбувається в аналізованих ситуаціях: *Володя Клименко*, покликаючись на те, що його винахід був уже відомий у народній медицині і що він лише узагальнив те, що вже було відоме, а професор Вільчур, що він тільки виконував свій лікарський обов'язок. Надто занижена, як і надто завищена самооцінка приводить до “комедії бездіяльності”.

Отже, одним зі способів організації **дискурсу вияву уваги** є комунікативна тактика компліменту. Комплімент як цілеспрямований вияв прихильності до співкомуніканта є найважливішим вербальним засобом втілення **КЖ симпатії**.

3.1.2.1. Комплімент як прагматична тактика втілення КЖ симпатії. Прагматичні й функційно-комунікативні особливості реалізації комунікативних тактик похвали та компліменту в різних лінгвопросторах

Попри вагомій дослідженні комунікативних стратегій і тактик принципу ввічливості, які полягають у *максимальному вивіщуванні* образу співрозмовника через застосування етикетних максим, об'єктом спеціального наукового вивчення у вітчизняному мовознавстві досі не були функційні й прагматичні аспекти комунікативної тактики компліменту. Комплімент як цілеспрямований вияв прихильності до співкомуніканта є найважливішим вербальним засобом втілення етикетної максими симпатії. Власне, цим пояснюється потреба системного аналізу застосування комунікативної тактики компліментарності з позицій піднесення ефективності в спілкуванні.

Слово *комплімент* українська мова запозичила із французької у значенні: «*Приємні, люб'язні слова, похвала, лестощі*» [Словник укра-

їнської мови. К.: Наук. думка, 1970–1980. Т. I–XI]. Первинне значення слова *комплімент* у французькій мові – *вітання*. Однак буквальне значення *compliment* – *вітання* з часом зазнало еволюції й розвинуло інше значення *люб'язний, приємний вислів із похвалою*. У цьому значенні слово *комплімент* потрапило з французької до інших мов. В українському мовленнєвому середовищі поряд з вторинним *люб'язний, приємний вислів із похвалою* частково збереглося і первинне значення. Так, при зустрічі замість традиційного вітання можна почути: *Яка Ви чарівна сьогодні! Ви чарівна сьогодні як завжди!* Переважає однак вживання компліментів у другому значенні, адже *люб'язний, приємний вислів із похвалою* може звучати і після вітань і впродовж розмови. Еволюції зазнав комплімент і в аспекті адресатності. Упродовж тривалого часу своєрідність компліменту як елементу мовленнєвого етикету полягала в тому, що його адресували особам прекрасної статі. У Франції, батьківщині компліменту, впродовж століть освоювали мистецтво захоплюватись жіночими усмішками, зачісками, сукнями, капелюшками тощо. На сьогоднішньому етапі розвитку компліменту *люб'язні, приємні вислови із похвалою* адресують будь-яким співрозмовникам, незалежно від статі і віку, як-от: членам сім'ї, друзям, знайомим, співробітникам чи в кореспонденції діловій і приватній. У сучасній діловій кореспонденції висловлення-компліменти вважаються обов'язковим реквізитом на початку і на завершення листа.

Прагматична суть компліменту полягає у встановленні і підтримці добрих реляцій між учасниками спілкування через позитивне оцінювання адресантом певних прикмет, характеристик щодо адресата. Власне, для встановлення приязного тла в умовах міжособистісної інтеракції через виявлення симпатії, піднесення настрою співрозмовника, засвідчення йому приємності, прихильності, існує комплімент. Своєрідність компліменту як одного із способів втілення **КЖ симпатії** полягає у відкритій демонстрації інтенції адресанта – його бажання навіяти те, що приємне адресатові, підкреслити вияв уваги і прихильності до співрозмовника для створення приязного тла розмови, з одного боку, а з іншого – вивищування співкомуніканта, вселення йому віри у його власні сили.

Висловлення-компліменти характеризуються певними функційно-прагматичними особливостями. Оскільки компліменти – це не тільки приємні, люб’язні слова, а й лестощі, механізм тактики компліментарності становить передовсім гіперболізація достоїнств адресата, насамперед через використання прикметників, прислівників, іменників, які виражають високий ступінь якості, міри тощо: *Які Ви чудові сьогодні! Ви прекрасний фахівець! Ти надзвичайно здібний! Ви профі! У тебе – золоті руки! У Вас витончений смак! Ти така красуня! Кращої за Тебе немає в світі! У тебе такі променисті очі! Ти така чарівна! Ти маєш таке витончене почуття гумору! У тебе така елегантна сукня! З тобою так приємно спілкуватись! Ви такий делікатний! Ви неперевершена господиня! Ваші діти прекрасно виховані! Ти – найкраща в світі! В тебе такий голос!* тощо. Однак перелік прикмет, які згадуються в компліментах, обмежений. Вони стосуються насамперед зовнішнього вигляду, розумово-вольових і морально-етичних якостей, одягу, манер, дітей, вчинків і т. ін. Як наслідок, висловлення-компліменти відзначаються стереотипністю, а комунікативна тактика компліменту належить до ритуальних мовленнєвих дій корпоративного характеру, тобто базується на відповідних мовленнєвих стереотипах, які відтворюються в типових комунікативно-суспільних ситуаціях. Це не означає повну відсутність індивідуального у висловленнях-компліментах. На відміну від інших стереотипних комунікативних тактик зразка *вибачення, висловлення вдячності, прохання, привітання* тощо, комплімент все-таки передбачає креативність адресанта. Компліментарні моделі зазвичай є своєрідними комунікативними ходами адресанта, спроектованими на конкретного адресата, які відзначаються винахідливістю мовця, вмінням ословити власну оцінку достоїнств адресата в кожній конкретній ситуації. Безсумнівним розмаїттям вияву індивідуального вирізняються компліменти закоханих. І не даремно комплімент традиційно вважається привілеєм закоханих, хоча, безперечно, є доцільним, а навіть необхідним, і в інших комунікативних ситуаціях. Висловити співкомуніканту приємне ніколи не завадить, а, навпаки, сприятиме встановленню й підтримці приязних реляцій між інтерлокуторами. Тим більше, що віднесеність компліменту до сфери

приємних ритуалів ґрунтована на принципі ввічливості, а це означає, що компліменти легко приймаються і від незнайомих адресантів, і від тих співрозмовників, до кого адресат не відчуває особливих симпатій.

Існує ще один важливий аспект комунікативної тактики компліментарності – вплив умов спілкування на вияв компліменту. Стиль комплімента передовсім залежить від характеру взаємин між комунікантами.

Це означає, насамперед, що, висловлюючи комплімент, потрібно завжди мати на увазі чинник дистанції в етикетному спілкуванні. Так, комплімент, адресований малознайомій чи незнайомій людині, буде відрізнитись від компліментів, адресованих близьким особам, коханому чи коханій. Іншими функційно-комунікативними і прагматичними особливостями висловлень-компліментів, окресленими впливом мовленнєвого середовища на вияв останнього, є як своєрідність вибору прикмет, так і вибір відповідного адресата. Скажімо, перш ніж звернутись до дівчини: *Яка в тебе красива зачіска!* або *Яке в тебе елегантне плаття!*, варто задуматись чи часом в адресата сьогодні не надто красива зачіска або не нове чи модне плаття, або, кажучи дівчині чи жінці: *Твоя сукня – якраз під колір твоїх очей* (сукня зелена), потрібно звернути увагу чи у адресата дійсно зелені очі. Отже, важливою когнітивною передумовою успішного компліменту є вдалий вибір властивої прикмети, окресленої як об'єкт для компліменту: повинна стосуватись адресата безпосередньо як предмет позитивної оцінки, тобто, іншими словами, повинна «бути включена в сферу адресата» [Иссерс 1999: 181].

Крім того, не бажано позитивні якості адресата обмежувати надто коротким проміжком часу. Так, наприклад, замість *Яка ти чарівна сьогодні!* краще сказати *Ти чарівна сьогодні як завжди!*, ілюстрацією цього є такий фактичний матеріал:

«Polaniecki zbliżył się do niej i rzekł półgłosem:

– Jakaś ty dziś ładna!

I pochyliwszy się nad nią, ze zmienioną twarzą, począł całować jej oczy i usta. Lecz każdy pocałunek wstrząsał nią, a każde wstrząśnięcie sprawiło jej ból. Prócz tego **przykro jej było, że on jakby tylko wypad-**

kiem spostrzegal jej piękność» (Henryk Sienkiewicz. Rodzina Połanieckich).

‘Поланецький наблизився до неї і сказав півголосом:

– Яка ж ти сьогодні красива!

I, нахилившись над нею, зі зміненним виразом на обличчі, почав цілувати в очі і губи. Однак кожний його поцілунок спричинював їй біль. Крім того, **їй було прикро, що він ніби випадково звернув увагу на її красу**’ (Henryk Sienkiewicz. Rodzina Połanieckich).

Ця ситуація засвідчує невідале висловлення компліменту через обмеження позитивної зауваги окресленням *сьогодні*, що викликало неприємне відчуття у співрозмовниці. Замість *jesteś dziś ładna*, варто було висловити *jesteś ładna jak zawsze*.

Потрібно пам’ятати про своєрідні функційно-прагматичні особливості компліментарності, аби уникнути комунікативних непорозумінь щодо небажаних на висловлені компліменти або перлокутивного ефекту, відомого як «*антифразис*, що означає *протилежність, протидію, ворожість, заміну*, коли слово чи фразу треба розуміти у протилежному значенні» [Радевич-Винницький 2006: 198].

Комплімент має також відповідати ситуації спілкування. Так, хворій людині навряд чи доречно говорити щось на зразок: *Який у тебе чудовий вигляд сьогодні!* або *Ви прекрасно виглядаєте!* Недоречність подібних слів у тій ситуації зумовлена конкретними умовами спілкування. Або, адресоване розхристаній, зайнятій прибиранням дружині, з боку чоловіка *Який у тебе гарний вигляд!* прозвучить швидше як іронія, а не як комплімент. Трапляються також ситуації, в яких, висловлюючи комплімент, адресант відчуває дискомфорт. Так, адресуючи невродливій жінці комплімент типу *Ви – така атракційна!*, мовцеві потрібно задуматись чи варто висловлювати подібне, аби таким компліментом не зранити співкомуніканта. Важливою є адекватність компліменту не тільки щодо адресата. Дискомфорт може породжуватись й тоді, коли адресант входить в особистісну сферу адресата без його згоди, порушуючи при цьому загальноприйняті норми пристойної поведінки, наприклад, пристає до дівчини наперекір її волі.

Вияв уваги у формі похвали чи компліменту повинні бути присутні в умовах міжособистісного спілкування. Звичай “говорити людині гарне про неї... допомагає людям спілкуватись, жити разом, разом працювати. Коли людину підтримати, похвалити, підкреслити щось гарне в ній, вона почуває себе впевненіше, намагається дорівняти уявленню, яке про неї склалося” [Иссерс 1999: 86].

Ілюстрацією застосування комунікативних ходів тактики **компліменту** для максимального вивищення мовленнєвої репутації співрозмовника слугує максимальне схвалення поведінки Володі Клименка – персонажа драми Олексія Коломійця “Убий лева!”:

Катя: Такий винахід достойний похвали. Я рада за дядю Володю... Гадаю, ви достойно оцінили успіх дяді Володі. Я також дозволю собі висловити таке... Отже... (Шукає думку): Коли б мені довелося писати екзаменаційну роботу на тему: “Мій улюблений герой”, я б написала про дядю Володю! Хай вам таланить, дядю... Щоб вам щастило завжди, щастило, як дотепер.

Бабуся: І словечка не знайду, щоб тобі подякувати... Синочку, я б перехрестилася до тебе, як до Бога. Ти поміг маленькому. Заснуло, і дихає легше, і в грудях не так хрипить...

Сергій: (наливає вина) За товариша! Бачиш, куди сягнув наш Володя! “Рідина Клименка” в усіх аптеках... Клименко! Здорово! Бабуся сказала: “Молилася б, як до Бога”.

Володя: Власне, це було уже давно відомо в народній медицині, а я в якійсь мірі узагальнив, розробив, рекомендував рецепт виготовлення (Олексій Коломійць. Убий лева!).

У наведеній ситуації комуніканти вітають свого співрозмовника з успіхом, з його досягненнями у медицині, застосовуючи такі мовні форми лінгвальної інтерпретації, як прикметники *достойний, улюблений*, прислівник *достойно* та висловлення *я б перехрестилася до тебе, як до Бога, молилася б, як до Бога*, тим самим одночасно реалізуючи як етикетну максиму похвали, так і застосування комунікативної тактики компліментарності.

Проаналізована ситуація підтверджує ще одну прагматичну особливість комунікативної тактики компліментарності – комплімент мо-

же слугувати їй засобом здійснення інших комунікативних тактик. Так, у цій ситуації комплімент слугує засобом реалізації адресантом (бабусею) етикетної максими подяки. Отже, комплімент може виступати компонентом інших комунікативних тактик, причому іноді тактика компліментарності може слугувати засобом досягнення комунікативної мети в ситуаціях, у яких не дотримується одна з найсуттєвіших умов **комунікативного дискурсу вияву уваги** – умова щирості.

Згідно з комунікативною метою вияву симпатії тактики похвали й компліменту збігаються: і в одному, й в іншому випадку має місце позитивність як принцип оцінювання адресантом дій, характеристик, прикмет, слів адресата. Незважаючи на деяку розмитість, нечіткість меж між компліментом і похвалою, між ними існує суттєва відмінність: для схвалення позитивна оцінка є самоціллю, а для компліменту – лише способом досягнення мети: повідомити про доброзичливу налаштованість, викликати симпатію, встановити добрі реляції тощо.

Ця відмінність легко простежити на прикладі висловлень зразка *Ви – рідкісний фахівець! І це абсолютно не комплімент*. У таких висловленнях увага акцентується на тому, що позитивна оцінка професійних якостей мотивована не стільки бажанням нав'язати доброзичливі стосунки зі співкомунікантом, скільки об'єктивними даними щодо професійності, тобто засвідчує похвалу.

Ступінь схвалення може бути різним. У розпорядженні адресанта наявна широка парадигма стереотипних кліше на зразок *Ви правильно вчинили. Дуже доречно заувага. Твоє рішення надзвичайно добре продумане. Виступ був професійним, надзвичайно вдалим* тощо.

Традиційно вважається, що вияв уваги у формі компліменту має бути присутній лише в умовах щоденної комунікації і що в умовах кооперативного ділового чи наукового спілкування немає потреби дбати про доброзичливість атмосфери комунікативних актів. Такий підхід до формальних ситуацій не сприяє успішності в діловій комунікації. Сучасні лінгвісти слушно наголошують, що не варто скупитись на засвідчення люб'язності на адресу співрозмовника незалежно від ситуації спілкування.

В умовах формального спілкування тактика компліментарності сприяє творенню доброзичливої атмосфери і таким, власне, чином

формує успішність КА (Додаток 4). У цій ситуації офіційний дискурс починається як допит, ініційований адресантом (червоноармійцем). Однак адресат (Любовь Тимофеевна) не акцептує нав'язаної адресантом стратегії. Застосовуючи тактику компліментарності інтерлокутор **окреслює належність красноармійця до інтелігенції**: *Так я и думала! Так я и думала, что вы тоже интеллигентный человек. Все доменщики – интеллигентные люди. Но тогда зачем вы спрашиваете, почему меня кто-то провожал с наступлением темноты, да еще при перестрелке белых с красными, красных с белыми?.. Зовут меня Любовь Тимофеевна.* Такою етикетною тактикою адресат змушує мовця змінити прийняту ним стратегію допиту на шанобливішу і кооперативнішу: *Вот и хорошо, – сказал старший красноармеец. – До свидания, Любовь Тимофеевна.* Таким чином у цій ситуації комунікативна тактика компліменту перероджує комунікативні ходи погрози-попередження щодо ганебного доносу власника на своїх квартирантів з нешанобливої та образливої оцінки дій співкомунікантів на атмосферу ввічливої і тактовної взаємодії.

Отже, в самій сутності явища компліментарності закладений прагматичний ефект, водночас, тактика компліменту постає одним із найважливіших засобів дискурсу вияву уваги. Крім того, в багатьох випадках прагматична тактика компліменту слугує засобом реалізації інших етикетних дискурсів. Усе це засвідчує необхідність та актуальність вивчення функційних і прагматичних аспектів компліментарності з позицій піднесення ефективності у спілкуванні, а відсутність у вітчизняному мовознавстві глибинних досліджень прагматики застосування й вияву компліменту окреслює нові перспективи дослідження.

3.1.3. Дискурс акцептації – КЖ згоди в українській та польській мовах: спільне і відмінне

КЖ згоди передбачає неопозиційність у спілкуванні. Оскільки погодження передбачає залежність між поглядами адресанта й адресата, то потрібно уникати конфліктних ситуацій, а замість цього йти на комунікативні поступки заради розв'язання серйозних комунікативних завдань, тому що будь-яка конфліктна ситуація, яка може виник-

нути у процесі мовленнєвої взаємодії, загрожує успіху КА. Замість того, щоб поглиблювати протиріччя, як це усталено в середовищі непрагматично налаштованих комунікантів, комунікативна максима згоди, яка є в основі **КЖ згоди**, рекомендує розумну комунікативну стратегію, що забезпечує доведення КА до запланованого прагматичного результату і попереджує комунікативні невдачі (девіації). Щодо висловлення незгоди у випадку, коли її не уникнути, характерною є для **КЖ згоди** комунікативна тактика починати з часткової згоди перед виявом незгоди, як у ситуації розмови панни Ізабелі з продавцем (Додаток 3). Висловлюючи, *Jeżeli jednak rozkazuje pani pięć i trzy czwarte, będę służył w nadziei, że niebawem znowu zaszczyci nas pani swoją obecnością. Bo rękawiczki pięć i trzy czwarte – dodał z lekkim westchnieniem, podsuwając jej kilka innych pudełek – stanowczo zsuną się z rączek, sniw* розмовник у формі компромісу погоджується з адресатом. Така згода лексично виражається висловленням типу *Я згідний з тим, що було сказано вами, крім одного*. Ситуація розмови вчителя Ткалича з Килиною (Додаток 1) ілюструє застосування адресатом (вчителем Ткаличем) максими згоди щодо адресанта (Килини). У цій ситуації персонаж повісті Євгена Гуцала “Дівчата на виданні” вчитель Ткалич, ніяковіючи від отриманої поради з боку співкомуніканта (Килини): *Женилися б і не ходили по їдальнях та буфеттах... а то на таких харчах зіпсуєте собі здоров'я, потім усе життя мучитимесь*, все ж погоджується: *Що правда, то правда*. Комунікативна мета застосування адресатом (вчителем Ткаличем) **КЖ згоди** полягає в бажанні уникнути загострення незручної ситуації і тим самим попередити конфлікт.

Абсолютне погодження з пропозицією співрозмовника ілюструє така ситуація.

« – *Kiedy ty wyjeżdżasz?* – spytał Połaniecki.

– *Nie wiem, dam ci znać. Tyś mi widocznie chciał ofiarować pomoc – i możesz mi ją dać, chociaż niepieniężną. Od mojej żony będą się ludzie z początku odsuwali. Przygarnijcie ją trochę – weź ty ją w opiekę. Zgoda? Tyś był prawdziwie dla mnie życzliwy, a wiem, że i dla niej jesteś życzliwy.*

“*Dalibóg, można zwariować!*” – pomysłał Połaniecki.

Лecz głośno rzekł:

– **Zgoda.**

– *Дziękuję ci z duszy serca. I jeszcze jedna prośba. Ty masz na obie te panie dużo wpływu. One wierzą wszystkiemu, co powiesz. Brońże mnie trochę w pierwszych czasach wobec mojej żony. Wytłumacz jej, że co innego jest nieuczciwość, a co innego nieszczęście. Ja dalibóg, nie jestem taki lotr, za jakiego mnie ludzie będą mieli. Ot widzisz – mogłem i żonę moją pociągnąć do ruiny, a jednak tego nie uczyniłem; mogłem z ciebie wydobyć jeszcze z jakie parę tysięcy rubli – a jednak wolę tego nie zrobić. Ty jej to wszystko potrafisz przedstawić – i ona ci uwierzy. **Zgoda?***

– **Zgoda** – powtórzył Połaniecki» (Henryk Sienkiewicz. Rodzina Połanieckich).

‘– Коли ти виїжджаєси? – запитав Поланецький.

– *Ще не знаю, але повідомлю тебе. Ти, здається, хотів мені допомогти – і можеш мені запропонувати допомогу, хоча й не фінансову. На початку знайомі будуть сторонитися моєї дружини. Візьми її під свою опіку. **Zgoda?** Ти для мене був завжди доброзичливий, і переконаний, що до неї теж ставишся доброзичливо.*

‘О, Боже, можна збожеволіти!’ – подумав Поланецький.

Але вголос відповів:

– **Zgoda.**

– *Дякую тобі від усього серця. І ще одне прохання. На обидві пані ти маєш великий вплив. Вони вірять в кожне твоє слово. Захищай мене трохи перед моєю дружиною, принаймні на початку. Поясни їй, що це нещастя, а не обман. Я їй справді не є таким лайдаком, за якого на початку мене вважатимуть знайомі. Бачиши, я їй дружину міг знищити своїм банкрутством, але цього не зробив; міг теж з тебе витягнути пару тисяч рублів, але волю цього не робити. Ти зможеш їй це все пояснити, вона тобі повірить. **Zgoda?***

– **Zgoda** – повторив Поланецький’ (Henryk Sienkiewicz. Rodzina Połanieckich).

Максима згоди у своїй суті передбачає максимальне погодження зі співрозмовником і зведення до мінімуму непогодження з ним. В описаній ситуації цілковите погодження з інтерлокутором має та-

кож психологічний підтекст: адресат акту згоди в невдалій фінансовій трансакції втратив все, що йому належало. Тому в цій ситуації максимальне погодження з інтерлокутором подиктоване ще й максимою співчуття.

Аналізований випадок теж ілюструє зведення до максимуму погодження зі співрозмовником для уникнення конфлікту, однак з іншого приводу. Степан Поліщук, персонаж оповідання Євгена Гуцала “Звабники і звабниці”, потрапляє в неприємну ситуацію, коли шофер із районної автоколони приходить посвататись до Степанової жінки Галі. Степан Іванович в першу хвилину гадає, що цей шофер приходить до нього за порадою як до судового виконавця, але в контексті розмови спантеличено доходить висновку, що цей чоловік сватається до його законної дружини. Простежмо їхню розмову.

Максим Гаркуша: *Значить, я прийшов до вас, як чесний чоловік. Інший би ховався по закутках, а я чесний, ховатись не вмію. Прийшов до вас договоритись за Галю!... А щоб полюбовно договоритись, ставлю могорич. Морди один одному бити не станемо, та й ви моєї морди не наб'єте, бо моя більша.*

Степан Поліщук: *Галю, це правда? Цей чоловік прийшов отак свататись до тебе?... Спершу договорились між собою, а тоді вже до мене?*

Максим Гаркуша: *А як інакше? Якби не вмовились між собою, то чого б до вас приходили?... А так вона полюбила...*

Степан Поліщук: *Галю, коли ж ти встигла полюбити? Наче ж і замужем за мною, а, дивись встигла полюбити чужого. Він же зовсім недавно в селі. Полюбила?... А ти його хоч трохи знаєш?*

Галя мовчала, а відповідав Гаркуша: *Вмовились, що поженимось, і, вона виїде з Тернівки на Кубань, я родом звідти.*

Степан Поліщук: *...Раз так... (Йому забракло і повітря і слів). Раз ти любиш, Галю... Я тобі зла не зичу, тільки добра, то за руки не тримаю. Хай життя моє... аби вам велось щасливо.*

Остання репліка учасника КА (Степана Поліщука) ілюструє його погодження з ситуацією, що склалася. Висловлюючи *Я тобі зла не зичу, тільки добра, то за руки не тримаю*, адресат КА підкреслює

своє бажання уникнути конфлікту, який би й так не привів до якогось позитивного результату, а лише б загострив протиріччя, а це, своєю чергою, могло б закінчитися ще чимось гіршим, ніж мовленнєва девіація, на що натякає (адресант) Гаркуша *Морди один одному бити не станемо, та й ви моєї морди не наб'єте, бо моя більша*. Наведена репліка, застосована адресантом (Гаркушею) на початку КА, передбачає те, що комунікативна невдача є неминучою. Про те, що це є саме так, свідчить також висловлення *Як міг утримати Степан, як міг відвоювати?*, що є лексичним показником вияву адресатом сумніву в успішному завершенні розмови.

Згода може бути висловлена також і в спосіб менш безпосередній, як-от у цій ситуації:

«Mój Józiu, może się będziesz nudził, ale nie gniewaj się, zrób to dla mnie i wierz mi, że to będzie bardzo ładne.

– *Ale, moja Anetko, czy mnie to może nudzić, co ciebie bawi?* – odpowiedział Osnowski» (Henryk Sienkiewicz. Rodzina Połanieckich).

‘Мій Юзю, може тобі буде нудно, але не гнівайся, вчини це для мене, і повір, що це буде гарний жест з твого боку.

– *Але ж, моя Анетко, чи може мене нудити те, що тебе забавляє?* – відповів Основський’ (Henryk Sienkiewicz. Rodzina Połanieckich).

Зазвичай однак згода впливає з загальнолюдського бажання допомогти людині, котра просить про послугу, що й засвідчує такий фактичний матеріал.

«Wilczur położył mu rękę na ramieniu.

– *Więc mówię Ci, nie zważaj na jej zakazy i pogadaj z ojcem otwarcie...*

– *I pogadałbym* – powiedział Wasyl. – *Ale jej obiecałem że, ani słowa nie pisnę. I teraz sam nie wiem, co tam robić. Jedyne nadzieja moja to w panu, panie profesorze.*

– *Ależ dobrze, mój chłopcze* – **zgodził** się Wilczur. – *Pomówię z Prokopem i jestem przekonany, że nie będzie ci robił trudności.*

– *Już i sam nie wiem, jak mam panu dziękować.*

– *Nie masz po co dziękować. To przecież rzecz naturalna, gdy jeden człowiek drugiemu pomaga, o ile tylko może»* (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. Profesor Wilczur).

‘Вільчур поклав руку на його плече.

– *Отож, кажу тобі, не зважай на її заборону і поговори відверто з батьком...*

– *І поговорив би* – відповів Василь. – *Але я пообіцяв їй, що ані слова не пишу. І тепер її сам не знаю, що робити. Єдина моя надія в пану, пане професоре.*

– *Ну, добре, мій хлопче,* – погодився Вільчур. – *Поговорю з Прокотом і переконаний, що не буде жодних труднощів.*

– *Не знаю, як Вам дякувати.*

– *Не треба дякувати. Це ж зрозуміло, що одна людина допомагає іншій, як тільки може*’ (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. Profesor Wilczur).

Ще один приклад.

«Pani Czyńska szybko wstała.

– *А więc dobrze. Poślij po szofera, by podjeżdżał.*

Przytulił ją do siebie.

– *Dziękuję ci, Elu. Nie pożalujemy tego. Starzejemy się, kochanie, i coraz więcej nam trzeba ciepła*» (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. Znachor).

‘Пані Чинська швидко встала.

– *Ну, добре. Пошли по шофера аби під’їжджав.*

Притулив її до себе.

– *Дякую, Елю. Не пошкодуємо вчиненого. Старіємося, кохана, і потребуємо щораз більше тепла*’ (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. Znachor).

Згода зазвичай викликає глибоку вдячність, висловлювану як експліцитними та імпліцитними висловленнями, так і невербальними засобами, як-от у такій ситуації:

«Drzwi otworzyły się. Weszli. Trwało to może sekundę, gdy tak zatrzymali się przy progu, lecz już ich zrozumiał. Na twarzy ojca był dobry, cichy uśmiech, oczy matki były zaczerwienione od łez, a usta jej drgały. – *Synku mój!* – szepnęła prawie bezdźwięcznie.

Rzucił się jej do rąk i zaczął je całować porywczo.

– *Mamo! Mamo!...*

– *Synku mój!* – szepnęła prawie bezdźwięcznie.

Rzucił się jej do rąk i zaczął je całować porywczo.

W tych dwóch stłumionych wzruszeniem okrzykach zawarło się wszystko: ból, i wyrzuty, i nadzieja, i żal, prośba o przebaczenie i przebaczenie samo. Całe dzieje cierpień obojga, walk wewnętrznych, wzajemnych oskarżeń i dojmujących trosk, okrutnych postanowień i najkłiwszych rozczuleń, zamknęło się w tych dwóch słowach: *synku, mamo*, w tych wyrazach, którymi pisane są najtrwalsze traktaty, najbardziej niewzruszalne przymierza, najświętsze konkordaty.

Padli sobie w objęcia, już nic nie mówiąc, już nic nie myśląc, już niczego nie pragnąc poza tym jednym, by to, co w nich odżyło tak olśniewającą prawdą, już nigdy nie uległo najmniejszemu przyćmieniu» (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. Znachor).

‘Двері відчинилися. Ввійшли. Тривало може секунду, як лише затрималися біля порогу, а він усе зрозумів. На обличчі батька побачив добрий, тихий усміх, очі матері були червоні від сліз, а губи тремтіли.

– *Синку мій!* – прошептала ледь чутно.

Кинувся до її рук і почав їх цілувати поривчо.

– *Мамо! Мамо!*...

У тих двох здавлених почуттям окриках поєдналося все: біль, і докір, і надія, і жаль, і прохання про вибачення, і само вибачення. Ціла низка взаємотерпіння, внутрішньої боротьби, взаємних обвинувачень і переживань, жорстоких рішень, поєдналося в тих двох словах: *синку, мамо*...

Кинулися один одному в обійми, вже нічого не говорячи, нічого не думаючи, нічого не прагнучи, крім одного, аби почуття, яке в них відродилося такою світляною правдою, ніколи анітрохи не пригасло’ (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. Znachor).

Цей випадок є цікавим тим, що ілюструє перформативність як потужний засіб міжперсональної взаємодії. Імплицитні перформативи *Синку тój!* (*Синку мій!*); *Мамо!* (*Мамо!*), а також невербальний перформатив мовчання *Padli sobie w objęcia, już nic nie mówiąc* (*кинулися один одному в обійми, вже нічого не говорячи*), допроваджують до зміни дійсності з певними вагомими наслідками для інтерлокуторів, передовсім появи нового психологічного стану *by to, co w nich odżyło tak olśniewającą prawdą, już nigdy nie uległo najmniejszemu przyćmieniu*

(аби почуття, яке в них відродилося такою світляною правдою, ніколи анітрохи не пригасло). В ефекті застосування вищезгаданих перформативів, еквівалентних діям, формуються інші, ніж до моменту зустрічі, стосунки між матір'ю і сином. Про те що імпліцитні перформативи *Synku tój!* (Синку мій!); *Мамо!* (Мамо!), еквівалентні діям, засвідчує фактичний матеріал: *W tych dwóch stłumionych wzruszeniem okrzykach zawarło się wszystko: ból, i wyrzuty, i nadzieja, i żal, prośba o przebaczenie i przebaczenie samo* (У тих двох здавлених почуттям окриках поєдналося все: біль, і докір, і надія, і жаль, і прохання про вибачення, і само вибачення).

Аналізований фрагмент ілюструє також, застосування, крім максими згоди, ще й максими вияву уваги з усіма її елементами: великодушністю, доброзичливістю, співчуттям, у вимірі *симпатія*, у пропорції: максимум симпатії до співрозмовника, мінімум недоброзичливості до нього. Це, своєю чергою, показує, що максими ввічливості взаємопов'язані і взаємообумовлені.

3.2. Лінгвокультурний аспект комунікативних жанрів побутових дискурсів міжособистісної взаємодії у різних мовленнєвих традиціях (на фактичному матеріалі споріднених української, польської та неспорідненої англійської мов)

Контрастивний опис комунікативних моделей із застосуванням комунікативних максимум у різних мовленнєвих середовищах дає змогу виокремити такі форми національної специфіки мовленнєвої поведінки: ендемічність (перевагу окремих ознак комунікативних дій у тій чи тій лінгвокультурі); комунікативну лакунарність (та чи та ознака відсутня в одній лінгвокультурі, однак наявна в іншій).

Як відомо, вербальна інтеракція регульована низкою прагматичних принципів із сукупністю певних комунікативних правил: принципом ввічливості, кооперативним принципом, принципом іронії, принципом поляєни тощо. В основі комунікативних жанрів (КЖ) дискурсів міжособистісного спілкування є комунікативні максими. Однак кожна мова має власний спосіб концептуалізації дійсності. Носії різних мов

сприймають світ через призму ключових концептів ціннісної картини світу своїх самотніх мов. Звідси – часткова універсальність, що водночас не нівелює самотньої національної специфічності кожної конкретної лінгвокультури.

Зіставлення комунікативної поведінки представників української, британської, американської, польської лінгвокультур щодо відкритості у вияві симпатії до представників протилежної статі дає змогу виокремити національно-самотні ознаки КЖ симпатії, а в деяких випадках комунікативну лакунарність.

Концепт *приватне життя, приватність* британської картини світу означає в **КЖ меж міжособистісної сфери** наявність психологічно безпечної відстані між окремими особистостями протилежної статі, що виявляється, зокрема, у схильності британців до стриманості у **дискурсі вияву уваги**, в **КЖ симпатії** зокрема, на відміну від товариської відкритості, яскраво вираженої комунікативної толерантності, високої компліментарності щодо оточення в американському мовленевому середовищі, що засвідчує така ситуація:

Hester: *Mr. Arbuthnot is very charming.*

Lady Caroline: *Ah, yes! the young man who has a post in a bank. In my young days, Miss Worsley, one never met anyone in society who worked for living.*

Hester: *In America those are the people we respect most.*

Lady Caroline: *I have no doubt of it.*

Hester: *Mr. Arbuthnot has a beautiful nature! He is so simple, so sincere. He has one of the most beautiful natures I have ever come cross. It is a privilege to meet him.*

Lady Caroline: *It is not customary in England Miss Worsley, for a young lady to speak with such enthusiasm of any person of the opposite sex. English women conceal their feelings till after they are married. They show them then.*

Hester: *Do you, in England, allow no friendship to exist between a young man and a young girl?*(Oscar Wilde. A Woman of No Importance).

Гестер: Містер Арбуснот є надзвичайно чарівний.

Леді Каролайн: *О, так! Молодий чоловік, який має посаду в банку. У роки моєї молодості, міс Ворслі, у вишуканому товаристві не міг перебувати той, хто заробляв власною працею на проживання.*

Гестер: *У нас в Америці такі люди заслуговують на найбільшу повагу.*

Леді Каролайн: *Я у цьому не сумніваюсь.*

Гестер: *Містер Арбуснот має прекрасний характер! Він такий простий, такий щирий. Він – одна з найкращих особистостей, яких я коли-небудь зустрічала у своєму житті. Це справжній привілей – познайомитись з ним.*

Леді Каролайн: *У нас в Англії не прийнято, аби молода леді висловлювала так відкрито свої почуття до особи протилежної статті. Наші жінки стримуються у висловленні своїх почуттів аж до шлюбу.*

Гестер: *Чи Ви в Англії допускаєте існування дружніх стосунків між хлопцем і дівчиною?* (Переклад наш).

В англійській лінгвокультурі концепт *стриманість* окреслює схильність до стримання у висловленні будь-яких емоцій. Британська стриманість зумовлена пуританським віровченням, що окреслює будь-яку надмірність гріхом.

У польському мовленнєвому середовищі вияв симпатії чи то з боку чоловіків до жінок, чи то навпаки не є чимсь надзвичайним, що засвідчують фрагменти вияву симпатії в реляціях дамсько-чоловічих (Додаток 5, 6):

- професор Вільчур, висловлюючи *Ta poczciwa kobieta zawsze darzyła mnie nadmiarem uczuć*, виразно акцентує увагу на експлікації вияву симпатії до нього з боку Зоні;

- висловлення Луції *Tak się pan broni przede mną, jakbym była jakąś groźną megierą. Przecież pan wie, jak bardzo pana kocham. Przecież pan wie. Nigdy pana nie porzucę. I nigdy się z panem nie rozstanę Profesorze! Jest pan pierwszym człowiekiem, którego usiłuję uwieść. Niech się pan ulituje nad moim brakiem wprawy!* також засвідчують відсутність у польськомовному середовищі бар'єри щодо вияву інтимних почуттів з боку жінок до представників чоловічої статі,

а це, своєю чергою, засвідчує паритет чоловічої і жіночої статі у інтимно-особистісних реляціях.

В українській лінгвокультурі концепт *серце* з-поміж інших характеристик містить помітну акцентованість на переживаннях, почуттях, співчутті до оточуючих, зокрема у вияві симпатії з боку чоловіків до жінок. Щодо вияву відкритої симпатії з боку жінок до чоловічої статі, то відзначається комунікативна лакуарність. Публічне висловлення любові й симпатії жінки, а також вияв відкритого схвалення у стосунку до особи чоловічої статі в **дискурсі вияву уваги** в українському мовленнєвому середовищі сприймається як грубе порушення максим скромності й такту.

В українській лінгвокультурі концепт *мовчання* зумовлює специфічну форму реалізування максими такту в **КЖ міжособистісної сфери** у випадку необхідності висловлення негативних оцінок і займає сильну позицію як невербальний перформатив для мовчазного ігнорування інтерлокутора тижнями, місяцями, а навіть роками.

В аналізованих польській, британській, американській лінгвокультурах помітна різниця в позиціонуванні мовчання як засобу ігнорування в ситуаціях, коли адресант образився на адресата. У британській чи американській лінгвокультурах *мовчання* як стратегія дискурсу такту в подібних комунікативних ситуаціях взагалі відсутня, тобто в цьому разі відзначається комунікативна лакуарність. У польськомовному середовищі мовчання як форма висловлення незадоволення поведінкою інтерлокутора (інтерлокуторів) позиціоноване як слабе, тому що лише інколи застосовується в ситуаціях, наприклад, коли незадоволений інтерлокутор публічно піднімається з місця і, нікому нічого не кажучи, виходить. Проте комунікативний акт мовчання як ігнорування адресата протягом довгого проміжку часу відзначається комунікативною лакуарністю.

В українській ментальності превалує максима скромності як своєрідна реалізація **КЖ міжособистісної сфери** в **дискурсі такту**. І хоча наявні й інші тенденції, в яких через сучасну інтеграцію пропагується, що скромність веде в нікуди, все ж незаперечним залишається факт, що максима скромності є основою реалізації етикетної максими

такту в українському мовленнєвому середовищі в порівнянні, наприклад, з мовленнєвим середовищем британським, американським чи польським, де традиційно ввічливішим вважається прийняти комплімент на свою адресу, висловлюючи за нього вдячність, ніж взагалі відхилити його. В іншому випадку ноторичне відхилення похвали чи компліменту вважатиметься порушенням максими такту. Власне, таким чином у культурі цих мовленнєвих спільнот реалізується компромісне погодження максими скромності з максимою згоди.

У польській лінгвокультурі відзначається велике значення родинних реляцій, що має свій відбиток, зокрема, в численних назвах родичів (вуйків, стрийків, племінників, племіниць та ін.). Подібна ситуація відзначається також в українськомовному просторі, де родинним відноси́нам приписується велика вага: й надалі популярною є модель недільних або святкових стрічей у гроні родини й родичів для розповідей про свої радості та смутки.

У порівнянні з українською лінгвокультурою, польська відзначається більшим індивідуалізмом, тому що в ній твердо підкреслювана належність особистості до свого краю, модель: *наше польське*; а також акцентована сильна увага на правах і потребах окремого індивідууму, не завжди схильного підпорядковуватися волі авторитетів, модель: *це мені належне*.

Як британська, так і польська чи українська лінгвокультури відзначаються більшою зієрархізованістю, ніж американська. Прикладом цього є: нав'язування більшої уваги до соціального статусу співрозмовника, численні професійні титули в британській і польській лінгвокультурах, крім того, в українськомовному просторі є звичним звертання до співрозмовника по батькові. У польськомовному просторі не вживається прізвища як необхідного атрибута. В цьому є перевага. Необхідність звертання за прізвищем спричинює потребу його запам'ятовування. Чи в сучасному пересиченому інформативно світі є потреба переховувати в пам'яті ще й цю інформацію? У польській лінгвокультурі для реалізації максими такту "*нідноситься титули*": із заступника директора до директора, з віце-презеса до презеса, із завідувача до директора; те саме має місце у випадку титулів наукових:

“підноситься”, наприклад, титул доктора до професора та ін., зазвичай для підлабузництва. За нерівного статусу співрозмовників з етикетними правилами ігнорується титул адресата, нижчого в ієрархії, наприклад, *професор* в розмові з *магістром* на знак прихильності ігнорує титул. Вживання ж титулу в такому контексті може означати незадоволення, критику, бажання поставити співрозмовника на місце.

На відміну від польської титуломанії та українськомовного заформалізованого звичаю титулувати всіх по імені й по-батькові в американському лінгвокультурному просторі між інтерлокуторами відзначається набагато менша дистанція, нав’язується набагато більше безпосередніх взаємин з ігноруванням формального стилю. Водночас досить специфічним здається американський звичай представлятися співрозмовникові як у розмові телефонічній, так і в безпосередній інтеракції *віч-на-віч*: “*Я є пані Джонсон*”, “*Я є професор Сміфс*”, “*Говорить пан Блек*”! На думку Кристини Пісаркової: “Сигналізування свого прізвища не було б кумедним, якби представлявся Шекспір чи Анді Вархол. Але зобов’язування інтерлокутора запам’ятовувати, що якийсь пан Прибіяльський є саме пан Прибіяльській, є насправді виявом більшої пихи Прибільського, ніж потрібно, аби ознайомити, що цей пан належить до класу службовців: меценасів, директорів, водіїв, кондукторів тощо”.

3.3. Комунікативно-стратегічні типи мовленнєво-мисленнєвих маніпуляцій: час ведмедика Волдо

1. Для адекватного розуміння маніпуляції потрібно простежити словникові значення лексем маніпулювати, маніпуляція, маніпулювання, маніпулятивний та ін. і встановити особливості функційного навантаження основного слова та його похідних. Одним із похідних є іменник ‘маніпулювання’ зі значенням ‘Дія за знач. маніпулювати’ (СУМ – 20/8, с. 455), де твірне для цього іменника ‘маніпулювати’ має значення ‘Робити маніпуляції’ (СУМ – 20/8, с. 455), і нарешті вихідне слово ‘маніпуляція’ як основне – твірне має три значення: ‘1) Виконувана руками складна дія, що зазвичай вимагає вправності, вміння тощо.

2) Руки руки чи обох рук для виконання певного завдання. 3) *перен., розм.* Те саме, що махінація; шахрайство', з-поміж яких лише значення 'перен., розм. Те саме, що махінація; шахрайство' (СУМ – 20/8, с. 456) відбиває основні напрями підпорядкування свідомості іншого. До цього можна додати ще й лексеми зразка *маніпулянт, маніпулянтка, маніпулятор, маніпуляторка, маніпулятивно, маніпулятивність* та ін. Підтвердженням цього є окреме значення слова 'махінація' – 'несумлінний, нечесний спосіб, витівка, хитрість для досягнення чого небудь; шахрайство' (СУМ – 20/8, с. 544) і лексеми 'шахрайство' – '1) Хитрий і спритний обман; крутість, ошуканство. 2) Заволодіння індивідуальним майном громадян або набуття права на майно шляхом обману чи зловживання довірою' (СУМ – 11/11, с. 423. У лексемі 'маніпуляція', лексемі 'махінація' та лексемі 'шахрайство' наявне спільне значення: для першої воно постає переносним, розмовним, а для другої, третьої – ремарка переносного значення відсутня. Усі лексеми об'єднує семантика 'несумлінний, нечесний спосіб, витівка, хитрість для досягнення чого небудь' із різними нюансами. Загалом лексема 'маніпуляція' запозичена з латинської мови – від *manipulus* (пригорща) ← *manus* (рука) і *ple* (наповнювати). Очевидно, на початках перше й друге значення слова були цілісністю й позначали 'складні рухи рук з об'єктами для досягнення певної мети' (огляд пацієнта за допомогою рук та ін.), де справді умілі й спритні рухи рук є дійовими. Згодом стали використовувати примітивні маніпулятори – різні пристрої (важелі та ін., що є наче продовженням рук, Такі пристрої й сприймалися первинними маніпуляторами, оскільки вони імітують тим чи тим чином людську руку, ґрунтовані на її природі. Подібність до людського уміння заявлених пристроїв стала опертям переносного значення *маніпуляція* – спритна робота з людьми, предметами. За найсучаснішими словниками англійської мови (Оксфордський словник), *маніпуляція* – «акт впливу на людей чи спритне управління ними з певним підтекстом зневаги, як приховане управління чи оброблення» (1986/8, р. 132). Подібно витлумачено *маніпуляцію* й у соціологічному словнику, в якому визначено її як «вид застосування влади, коли той, хто її має, впливає на поведінку інших, не розкриваючи характер очі-

куваної від них поведінки» (2). Отже, основу розуміння маніпуляції в політичному чи іншому подібному дискурсі становить, поза всяким сумнівом, метафора, оскільки передбачає управління людьми з використанням різноманітних експлікованих і / чи імплікованих маніпуляторів. Їх застосування має на меті програмування поведінки, її передбачення, прогнозування психічного стану окремої людини й спільноти загалом, оволодіння процесуальністю поведінки, її покровоючістю. Опертя на заявлене та врахування поглядів Г. Франке [8], Г. Шіллера уможлиблює визначення основних ознак маніпуляції, з-поміж яких значущими є: 1) духовний, фізичний вплив (не погроза); 2) прихований вплив; 3) майстерний вплив, де обов'язковим є знання об'єкта впливу, його ціннісних орієнтувань; 4) ставлення до особи впливу як до об'єкта без урахування можливих негативних наслідків такого впливу. Граничним виявом маніпуляції є формування в об'єкта бажання зробити те, чого прагнуть маніпулятори. У такому разі об'єкт не змушують – у нього формують стійке бажання, воно й стає його переконанням. Він його сприймає, як власне, породжене ним, тому об'єкт впливу стає співучасником, співавтором, адже його погляди, думки, настрої й мета перебудувалися, змінилися, в ньому сформувалися нові ціннісні орієнтування. Останнє свідчить про якісно нову програму дій, що підтверджує високоякісний рівень маніпуляції. Сукупність двох і більше індивідумів, які не прагнуть сприймати логіку мислення, відкидають причиново-наслідкові зв'язки, свідчить, що спільнота не сприйматиме еліту з логічним і раціональним зразком мислення, її орієнтування – на емоційний план, експресивно-психологічне тло.

На досягнення різного рівня обману й зорієнтовані різні комунікативні стратегії маніпуляції, що реалізуються в нерівнорядних дискурсах, де стратегія – це макроінтеграція одного із учасників діалогу, відповідно до якої суб'єкт планує комунікативну мету та взаємодію з адресатом залежно від конкретної ситуації й особи комуніканта. Стратегія визначає послідовність теоретичних і практичних кроків, комунікативних тактик, основним призначенням яких є досягнення комунікативної мети. Як складник стратегії тактика охоплює сукупність прийомів і кроків реалізації комунікації на тому чи тому її етапі. Ви-

значальним чинником формування й реалізації комунікативної стратегії є комунікативна компетенція суб'єкта, що охоплює: 1) лінгвальну компетенцію (свідоме чи інтуїтивне знання мови); 2) соціолінгвальна компетенція (розпізнавання й диференціювання лексичних, граматичних та інших засобів, уміння їх використовувати у відповідній мовленнєвій ситуації (наближення мовця, на що орієнтоване використання, наприклад, фемінативів: *Міністерка освіти Лілія Гриневич заявила, що підручники, які не встигають нині надрукувати, для 1 класу будуть у кінці вересня* (Чернівецький промінь. 2018.2.09)); 3) соціокультурна компетенція (сприйняття й розуміння екстралінгвальної інформації); 4) стратегічна компетенція (розряди й різновиди стратегій, макростратегії, універсальні стратегії); 5) дискурсивна компетенція (сприймання й розуміння мовлення відповідно до прагматики контексту). Комунікативна стратегія реалізується у відповідних сценаріях, що усвідомлювані на когнітивному (чи ментальному) рівні і в межах яких реалізованими постають маніпулятивні стратегії. Розмежування сценаріїв зразка театралізована дія, позитивна самопрезентація, негативне подання чи представлення опонента має опертям відповідні ситуації, де функційно мотивованими є заявлені складники комунікативної стратегії. Маючи опертям, наприклад, літературно-нормативне використання мовних ресурсів, комунікант підпорядковує їх власним настановам у силу своїх лінгвальної, соціолінгвальної, соціокультурної, стратегічної та дискурсивної компетенцій.

У межах відповідних ситуацій (маркованих територією, соціумом, етикою та ін.) очевидними постають перетини й синкретизм різних комунікативних кроків, тактик. У таких ситуаціях значущими є певні сценарії як когнітивно усвідомлювані моделі Поєднання декількох комунікативних стратегій становить

Одним із останніх є сценарій позитивної самопрезентації з його високим ступенем емоційності й належним потенціалом позиції адресанта. Йому властиві відповідні адресантні тактики: а) підтвердження власної позиції; б) пропонування поради; в) застереження і / чи попередження; г) заклик до чесності; г) відсторонення відповідальності. Домінувальними в цьому сценарії можуть поставати маніпулятивні

метастратегії позитив (плюс), коли суб'єкт (адресант) реалізує тактику подання об'єктивної інформації, тактику логічного аргументування, тактику об'єднання з адресатом-опонентом, пор., наприклад, функційне навантаження реалізації авторської позиції з актуалізацією тактики підтвердження власної позиції з її відповідними слотами упевненості, невідворотності, зорієнтування на результат. Маніпулятивна метастратегія мінус (негатив) охоплює як тактики заклик до чесності, образи, несприйняття звинувачення, звинувачення різного рівня, підтвердження й аргументування власної позиції, відповідальності, приниження, зневаги, поради, попередження, позитивної самопрезентації, драматизації, іронії й сарказму, викривлення, перекручування інформації, спільного міркування, комбінування. Комунікативна тактика підтвердження власної позиції, актуалізація в межах маніпулятивної метастратегії мінус останньої може знаходити експліковане вираження через ті чи ті лексичні засоби, пор., напр.: В. Ющенко (12.02.2008) *Ми підтверджуємо нашу щирю готовність у розвитку стратегічного партнерства України й Росії і твердо націлені на досягнення конкретних результатів співробітництва*¹. Іншим виявом є маніпулятивні метастратегії з мінусом (мінусом) із тактиками підтвердження власної позиції. Комунікативна тактика надання поради в межах цієї стратегії може поставати виявлювана через кроки а) вияву незгоди, б) переривання власних думок, в) боротьбу власних протиріч і суперечностей, що інколи реалізовані з директивно-прагматичними настановами, емоціями зневаги, зверхності, пор., напр.: Ю. Тимошенко (26.12.2011): *Затямте, що майбутнє України, безпека України, її інтереси, та і ваші теж, лежать в європейській площині. Та якщо хочете повернути собі бодай якесь політичне обличчя, поверніть Україну до європейської стратегії розвитку* (об'єктивно-імперативні форми *затямте, поверніть*, модально-умовна конструкція *якщо хочете повернути собі бодай якесь політичне обличчя*).

Основним у маніпуляції є психологічний вплив, внаслідок чого формовано ставлення до відповідних об'єктів як засобу (і / чи засобів)

¹ Приклад взято із [Харитоновна Д. Д. Український політичний дискурс: когнітивно-семантичні та прагма-комунікативні виміри: дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2019. С. 157].

досягнення мети. Відкрите (і / чи приховане) маніпулювання зорієнтоване на отримання односторонньої вигоди, що досягається через використання (психологічної) сили, гри з використанням психологічної вразливості адресата. Останнє уможливлене формування в об'єкта-суб'єкта «штучних», маніпулятивно сформованих потреб і мотивів для зміни поведінки на користь ініціатора маніпулятивної дії (пор. [3, с. 52]). Маніпулювання постає настільки успішним, наскільки майстерно та вправно здійснено відповідні маніпулятивні дії. Підтвердженням цього постає формування в постмодерні «суспільства спектаклю» (за С. Карамурзою), в якому відкинуто принцип співмірності «злочину і кари», де звичайні й пересічні громадяни стають наче глядачі, пор., наприклад, руйнування в 1995 році м. Грозного як великого спектаклю (приклад почерпнуто із [5, с. 191]), театрального дійства з чітко окресленою сценою й небаченим режисером, який ініціює участь усіх, але основним є орієнтований вплив на почуття усіх глядачів – членів суспільства, а покарання головних гравців дії непередбачуване й непрогнозоване, адже немає межі між акторами (вони легко переходять у зал) і глядачами. Можливо, це й не реальна смерть, а лише гра. А наслідком такої діалектичної взаємодії є перетворення людей у натовп, на який «нереальне впливає <...> майже так само, як і реальне, і він має очевидну здатність не відрізнити їх одне від одного» [10, р. 22]. Такого характеру нерозмежування карнавалізує суспільство, де карнавал віртуальності зливається з довкіллям. У сучасному світі основним засобом зневолення є мова телевізії, інших засобів масової інформації.

Сьогодні все менше в громадянському суспільстві людина може користуватися тишею, про яку з опертям на ідеї Ф. Ніцше М. Гайдеггер, виділяючи сигетику як техніку мовчання, говорив, що вона постає тихою, більш чи менш підсвідомою комунікацією з-поміж посвячених через умовчання. Маса ↔ натовп завжди орієнтована на шум, наявність якого позбавляє можливості формування власних еліт. У такій ситуації середньостатистичний споживач немає достатніх проміжків тиші для зосередження, формування викінченої думки, що стає основою для створення оптимальних умов для маніпуляції, оскільки людина в таких умовах беззахисна. У політичному дискурсі динаміка

«демократії шуму» постає одним із наріжних каменів, оскільки унеможливорює самостійне вибудовування логіко-причинних зв'язків. Їх розрив позбавляє можливості робити самостійні узагальнювальні висновки. Привнесений хаос у логічний ланцюжок відкриває перспективу маніпулювання, тому що користувач ↔ адресат уже готовий на пошуки поводиря – того, хто дає відповідні висновкові моделі.

У сучасному політичному дискурсі і / чи дискурсах наявні різноманітні комунікативно-стратегічні типи мовленнєво-мисленнєвих маніпуляцій (в іншій термінології – маніпулятивні стратегії, маніпулятивні тактики), основним призначенням яких є створення відчуття правдивості в адресата там, де наявний прихований обман. Думаючи, що отримує інформацію, адресат має маніпуляцію з його розумінням і прочитання пізнаваного. Загалом сучасні дослідження дискурсу настільки розмаїті й численні, що набувають якісно іншого виміру. Кількість дискурсивних досліджень підтверджують, що феномен дискурсу сьогодні набув чітко окреслених ознак парадигмальності з послідовно простежуваним антропоцентризмом. Будь-який дискурс пізнаваний і прочитуваний через людину, оскільки в ньому відбиті ситуативно орієнтовані й комунікативно інтенційні практики. Наскільки політичний дискурс постає цілісністю – питання досить ємне й складне. Очевидним є те, що в його межах можна вирізнити окремі різновиди. Для прикладу варто навести міркування Н. Феркло, який, досліджуючи військовий дискурс, вирізнив також дискурс військового нападу, а всередині останнього диференціював офіційний дискурс військового нападу й фіктивний дискурс військового нападу [11]. Тому цілком очевидно, що сьогодні політичний дискурс містить у собі апаратний (службовий, внутрішній), політичний дискурс інституційно-державного й інституційно-суспільний, публічно-політичний (політичні документи, парламентські промови й дебати, публічні виступи й інтерв'ю політичних лідерів та ін.), політичні мемуари та ін. До цього можна додати й політичний дискурс реагування, зреалізований журналістами й відповідною пресою, телевізією, радіо, інтернетом.

Політично-дискурсивні практики в сучасних мас-медіа можна диференціювати на офіційно-політичні й неофіційно-політичні, які від-

повідно відбиті в тих чи тих інтерв'ю з політиками різних рівнів, коментування політологів, інтерпретативні матеріали та ін. Для підтвердження варто розглянути комунікативно-стратегічні типи мовленнєво-мисленнєвих маніпуляцій в одній із дискурсивно-політичних практик, наявних в аналітично-оглядовій статті «Чотири уроки для західних політиків від Зеленського, – американська преса» (<https://ukrainian.voanews.com/a/uroku-zelenskko-ho-zakhidnym-politykam/4895910.html> (28.04.2019), де автор відкрито аналізує постать В. Зеленського як політика. У тексті наголошено на комунікативних тактиках: 1) гнучкості (*Зеленський вирізнявся своєю здатністю сміливо змінювати політичні позиції і союзи, залежно від того, куди подує вітер – соціокультурна і стратегічна компетенції*); 2) уникнення «зв'язаних рук» (*Стратегія Зеленського полягала в уникненні політичних промов, використання в політичних дебатах будь-кого й будь-чого, що могло б прив'язати його до певного підходу. Натомість, він виступав у своїх звичайних комедійних виступах, показуючи людям, що він привабливий, обізнаний, – і на їхньому боці. Він висловлює підтримку існуючій прозахідній політиці, кажучи, що Україна може більше, аби досягти миру з Росією – дискурсивна й соціокультурна компетенції*); 3) **«я ніколи вам не зраджу»** (*Саме таку обіцянку В. Зеленський дав, виголошуючи переможну промову. Для західних спостерігачів, ця заява звучить неймовірно. Дехто очікує, що Зеленському доведеться обирати: Росія чи Захід, реформи чи соціальний захист. «Будь-який варіант залишить половину його виборців із почуттям зради» – комунікативна тактика ствердження своєї позиції, а також комунікативна тактика включення адресата маніпулятивної метастратегії мінус*) і 4) далекоглядної гнучкості (*Автор статті вважає, що Зеленський так само проявлятиме гнучкість, вправно маневруючи між Заходом і Росією. І його обіцянка залишатись при владі лише один строк лише допоможе йому в цьому. Саме так у глибоко розділеному суспільстві автор радить поводитись політикам і в інших європейських країнах – дискурсивна і стратегічна компетенції*). Істотним постає встановлення типів сценаріїв, визначення яких можливе лише через видобування з тексту як результату відповідної дискурсивної практики відповідних когнітивних сце-

наріїв, що зумовили безпосереднє розгортання дій. Побіжний аналіз тексту свідчить про домінування сценарію театралізованого дійства, де визначальним є моделювання вигідної для мовця ситуації, в межах якої наявний розподіл комунікативних ролей, та найбільш важливим постає одягання відповідної маски. Остання не є статичною, вона може змінюватися, варіюватися. Реалізації маніпулятивної, ігрової, іміджевої, позитивно саморепрезентативної функцій ґрунтовані на тактиках драматизації й позитивної саморепрезентації. Теза **«я ніколи вам не зраджу»** в основі має ігрову й іміджеву функції, коли через апелювання до однієї частини аудиторії досягається відносна нейтралізація іншої (*прихильники Заходу ↔ прихильники Росії*). Маючи віртуальну реальність як визначальну, адресант оперує нею як реальною, продукуючи відповідне психологічне налаштування масового адресата.

У сфері маніпуляції, її компонентах (раціональних, вольових та емоційних) істотним є викривлення каналів комунікації неперевіреними, неправдивими або фрагментарними повідомленнями, нанизування синонімного ряду з градаційною вибудовою: (Герман:) *Я нікому не даю порад, але оскільки ви мене попросили... Про цю владу можу сказати: вона крала. Її терпіли. Грабувала народ* (Телеканал NEWS. 2019.14.05 (21.20)) – *крала – грабувала*.

Комунікативні стратегії дають змогу визначати інтенції мовця й водночас прогнозувати відповідний ефект досягнення, оскільки та чи та комунікативна стратегія є відповідним сценарієм поведінки одного з комунікантів в ситуації мовленнєвого спілкування. Проблемним є узагальнення комунікативних стратегій тому, що умови, які вносять корективи у спілкування, можуть бути різними. Стратегія завжди пов'язана з певними комунікативними настановами, реалізація яких спочатку осмислювана, що й зумовлює співвіднесення комунікативної мети з конкретним мовним вираженням.

Встановлення віртуального статусу комунікативної стратегії можливе за умови зіставлення відповідної моделі, зреалізованої в тому чи тому тексті як результати. Так, у тексті *Оксана Забужко про вибори президента України і «казус Зеленського»* (<https://www.radiosvoboda.org/a/29887651.html>) слово 'казус' використано 5 разів на загальну кіль-

кість 1 784 лексеми у таких контекстах: *російський слід, при ближчому погляді, можна виявити в кожному з недавніх казусів «всенародного обману»* (1); *«Казус Зеленського»* (4), де в кожному з випадків аналізоване слово, що має тлумачення: '1. *юр.* Складна, заплутана справа (в юриспруденції)' з заявними двома відтінками 'Подія, яка не залежить від волі особи і тому не може бути передбачена за даних умов' і 'Випадкова дія, що має зовнішні ознаки провини (злочину), але позбавлена елементу вини, а тому не спричиняє до кримінальної відповідальності' і '2. *розм.* Випадок, незвичайна пригода' (СУМ – 20/6, с. 676), має друге значення, пор., наприклад: *«Казус Кукоцького» – роман Людмили Улицької*. Свого часу слово *казус* набуло відтворюваної сполучуваності у синтагмі *казус Мільерана* на позначення переломного моменту в політичному житті часів Прекрасної Епохи, де *казус* має перше значення, оскільки Александр Мільеран став членом коаліційного уряду П'єра Вальдек-Руссел і сидів за урядовим столом з генералом Гастоном Галіфе. Останнього вважали катом Паризької Комуни, а Александр Мільеран був соціалістом.

Цікавим є те, що оригінальний текст Оксана Забужко мав заголовок «Ведмедик Волдо», який опубліковано в німецькій газеті *«Die Frankfurter Allgemeine Zeitung»*. В інтерпретації українського віртуального простору заявлений текст уже набув дещо іншої назви *Оксана Забужко про вибори президента України і «казус Зеленського»*, де актуалізовано: 1) автора (↔ авторку) оригінального тексту; 2) визначальний (↔ ключовий) компонент тексту. Водночас зміна заголовка мотивована: а) посиленням статусу одного з ключових елементів *«казус Зеленського»* і наданням йому статусу загальнотематичного статусу, імплікуючи кореляцію *Ведмедик Волдо* ↔ *«казус Зеленського»*. У заголовку з'являється й авторка тексту, що опосередковує наратора, оскільки основним джерелом повідомлення постає Оксана Забужко.

Використання О. Забужко цього персонажа вимагає окремого розгляду. Ведмедик Волдо – однойменний персонаж, який має власне шоу на телевізії. Учасники його інтерв'ю вважають, що беруть участь у дитячій передачі, а насправді ж – в інтерв'ю із відомими людьми в

жанрі *Late night* 'Пізно ввечорі'². Загалом «Час Волдо», прем'єра якого відбулася 25 лютого 2013 року на телеканалі «Channel 4», є третім епізодом другого сезону науково-фантастичного телесеріалу-антиутопії «Чорне дзеркало»³. Продюсер Джек Напієр (Джейсон Флемінг) у мозковому штурмі пропонує оригінальну ідею – висунути Ведмедика Волдо справжнім кандидатом на реальних виборах. Не торкаючись розвитку сюжетної лінії заявленого телесеріалу, потрібно наголосити: у Ведмедика Волдо як нереальної особи створено потенціал стати найвпливовішим політиком у світі. Віртуальність – ірреальність трансформовано в реальність, де остання уже не модифікована, вона цілком очевидна, її сприймають, нею живуть, вважають тим, що самі сформували.

Розкриттю теми Ведмедик Волдо підпорядковано внутрішньотекстову стратегію. Ключовий компонент теми Ведмедик Волдо вжито в тексті 6 разів у різних інтерпретативних контекстах: 1) зіставлення з подібними і / чи неподібними ситуаціями (*Унікальність «казусу Зеленського», навіть порівняно з Брекзитом чи литовськими «селянами», в тому, що вперше внаслідок демократичних виборів лідером президентських перегонів став Абсолютно Віртуальний Кандидат – фентезійний ведмедик Волдо з серіалу «Чорне дзеркало» – Ведмедик Волдо – навіть не Брекзит, не литовські «селяни»; 2) ситуативне проектування віртуальності на реальність із використанням лексем віртуального (пiксель, кроплена вода та ін.) і реального (плоть, кров (глядачеві-виборцєві пропонується не просто проголосувати за «ведмедика Волдо» – за набір пікселів: живий, з плоти й крові актор Зеленський втікає од випадкових камер і мікрофонів із швидкістю фольклорного персонажа, який боявся кроплення святою водою)); 3) функційне навантаження градаційного ряду зразка протест → ненависть: не просто «протестне голосування» – це, значною мірою, «голосування ненависти»; 4) активізація опозиції «віртуальність ↔ реальність» із поглибленням першого елемента в ній через віртуальну семантику,*

² *Late night 'Пізно ввечорі'* – американське вечірнє розважальне ток-шоу, що випускаю на каналі NBC із 1982 року, що за усю історію мало чотири версії зі своїми ведучими.

³ Британський науково-фантастичний із похмурою атмосферою телесеріал-антологія, який створив журналіст Чарлі Брукер. У сатиричній формі він показує сучасне суспільство й антиутопічні наслідки розвитку різних технологій.

виражену в предикативній частині з двома пропозиціями (*від якого можна чекати чого завгодно + судячи з його «Лені-Ріфенштальського» ролика на стадіоні*): *від якого, судячи з його «Лені-Ріфенштальського» ролика на стадіоні, можна чекати чого завгодно (Відомо тільки, що в Кремлі нетерпляче чекають поразки Порошенка в другому турі. 21 квітня Україна триматиме екзамен на почуття реальності – роблячи вибір між реальним президентом (об'єктивно судячи, за наслідками 5 років таки найліпшим, що був у нас за всі 28 років незалежності, але про чий прорахунки в інформполі говорено в десятки разів більше, ніж про здобутки) – і «ведмедиком Волдо», від якого, судячи з його «Лені-Ріфенштальського» ролика на стадіоні, можна чекати чого завгодно*). Віртуальність включена в реальність. Подібно до семантичного «тероризму» віртуальний тероризм, посилюваний різними медійними ресурсами, стає «солодким»: він сприймається як щось власне, що підтверджує ефективність комунікативно-стратегічних мовленнєво-мисленнєвих маніпуляцій. Адресант говорить зрозумілою мовою, висловлює очікувані думки, є дискурсивно мотивований (перебуває в межах того самого соціокультурного та соціодискурсивного середовища).

2. Сучасні комунікативно-стратегічні типи мовленнєво-мисленнєвих маніпуляцій співвіднесені з відповідними запитами й потребами суспільства – легкого вирішення надзвичайно складних і суперечливих проблем, продукуванні психологічної настанови – послідовно реалізуються, оскільки вони корелюють із суспільними настроями. Віртуальна реальність телебачення посилювана потенціалом імітування тому, що в ній можлива імітація імітації, де калейдоскоп подій, кліпів посилює відчуття швидкості, відсторонення від необхідності обдумування, структурування причиново-умовних, умовно-наслідкових, причиново-допустових чи інших різновидів логічних відношень. Граничним виявом є відсторонення людини від життя → від реального життя. Для реалізації такого завдання потрібна відповідна мова, тому сучасна об'єктивно-суб'єктивна граматики ґрунтована також на модерновому і постмодерновому рекламно-кліповому, калейдоскопово-колоквіальному перебігу вербалізації новин, хроніки подій з опертям на семантичний

простір використовуваних лексем. Увесь обсяг медійно-телевізійного потоку потрібно кваліфікувати як «вторинну похідну» (за С. Кара-Мурзою), де продуковано, монтовано інші життєві виміри, транспоновані в реальність, нав'язувані останній. Річ не в особливостях телевізійної техніки, насправді істотною є цілісність телевізійного (і / чи інтернетового) продукту, де вербальне й візуальне взаємопроникають, взаємодповнюють, де адресант (Ведмедик Волдо) говорить краще й зрозуміліше, ніж реальні комуніканти. Перенесення позаекранної (↔ віртуальної) мови ↔ дії в реальний світ стає запитуваним, украй необхідним. Інша річ, чи пригнічувана воля, самовияв глядача, читача (↔ адресата), продукування мовлення, володіння ним у всьому обсязі, громадянське суспільство має само давати відповідь, що пов'язано з іншим аспектом студіювання.

3. Перспективи дослідження комунікативно-стратегічних типів мовленнєво-мисленнєвих маніпуляцій окреслені потребами узагальнення особливостей сучасного інформаційно-насиченого суспільства й статусу в ньому особистості з її мовленнєво-мисленнєвими інтенціями, а також вивчення тенденцій перетворення медійними ресурсами індивідуума в щось із необмеженим потенціалом впливу на останнього. Аналіз можливостей звуження контактів індивідуума з маніпулятором чи потенційним маніпулятором із формуванням в лінгвоперсоні протидії розігруваному маніпуляторами «театру спокусу», діагностування захоплення, дистанціювання від нього, диференціювання рівнів семантичного прозорості з розпізнаванням семантичних пустот і семантичного наповнення. Для реалізації заявлених та інших завдань необхідним постає створення повноцінних інформаційних і семантичних фільтрів, що можливе за умови охоплення максимальної кількості результатів дискурсивних практик – текстів різних жанрів, суцільним обстеженням їхнього простору.

ПІСЛЯМОВА

У сучасних умовах глобалізації та інтеграції різних культур важливо знати, які саме стратегії міжперсональної взаємодії є характернішими для того чи того лінгвопростору, оскільки розбіжності в межах міжкультурного діалогу можуть допроваджувати до відчуття дискомфорту, інколи до культурного шоку.

На цій підставі узагальнення для вироблення практичних рекомендацій щодо механізмів оптимізації міжперсональної взаємодії в умовах інтеграції різних культур є необхідністю для напрацювання практичних рекомендацій, які б мінімізували дискомфорт інтерперсональних інтеракцій. Утілення результатів дослідження когнітивно-концептуальних та функційно-прагматичних виявів інтерперсональної комунікації у міжкультурному ракурсі в суспільну практику передбачає покращення рівня міжособистісних реляцій, а також стану здоров'я суспільства через доброзичливі міжособистісні взаємодії не тільки в межах окремого мовленнєвого середовища. З погляду на сучасний цивілізаційний прогрес результати запропонованого дослідження сприяють ефективному міжособистісному спілкуванню в межах міжкультурного діалогу інтеграції різних культур, оскільки проблеми між співрозмовниками виникають через нездатність носіїв різних культур до взаємного “адаптування”.

Кожна лінгвокультура має власний ідіотнічний вияв, оскільки попри універсальність вияву критеріїв, принципів, правил та механізмів комунікативного кодексу, в структурі, складі окремих компонентів у різних лінгвокультурах спостерігається низка національно-культурних особливостей. Перспективним напрямом подальших зіставних досліджень комунікативної поведінки інтерлокуторів на матеріалі українськомовного, польськомовного, британського та американського лінгвокультурних просторів є напрацювання основних параметрів категорії комунікативної ефективності в міжкультурному міжособистісному спілкуванні. Перспективою вивчення міжперсональної взаємодії, зокрема категорії ввічливості, у міжкультурному аспекті є дальша

систематизація і пояснення відмінностей у комунікативній поведінці носіїв різних культур для підвищення ефективності міжкультурної взаємодії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Бессонов 2001: Бессонов Б. Н. Пропаганда и манипуляция. *Реклама: внушение и манипуляция. Медиа-ориентированный подход* / Сост. Д. А. Райгородский. Самара: Издательство Бахрах-М, 2001. С. 637–702.

Дмитрук 2013: Дмитрук О. Маніпулятивні стратегії в міжособистісному спілкуванні (на матеріалі сучасних англomовних серіалів). Мовні і концептуальні картини світу. Київ, 2013. Вип. 43 (2). С. 21–30. [Електронний ресурс: Режим доступу: http://philology.knu.ua/library/zagal/Movni_i_konceptualni_2013_432/0_21030.pdf] (12.04.2019).

Доценко 1997: Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. Москва: ЧеРо, Издательство Московского университета, 1997. 344 с.

Загнітко 2017: Загнітко А. П. Теорія лінгвоперсоналогії. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 132 с.

Кара-Мурза 2005: Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. Москва: Эксмо, 2005. 832 с.

Москаленко 2007: Москаленко В. В. Психология соціального впливу: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 448 с. [Електронний ресурс: Режим доступу: http://bko.com/book_37_glava_28_5.1._Основні_понят.html] (12.04.2019).

Подшивайлова 2009: Подшивайлова Г. М. Мовні засоби маніпулятивного впливу в політичному дискурсі (на матеріалі друкованих російськомовних ЗМІ України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 – «Російська мова». Київ, 2009. 20 с.

Франке 1964: Франке Г. Манипулируемый человек. Москва: Издательство иностранной литературы, 1964. 365 с.

Хлопков 2009: Хлопков К. А. Манипулятивные технологии в современном информационном обществе. Молодой ученый. 2009. № 3. С. 165–168.

Le Bon G. 1982: Le Bon G. Psychologie der Massen. 15. Aufl. Stuttgart: Kröner. 1982. LXII, 156 s.

Norman Fairclough 1985: Norman Fairclough. Media Discourse. London: Edward Arnold, 1985. 214 pp.

Sperber D., Wilson D. 1989: Sperber D., Wilson D. La pertinence. Communication et cognition. Paris: Les Editions de minut, 1989. P. 121–233.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

А) НАУКОВІ ПРАЦІ

Арутюнова 1983: Арутюнова Н. Д. Понятие пресуппозиции в лингвистике. *Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз.* 1983. Т. 32. Вып. 1. С. 84–90.

Арутюнова 1988: Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. М.: Наука, 1988. 341 с.

Арутюнова 1998: Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. М.: Языки русской культуры, 1998. 895 с.

Арутюнова 2002: Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. М.: Едиториал УРСС, 2002. 384 с.

Ахманова 2004: Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Изд. 2-е. М.: Едиториал УРСС, 2004. 576 с.

Бацевич 2000: Бацевич Ф. С. Девіації, пов'язані з комунікативною компетенцією мовців. *Основи комунікативної девіатології*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. С. 144–204.

Бацевич 2003: Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики. Львів, 2003. 277 с.

Бацевич 2004: Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. К.: Академія, 2004. 344 с.

Бацевич 2010: Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної генології: навчальний посібник. К.: Видавничий центр «Академія», 2006. 248 с.

Бацевич 2010а: Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики: [монографія]. Львів: ПАІС, 2010. 336 с.

Бенвенист 1974: Бенвенист Э. Общая лингвистика. М.: Прогресс, 1974. 447 с.

Богдан 1998: Богдан С. Л. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. К.: Рідна мова, 1998. 475 с.

Вежбицкая 1986: Вежбицкая А. Речевые акты. *Новое в зарубежной лингвистике*. М.: Прогресс, 1986. Вып. 16. С. 251–275.

Вежбицкая 1996: Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. М.: Языки русской культуры, 1996. 406 с.

Вежбицкая 1999: Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / пер. с английского А. Д. Шмелева; под ред. Т. В. Бульгиной. М.: Школа «Языки русской культуры», 1999. 780 с.

Волошинов 1995: Волошинов В. Н. Филология и социология гуманитарных наук. СПб.: Издательство Аста-пресс, 1995. 420 с.

Гнатюк 2007: Гнатюк Л. Неузгодженість комунікативних максим. *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія*. 2007. Випуск 15–18. Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. С. 527–530.

Гнатюк 2008: Гнатюк Л. Комплімент як прагматична тактика комунікативних стратегій виявлення ввічливості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія “Лінгвістика”*: Збірник наукових праць. Випуск 6. Херсон: Видавництво ХДУ, 2008. С. 207–213.

Гнатюк 2008а: Гнатюк Л. Перформативи у структурі мовленнєвого етикету. *Лінгвістичні студії: зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А. П. Загнітко*. Донецьк: ДонНУ, 2008. Вип. 17. С. 189–194.

Гнатюк 2009: Гнатюк Л. Ввічливість і мовленнєвий етикет в умовах інтерперсональної комунікації. Прагматичні й функціонально-комунікативні аспекти. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія “Лінгвістика”*: Збірник наукових праць. Випуск 9. Херсон: Видавництво ХДУ, 2009. С. 214–221.

Гнатюк 2009а: Гнатюк Л. Взаимодействие коммуникативных максим в условиях межличностного общения. *Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация*. № 1. Воронеж: Издательство ВГУ, 2009. С. 23–26.

Гнатюк 2010: Гнатюк Л. Опосередковані стратегії міжособистісного спілкування. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Т. Шевченка*. Т. 28. Донецьк: Український культурологічний центр, Східний видавничий дім, 2010. С. 207–214.

Гнатюк 2010а: Гнатюк Л. Прагматичні й функціонально-комунікативні особливості іронії як засобу міжособистісного спілкування. *Лінгвістичні студії: зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А. П. Загнітко*. Донецьк: ДонНУ, 2010. Вип. 21. С. 191–197.

Гнатюк 2010б: Гнатюк Л. Таксономія прагматичних типів речень-висловлень в умовах міжособистісної комунікації. *Записки з україн-*

ського мовознавства: зб. наукових праць. *Opera in linguistica ukrainian: Fasciculum 19* / наук. ред. О. І. Бондар. Одеса: Astroprint, 2010. Вип. 19. С. 97–105.

Гнатюк 2011: Гнатюк Л. Прагматичні й функціонально-комунікативні особливості імплікатури іронії. *Лінгвістичні студії: зб. наук. праць* / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А. П. Загнітко. Донецьк: ДонНУ, 2011. Вип. 23. С. 131–137.

Гнатюк 2012: Гнатюк Л. Косвенные речевые стратегии межличностного общения как функционально-коммуникативный языковой феномен (на материале русского, английского, польского языков). *Актуальні проблеми іноземної філології: лінгвістика та літературознавство: міжвузівський збірник наукових статей* / гол. ред. В. А. Зарва. Бердянськ: БДПУ, 2012. Вип. VIII. С. 54–62.

Гнатюк 2012а: Гнатюк Л. Лінгвокультурний аспект комунікативних максим в українському, англо-американському та польському мовленнєвих середовищах. *Актуальні проблеми іноземної філології: лінгвістика та літературознавство: міжвузівський збірник наукових статей* / гол. ред. В. А. Зарва. Бердянськ: БДПУ, 2012. Вип. VII. С. 68–75.

Гнатюк 2012б: Гнатюк Л. Роль пресупозиції у декодуванні імпліцитного дискурсу (на ілюстративному матеріалі української, англо-американської, польської мов). *Лінгвістичні студії: зб. наук. праць* / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А. П. Загнітко. Донецьк: ДонНУ, 2012. Вип. 24. С. 100–105.

Гнатюк 2013: Гнатюк Л. Я. Технології міжперсонального спілкування у міжкультурній взаємодії: [монографія]. Донецьк: Вид-во «Ноулідж», 2013. 336 с.

Гнатюк 2014: Гнатюк Л. Лінгвокультурні прагматичні й функційно-комунікативні особливості комунікативного акту мовчання в українськомовному, польськомовному, англomовному просторах. *Лінгвістичні студії: міжнародний збірник наукових праць* / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А. П. Загнітко. Донецьк: ДонНУ, 2014. Вип. 29. С. 187–196.

Дейк ван 1989: Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация; [пер. с англ. / сост. В. В. Петрова; под ред. В. И. Герасимова; вступ. ст. Ю. Н. Караулова и В. В. Петрова]. М.: Прогресс, 1989. 312 с.

Демьянков 1982: Демьянков В. З. Конвенции, правила и стратегии общения (интерпретирующий подход к аргументации). *Известия АН СССР. Серия литературы и языка*. Т. 41. 1982. № 4. С. 327–337.

Загнітко 1997: Загнітко А. П. Текст як лінгвістична категорія. *Лінгвістичні студії: зб. наук. праць*. Укл.: Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк, 1997. Вип. 3. С. 106–133.

Загнітко 2007: Загнітко А. П. Лінгвістика тексту: Теорія і практикум: [науково-навчальний посібник] / [вид. 2-ге, доп. і перероб.]. Донецьк: Тов “Юго-Восток, ЛТД”, 2007. 313 с.

Загнітко 2007а: Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії : [вид. 2-ге, доп. і перероб.; монографія]. Донецьк: ДонНУ, 2007. 219 с.

Загнітко 2008: Загнітко А. П., Щукіна І. А. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова : 100 000: від А до Я. Донецьк: БАО, 2008. 704 с.

Загнітко 2012: Загнітко А., Гнатюк Л. Косвенные стратегии межличностного общения. *Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*. Tom XXXIX. Wrocław, 2012. Str. 133–140.

Загнітко 2017: Загнітко А. П. Теорія лінгвоперсонології. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2017. 132 с.

Загнітко 2018: Загнітко А. П. Мовний простір граматики. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2018. 498 с.

Загнітко 2019: Загнітко А. П. Теорії лінгвістичних учень. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. 528 с.

Иссерс 1999: Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи: [монография]. Омск: Омский государственный университет, 1999. 285 с.

Карнеги 2003: Карнеги Д. Как завоевывать друзей и оказывать влияние на людей. Донецк: Издательство «Сталкер», 2003. 560 с.

Клюев 2002: Клюев Е. В. Речевая коммуникация: Успешность речевого взаимодействия. М.: Рипол Классик, 2002. 320с.

Красных 2002: Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лингвокультурология: лекционный курс. М.: ИТДГК “Гнозис”, 2002. 284 с.

Красных 2000: Красных В. В. Лингвокогнитивный подход к коммуникации. *Язык. Сознание. Коммуникация*: Сб. статей / Отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. Вып. 12. М., 2000. С. 41–46.

Красных 2001: Красных В. В. Основы психолингвистики и теории коммуникации. М.: Гнозис; Кучково поле, 2001. 270 с.

Лингвистический 1990: Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. М.: Сов. Энциклопедия, 1990. 685 с.

Манакин 2012: Манакин В. М. Мова і міжкультурна комунікація : [навчальний посібник]. Київ: Видавничий центр “Академія”. 2012. 284 с.

Мясищев 1983: Мясищев В. Н. О взаимосвязи общения, отношения и отражения. *Личность и общение*. М.: Педагогика, 1983. С. 3–21.

Падучева 1996: Падучева Е. В. Семантические исследования. М.: «Языки русской культуры», 1996. 464 с.

Приходько 2001: Приходько Г. І. Специфіка імпліцитних засобів оцінки у висловлюванні. Запоріжжя: ЗДУ, 2001. С. 218–241.

Радевич-Винницький 2006: Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування : [навч. посіб.]. К.: Знання, 2006. 291 с.

Серио 2001: Серио П. Анализ дискурса во Французской школе (Дискурс и интердискурс). *Семиотика: антология. Академический проект*; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. С. 549–562.

СУМ: Словник української мови: В 11-ти т. К.: Наук. думка, 1970–1980.

Тер-Минасова 2007: Тер-Минасова С. Г. Война и мир языков и культур: вопросы теории и практики. М.: АСТ: Астрель: Хранитель, 2007. 286 с.

Шмелева 1984: Шмелева Т. В. Смысловая организация предложения и проблема модальности. *Актуальные проблемы русского синтаксиса*. М.: Издательство Московского государственного университета, 1984. С. 78–100.

Austin 1962: Austin J. *How to Do Things with Words*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1962. 188 p.

Bartmiński 2001: Bartmiński J. *Język w kontekście kultury [Text]. Współczesny język polski*. Lublin: Wyd-wo UMCS, 2001. S. 13–22.

Brown 1978: Brown P., Stephen Levinson. Universals in Language usage: politeness phenomena. *Goody, E.N. (ed.) Questions and Politeness: strategies in social interaction*. Cambridge: Cambridge University Press, 1978. P. 56–289.

Dijk 2001: Dijk T. Badania nad dyskursem. *Dyskurs jako struktura i proces*. Przełożenie G. Grochowski. Warszawa: W-wo Naukowe PWN, 2001. S. 9–44.

Gajda 2001: Gajda S. Gatunkowe wzorce wypowiedzi [Text]. *Współczesny język polski* / red. J. Bartmiński. Lublin: Wyd. UMCS, 2001. S. 255–268.

Głodowski 2001: Głodowski W. Komunikowanie interpersonalne. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 2001. 266 s.

Grice 1981: Grice P. Presupposition and Conversational Implicature. *Cole, P. Radical Pragmatics*. New York: Academic Press, 1981. P. 98–183.

Grodziński 1980: Grodziński E. Wypowiedzi performatywne. Z aktualnych zagadnień filozofii języka. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1980. 208 s.

Hnatiuk 2007: Hnatiuk Lubomira. Jak działać za pomocą słów w celu osiągnięcia większej efektywności w komunikacji interpersonalnej. *Zeszyt Naukowy WSiZ w Przemyślu*, 2007. Wydanie 1. S. 84–98.

Hnatiuk 2008: Hnatiuk L. How to Do Things with Words to Achieve more Effectiveness in Communication. *Східнослов'янська філологія*. Горлівка, 2008. Вип. 14. С. 25–34.

Hnatiuk 2008a: Hnatiuk L. The Performative Character of Utterances of Politeness [Text]. *Научный журнал “Культура народов Причерноморья”*. Симферополь: Межвузовский центр “Крым”, 2008. N 142. Т. 1. С. 167–169.

Hnatiuk 2009: Hnatiuk L. Implicit Negation in Irony in the Conditions of Interpersonal Communication. *Культура народов Причерноморья*. Симферополь: Межвузовский центр “Крым”, 2009. Вып. 168. Т. 1. С. 166–168.

Lakoff 1973: Lakoff G. The Logic of Politeness. Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society, 1973. Pp. 19–306.

Leech 1983: Leech G. Principles of Pragmatics. London: Longman, 1983. 250 p.

Lewis 2000: Lewis R. When Cultures Collide: Managing Successfully Across Cultures. L.: Nicholas Brealey Publishing, 2000. 462 p.

Mey 2001: Mey J. Pragmatics. An Introduction, 2nd Edition. Oxford: Blackwell. Pub., 2001. 392 p.

Pisarkowa 1994: Pisarkowa K. Z pragmatyki, stylistyki, semantyki i historii języka. Kraków: PAN, 1994. 299 s.

Searle 1987: Searle J. Czynnności mowy. Rozważania z filozofii języka. Tłum. Bogdan Chwedeńczuk. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1987. 360 s.

Searle 1975: Searle J. Indirect Speech Acts. *Syntax and Semantics. Speech Acts*. Ed. by P. Cole and J. Morgan. New York: Academic Press, 1975. Vol. 3. P. 59–82.

Sperber 1995: Sperber W. Relevance: Communication and Cognition. Deirdre Wilson. 2nd Edition. Oxford: Blackwell. Pub., 1995. 326 p.

Wierzbicka 1991: Wierzbicka A. Akty i gatunki mowy w różnych językach i kulturach. *Język Umysł-Kultura*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1991. S. 228–270.

Wierzbicka 1983: Wierzbicka A. Genry mowy. *Tekst i zdanie: zbiór studiów*. Wrocław: Ossolineum, 1983. S. 125–137.

Wierzbicka 1992: Wierzbicka A. Semantics, Culture and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations. Oxford: Oxford University Press, 1992. 487 p.

Wierzbicka 2007: Wierzbicka A. Słowa klucze. Różne języki – różne kultury. *Communicare – historia i kultura*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2007. 564 s.

Wierzbicka 1997: Wierzbicka A. Understanding Cultures through the Key Words: English. Russian. Polish. German. Japanese. Oxford: Oxford University Press, 1997. 317 s.

Wilson 1981: Wilson D., Sperber D. On Grice's Theory of Conversation. *Conversation and Discourse: Structure and Interpretation*. London: Croom Helm, 1981. P. 77–152.

Zahnitko 2012: Zahnitko A., Hnatiuk L. Utterances of Politeness as Performatives in order to call forth the Polite Atmosphere congenial for Interpersonal Interaction. *Zbiór materiałów z międzynarodowej konferencji lingwistycznej: ЕЗИКЪТ И КУЛТУРАТА В СЪВРЕМЕННИЯ СВЯТ*. Burgas, 2012. P. 167–174.

Zagnitko 2013: Zagnitko A., Hnatiuk L. Skuteczność komunikacji interpersonalnej. *Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*. Tom XL. Wrocław, 2013. Str. 117–125.

Б) ХУДОЖНІ ДЖЕРЕЛА

Андрухович Ю. Переверзія : [повість]. Львів : Класика, 2001. 290 с.

Гончар О. Циклон. Тронка. К. : Радянська школа, 1990. 591 с.

Гоян Я. Таємниця Лесикової скрипки. К. : Дніпро, 1996. 461 с.

Гуцало Є. Мистецтво подобатись жінкам : [оповідання]. К. : Рад. письменник, 1985. 358 с.

Гуцало Є. Твори в п'яти томах. К.: Дніпро, 1996. Т. 2 : Повісті. 1996. 461 с.

Дереш Л. Культ : [роман]. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2006. 240 с.

Дереш Л. Поклоніння ящірці : [роман]. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2006. 176 с.

Драч І. Дума про вчителя : [драматична поема]. К. : Радянський письменник, 1977. 131 с.

Драч І. Лист до калини : [поезії, поеми]. К. : Веселка, 1990. 286 с.

Загребельний П. А. Безслідний Лукас : [роман]. Харків : Фоліо, 2003. 398 с.

Загребельний П. А. Диво : [роман]. К. : Радянський письменник, 1968. 701 с.

Залыгин С. К вопросу о бессмертии. Из заметок минувшего года. Библиотека РусЛит, 2012. URL: www.ruslit.net.

Карпа І. Перламутрове порно (Супермаркет самотності) : [роман]. К. : Дуліби, 2005. 216 с.

Кобилянська О. Апостол черні : [роман]. Львів : Каменярь, 1994. 247 с.

Кобилянська О. Людина. Царівна : [повісті]. К. : Котигорошко, 1994. 358 с.

Коломієць О. Драматичні твори в двох томах. К. : Дніпро, 1979.

Т. 1. 1979. 350 с.

Т. 2. 1979. 315 с.

-
- Коломієць О.** Планета сподівань. К. : Дніпро, 1969. 371 с.
- Коломієць О.** Убий лева! Сторінки буття. К. : Мистецтво, 1985. 52 с.
- Лепкий Б.** Мазепа : [трилогія]. Не вбивай. Батурын : [історичні повісті]. Львів : Червона калина, 1991. 450 с.
- Соколян М.** Ковдра сновиди : [повість]. К. : Факт, 2005. 236 с.
- Сушинський Б. І.** Білий кінь у сивій долині : [роман]. К. : Рад. письменник, 1986. 303 с.
- Українка Леся.** Поезія. Драматичні твори. К. : Наукова думка, 2001. 384 с.
- Франко І.** Повісті та оповідання. К. : Наукова думка, 1979. 482 с.
- Шаповал І.** У пошуках скарбів : [оповідання]. К. : Дніпро, 1983. 608 с.
- Byatt 1991:** Byatt A. S. *Possession*. London : Vintage, 1991. 511 p.
- Carnegie 1966:** Carnegie D. *How to Win Friends and Influence People*. New York : Pocket Books, a Division of Simon and Schuster, 1966. 558 p.
- Dołęga-Mostowicz 2006:** Dołęga-Mostowicz T. *Znachor*. Krakow : Zielona Sowa, 2006. 216 s.
- Dołęga-Mostowicz 2006:** Dołęga-Mostowicz T. *Profesor Wilczur*. Krakow : Zielona Sowa, 2006. 270 s.
- Ito Akira, Takizawa Osamu 1996:** Ito Akira, Takizawa Osamu. Why do people use irony? – The pragmatics of irony usage. *Twenty Workshop on Language Technology 12: Automatic Interpretation and Generation of Verbal Humor*. Netherlands : University of Twente Dept of Computer Science, 1996. Pp. 21–28.
- Sienkiewicz 2004:** Sienkiewicz H. *Rodzina Połanieckich*. Krakow : Zielona Sowa, 2004. 480 s.
- Prus 2004:** Prus B. *Lalka*. Krakow : Zielona Sowa, 2004. 596 s.
- Tanaka 1996:** Tanaka N. The Pragmatics of Uncertainty. *Pragmatics and Language Learning*. Ed. Bouton L. 1996. Vol. 7. P. 119–141.
- Wilde 1996:** Wilde O. *A Woman of No Importance*. London : Penguin Popular Classics, 1996. 97 p.
- Wilde 1995:** Wilde O. *Lady Windermere's Fan*. London : Penguin Popular Classics, 1995. 71 p.

В) ДОВІДКОВІ ДЖЕРЕЛА

Виступ Президента України 2008: Виступ Президента України Віктора Ющенка на засіданні Українсько-Російської міждержавної комісії: [Архів офіційного інтернет-представництва Президента України Віктора Ющенка (12.02.2008)]. URL: <http://web.archive.org/web/20080316212229/http://www.president.gov.ua:80/news/9005.html> (12.04.2019).

Купрієнко: Купрієнко С. А. Словник соціології. URL: <https://kuprienko.info/kupriyenko-s-a-slovnik-sotsiologiyi-a-batyar/> (20.04.2019).

Словник 1970–1980: Словник української мови: В 11-ти т. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

Словник 2010–2019: Словник української мови: В 20-ти т. Київ: Наукова думка; Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2010–2019.

Тимошенко 2011: Тимошенко Ю. Лист диктатору. Інтернет-видання “Українська правда” (26.12.2011). URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2011/12/26/6866980/> (12.04.2019).

Стаття 2019: Чотири уроки для західних політиків від Зеленського, – американська преса. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/uroku-zelenskko-ho-zakhidnym-politykam/4895910.html> (28.04.2019).

Dictionary 1989: Oxford English Dictionary, second edition, edited by John Simpson and Edmund Weiner, Clarendon Press, 1989, twenty volumes.

Додаток 1

“Саме зірвалося з Килининого язика:

– **А чого це ви не женитесь**, Валентине Дмитровичу? ...

Вчитель наче зі сну пробудився, поглянув на неї переполоханими очима, в яких билось непорозуміння.

– Що? – спитав.

– **Чого не женитесь**, питаю... Чи вам дівчата в нашому селі не подобаються?

– Чому ж, подобаються, – делікатно відповів учитель, низько опускаючи голову над столом і червоніючи, заливаючись ніжною, полум'яною барвою, – Дівчата у вас гарні.

– **Женилися б і не ходили по їдальнях та буфетах**, – співчутливо радила Килина. – А то на таких харчах зіпсуєте собі здоров'я, потім усе життя мучитимесь.

– **Що правда, то правда, – тільки й пробубонів Валентин Дмитрович, ніяковіючи від цієї розмови**” (Євген Гуцало. Дівчата на виданні).

Додаток 2

«Do sklepu wszedł drugi gość i zażądał kaloszy. Naprzeciw niego wysunął się Mraczewski.

– Kaloszyków żąda szanowny pan? Który numerek, jeżeli wolno spytać? Ach, szanowny pan zapewne nie pamięta! Nie każdy ma czas myśleć o numerze swoich kaloszy, to należy do nas. Szanowny pan pozwoli, że przymierzemy?... Szanowny pan raczy zająć miejsce na taborecie. Paweł! Przynieś ręcznik, zdejń panu kalosze i wytrzyj obuwie...

Wbiegł Paweł ze ścierką i rzucił się do nóg przybytemu.

– Ależ panie, ależ przepraszam!... – tłumaczył się odurzony gość.

– Bardzo prosimy – mówił prędko Mraczewski – to nasz obowiązek. Zdaje mi się, że te będą dobre – ciągnął, podając parę szczepionych nitką kaloszy. – Doskonale, pysznie wyglądają; szanowny pan ma tak normalną nogę, że niepodobna mylić się co do numeru. Szanowny pan życzy sobie zapewne literki; jakie mają być literki? ...

– *L. P.* – mruknął gość, czując, że tonie w bystrym potoku wymowy grzecznego subiekta.

– *Panie Lisiecki, panie Klejn, przybijcie z łaski swojej literki. Szanowny pan każe zawinąć dawne kalosze? Paweł! wytrzymaj kalosze i okręć w bibułę. A może szanowny pan nie życzy sobie dźwigać zbytecznego ciężaru? Paweł! rzuć kalosze do paki... Należy się dwa ruble, kopiejek pięćdziesiąt... Kaloszy z literkami nikt szanownemu panu nie zamieni, a to przykra rzecz znaleźć w miejscu nowych artykułów dziurawe graty... Dwa ruble, pięćdziesiąt kopiejek do kasy, z tą karteczką. Panie kasjerze, pięćdziesiąt kopiejek reszty dla szanownego pana...*

Nim gość oprzytomniał, ubrano go w kalosze, wydano resztę i wśród niskich ukłonów odprowadzono do drzwi. Interesant stał przez chwilę na ulicy, bezmyślnie patrząc w szybę, spoza której Mraczewski darzył go słodkim uśmiechem i ognistymi spojrzeniami. Wreszcie machnął ręką i poszedł dalej, może myśląc, że w innym sklepie kalosze bez literek kosztowałyby go dziesięć złotych» (Bolesław Prus. Lalka).

Додаток 3

«– *Przyszliśmy prosić pana o rękawiczki.*

– *Numerek pięć i pół – odparł Mraczewski i już trzymał pudełko, które mu nieco drżało w rękach pod wpływem spojrzenia panny Izabeli.*

– *Otóż nie... – przerwała panna ze śmiechem. – Pięć i trzy czwarte... Już pan zapomniał!...*

– *Pani, są rzeczy, których się nigdy nie zapomina. Jeżeli jednak rozkazuje pani pięć i trzy czwarte, będę służył w nadziei, że niebawem znowu zaszczyci nas pani swoją obecnością. Bo rękawiczki pięć i trzy czwarte – dodał z lekkim westchnieniem, podsuwając jej kilka innych pudełek – stanowczo zsunę się z rączek.*

– *Geniusz! – cicho szepnął pan Ignacy, mrugając na Lisieckiego, który zgardliwie ruszył ustami.*

Dama siedząca na krześle zwróciła się do kandelabrow, dwie panny do toaletki z oliwkowego drzewa, młodzieniec w binoklach począł znowu wybierać łaski i rzeczy w sklepie przeszły do spokojnego trybu. Tylko rozgorączkowany Mraczewski zeskakiwał i wbiegał na drabinkę, wysuwał szufla-

dy i wydobywał coraz nowe pudełka tłumacząc pannie Izabeli po polsku i po francusku, że nie **może** nosić innych rękawiczek, tylko pięć i pół, ani używać innych perfum, tylko oryginalnych Atkinsona» (Bolesław Prus. Lalka).

Додаток 4

«В Барнауле зимой, в конце 1919 года, шла артиллерийская перестрелка между красными, которые занимали привокзальную часть, и белыми, закрепившимися на Горе. Снаряды летели через весь город, в котором не было ни тех, ни других.

Моя мама работала библиотекаришей на Горе и каждый день ходила в расположение белых, полагая, что женщину никто не может, не имеет морального права обидеть. И вот однажды вечером, уже темно было, мать вернулась с работы не одна, а в сопровождении белого офицера. И офицер несколько дней провожал маму домой, [потому что небезопасно было ходить вечером одной, Л. Г.] Потом красные заняли весь город, белые отступили на восток.

Хозяин нашего дома, у которого мы жили, наступал красным: у меня квартирантка, так вот ее каждый день провожал с Горы офицер-улан! Перед самым сном к нам пришли два красноармейца выяснять, что к чему. Хозяин стоял за занавеской – и слушал разговор. А разговор был такой.

– Вы Залыгин Павел Иванович?... А это ваша жена?

– Это моя жена.

– А почему ежедневно ее провожал белый офицер?

– Почему белый офицер провожал вас?

– Как это почему? – удивилась мать, оставаясь при этом совершенно спокойной. – Наверное, потому, что этот офицер был интеллигентным человеком... – А вы не с Урала? Произношение у вас уральское.

– С Урала... – подтвердил тот. Рабочий. Доменичик. А как зовут вас?

– Так я и думала! Так я и думала, что вы тоже интеллигентный человек. Все доменички – интеллигентные люди. Но тогда зачем вы спрашиваете, почему меня кто-то провожал с наступлением темноты, да еще при перестрелке белых с красными, красных с белыми? ... Зовут меня Любовь Тимофеевна.

– Вот и хорошо, – сказал старший красноармеец. – До свидания, Любовь Тимофеевна.

И красноармейцы вышли за занавеску» (Сергей Залыгин. К вопросу о бессмертии).

Додаток 5

Луція: *Zapomina pan o Zoni.*

Професор Вільчур: *Ach, o Zoni! Ta poczciwa kobieta zawsze **darzyła mnie nadmiarem uczyć.***

Луція: *Nietrudno to spostrzec. Sama nie wiem, która z nas ma więcej szans.*

Powiedziała to z wyraźną kokieterią i Wilczur odpowiedział zażenowany:

Вільчур: *Żartuje pani.*

Луція: *Wcale nie żartuję. **Tak się pan broni przede mną, jakbym była jakąś groźną megierą.***

Potrząsnął głową.

Вільчур: *Bronię pani przed sobą.*

Луція: ***I wykazuje pan w tym zdumiewającą wytrwałość.***

Вільчур: ***Podyktowaną przeświadczeniem o słuszności bronionej sprawy – zauważył z uśmiechem.***

Луція: *Raczej nieuzasadnionym uporem.*

Вільчур: ***Nie zdaje sobie pani nawet sprawy, jak trudno jest trwać w tym uporze. Kusi pani przeznaczenie. Ostrzegam!***

Луція: *Nie boję się przeznaczenia.*

Вільчур: *To właśnie jest dowodem lekkomyślności.*

Луція: *Albo wiary, że przeznaczenie to jest nieuniknione!*

Вільчур: *Nieuniknione – powtórzył po namyśle Wilczur.*

Mówił prawdę. Istotnie, im dłużej przebywał z Łucją, tym częściej łapał siebie na wyszukiwaniu argumentów przemawiających za małżeństwem, tym mniej znajdował sobie sprzeciwów, tym więcej wyszukiwał rozsądnych uzasadnień. Z zachowania się i ze słów Łucji miał prawo wnioskować, że nie jest to jej chwilowym i przemijającym pragnieniem, że naprawdę go kocha, że naprawdę chce zostać jego żoną. Kwestia różnicy wieku nie wyglądała zbyt zastraszająco. Ostatecznie na świecie wiele jest małżeństw właśnie

takich. Nawet z punktu widzenia przyrodniczego dawalo się to wytłumaczyć, chociażby tym, że u zwierząt na przykład samice wyraźnie wolą i poszukują samców starych. Zresztą nie mógł uważać swego małżeństwa z Łucją za zawiązanie jej życia (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. Profesor Wilczur).

Додаток 6

Луція: Przecież pan wie, jak bardzo pana kocham. Przecież pan wie.

Вільчур: Odprowadzę panią do Radoliszek.

Gdy już minęli młyn zaczął mówić:

Вільчур: Wiem, że pani tak się zdaje. Wiem, że pani wierzy w to, co mówi, droga panno Łucjo. Jakże jednak ja który znajduję się u schyłku życia, mogę przyjąć od pani ten dar, dar pani młodości, urody, uczuć? ... Muszę być uczciwy. Może nie jestem aż tak stary, by pragnienie jakiegoś osobistego szczęścia wyglądało u mnie na groteskę. Ale chcę być z panią szczerzy. Zbyt wiele żywię dla pani serdeczności i przyjaźni, bym miał odwagę sięgać po to, co pani mi tak lekkomyślnie chce ofiarować.

Луція: Lekkomysłnie!

Вільчур: Tak – powtórzył z naciskiem. – Lekkomysłnie. Pani jest jeszcze bardzo młoda. Nie wątpię, że żywi pani dla mnie wiele dobrych uczuć. Rozumiem też, że wydają się one pani czymś godnym miana miłości. Ale się pani myli! ...

Potrząsnęła głową.

Луція: Nie myślę się...

Вільчур: Może pani dzisiaj tak sądzić, droga panno Łucjo. Ale za rok czy dwa zmieni pani zdanie i wtedy będzie pani nieszczęśliwa, bo będzie uważała, że wycofanie się, rozstanie, że po prostu porzucenie mnie byłoby z pani strony czymś nieuczciwym... Znam przecie panią...

Луція (wzięła jego rękę i powiedziała): Nigdy pana nie porzucę. I nigdy się z panem nie rozstanę. Dlaczego pan tak mało ma wiary w to, że jestem świadoma swoich uczuć i pragnień? Że nie są to jakieś przelotne i chimeryczne zachcianki, lecz cel życia, cel, który sobie postawiłam od dawna i który się nigdy nie zmieni. Jestem dojrzałą kobietą, jestem dojrzałym człowiekiem. Rozumiem siebie, ale nie mogę zrozumieć pana. Wiem przecież, że nie jestem panu wstrętna, że nie jestem panu obca. A z drugiej strony, nie

oczekuję od pana takich uczuć, jakich pan mi dać nie chce czy nie może. Najwyczejniej w świecie pragnę być przy panu, pragnę być panu pomocna... Może nie zasłużyłam na to szczęście, by zostać pańską żoną, może sięgam po wartości, do których nie dorosłam, ale niech mi pan nie zabrania przynajmniej pragnąć tego.

Wilczur ścisnął jej dłoń.

Вільчур: Panno Łucjo – zaczął, lecz mu przerwała:

Луція: Nie, niech pan nie powtarza swoich perswazji. Umiem już je wszystkie na pamięć.

Podniosła nań oczy z uśmiechem.

*Луція: **Profesorze! Jest pan pierwszym człowiekiem, którego usiłuję uwieść. Niech się pan ulituje nad moim brakiem wprawy!***

Zaśmiał się szczerze.

*Вільчур: **Droga panno Łucjo. Ja też jestem uwodzony po raz pierwszy w życiu. Nie mam żadnego w tym względzie doświadczenia** (Dołęga-Mostowicz Tadeusz. Profesor Wilczur).*

Додаток 7

«Łucja uśmiechnęła się smutno: – Panie profesorze. Nie spodziewałam się wcale innej odpowiedzi. Wiem, że nie jestem pana warta. Pod żadnym względem. I wiedziałam, że tak mi pan odpowie. Tak, bo jakże inaczej można odpowiedzieć kobiecie, na której miłość nie znajduje w sobie oddźwięku.

– Myli się pani, panno Łucjo. – Wilczur ściągnął brwi. – To co pani mi powiedziała, to, co pani czuje, jest dla mnie wielkim, wielkim i cennym darem. Człowiek który tak mało w życiu doznał cieplejszych uczuć, umie je cenić wysoko. Nie znaczy to jednak, panno Łucjo, że potrafi również odpowiedzieć na nie takimi uczuciami. Życie robi swoje, lata robią swoje. Wysycha serce, dusza traci swoje soki ożywcze, staje się cierpka i łykowata, wysycha na pergamin. Trzeba to zrozumieć, panno Łucjo.

– Nie wierze – potrząsnęła głową. – Od trzech lat obcuje z panem, przyglądam się panu, widzę co dzień objawy wrażliwego pańskiego serca, wielkości i żywotności pańskiej duszy. Pańskie serce jest świeże jak serce dziecka. Przecież pan kocha ludzi?!...» (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. Profesor Wilczur).

Для нотаток

Для нотаток

Наукове видання

Загнітко Анатолій, Гнатюк Любомира

**КОГНІТИВНО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ
ТА ФУНКЦІЙНО-ПРАГМАТИЧНІ ВИЯВИ
МІЖПЕРСОНАЛЬНИХ ДИСКУРСІВ
У МІЖКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ**

Монографія

Редактор І. Г. Данилюк

Технічний редактор О. К. Гомон

Підписано до друку 10.07.2020

Формат 60×84/16. Папір офсетний.

Друк – цифровий. Умовн. друк. арк. 7,91

Тираж 300 прим. Зам. № 60

Видруковано з оригіналів замовника

Видавець та виготовлювач ТОВ «ТВОРИ»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи дл Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.

21027, м. Вінниця, вул. Келецька, 51а.

Тел.: (0432) 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852

e-mail: info@tvory.com.ua

Http://www.tvory.com.ua